

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Før og nu i
BRAMDRUPDAM

Lokalhistorisk Forening for Bramdrupdam
og
Kolding Stadsarkiv 2008

Før og nu i
Bramdrupdam

Lokalhistorisk Forening for Bramdrupdam
og
Kolding Stadsarkiv 2008

Før og nu i Bramdrupdam 1

Udgivet af Lokalthistorisk Forening for Bramdrupdam og
Kolding Stadsarkiv 2008
med støtte fra

Kolding Kommunes Kulturudvalg,
KJEMS-FONDEN og
Nordea Danmark Fonden

Redaktion: Lokalthistorisk Forening for Bramdrupdam
Billedarbejde: Knud Bødker og Kolding Stadsarkiv
Sats og tryk: Jørn Thomsen A/S, Kolding

ISBN 87 889 66 29 1

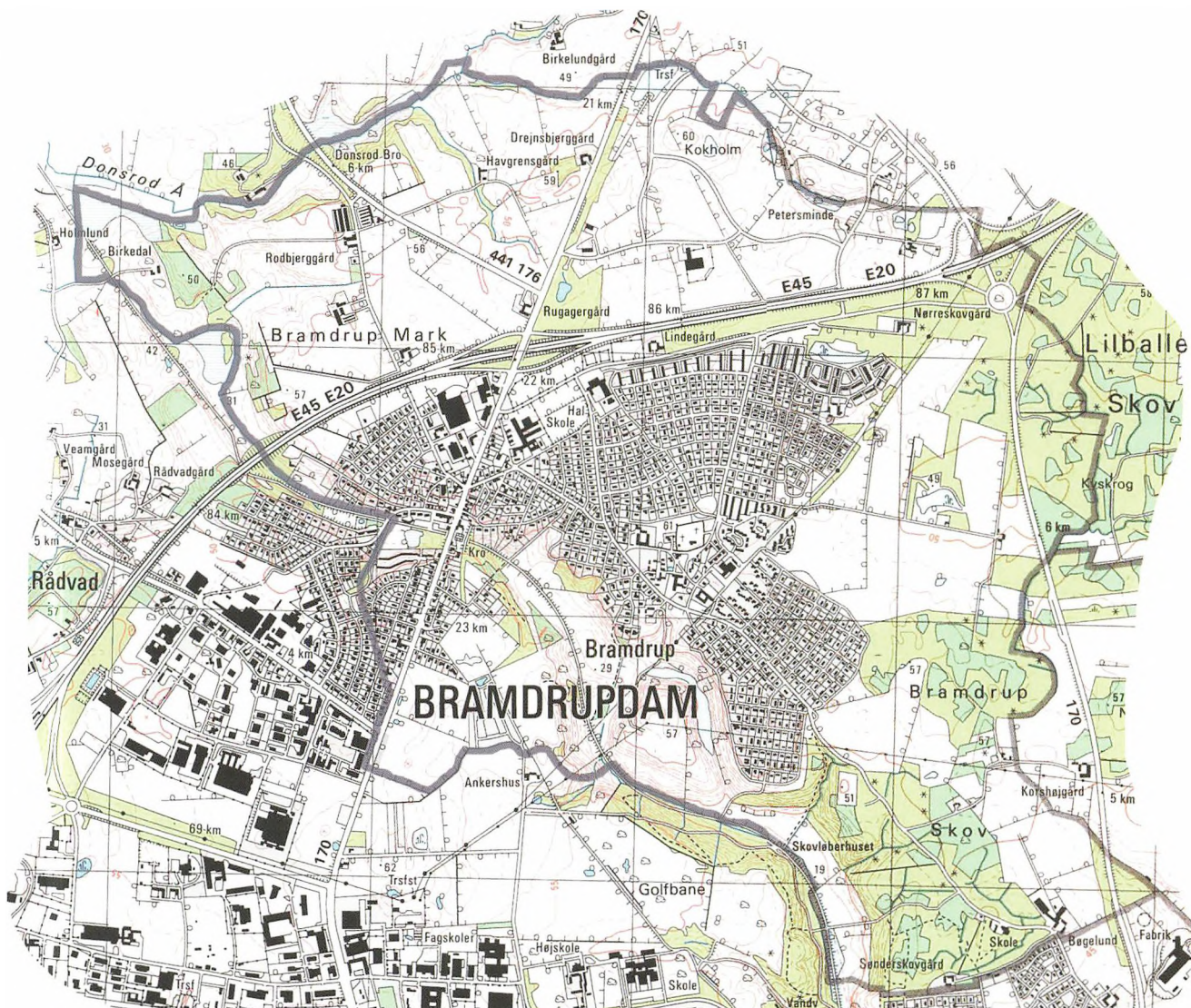
Forsidebillede: Vejlevej set mod nord, 2002.

Side 1: Luftfoto fra 1953. Nørregyde går ud i midten af billedet til højre,
og Bramdrupskovvej går endnu nord om Julianelyst mod skoven.

Side 3: Kort fra o. 1995.

Bagsiden: Nørregyde i 1950 og i 2008.

CD-forsiden: Vejlevej 1958.

Indholdsfortegnelse

Indledning	5
Det gamle kort og landsbyens jorder	6
Færdsel, veje og jernbaner	23
Møllen og elektricitetsværket.....	62
Andelsmejeriet	74
Brugsen	92
Bebyggelsen ved Vejlevej og dens sideveje i 1900-årene med indlagt CD.....	108
Litteratur	109
Bind 2 og 3 vil indeholde	111

Luftfotoet er fra 1978.

Indledning

Engang var Bramdrup en helt almindelig lille dansk landsby med gårde og huse samlet om kirken. I 2007 er landsbyen stadig midtpunkt, nu i det store parcelhus- og industriområde Bramdrupdam.

Lokalhistorisk Forening for Bramdrupdam så dagens lys i 2003. Da var der ingen af de gamle gårde, der havde landbrug mere, nogle af gårdene skulle nedrives for at give plads til nye industrikvarterer og andre bliver indrettet til anden form for virksomhedsdrift. Så det var i sidste øjeblik, foreningen fik fat i den nærmeste historie i den gamle landsby. Og vi var heldige med tre ting:

- Vi nåede at tale med en del borgere i deres høje alder om, hvad de kunne huske om livet og udviklingen i byen
- Vi fik af Øjvind Hede en kopi af Hans Rønnings håndskrevne "Krønike" fra 1912, hvor han dels

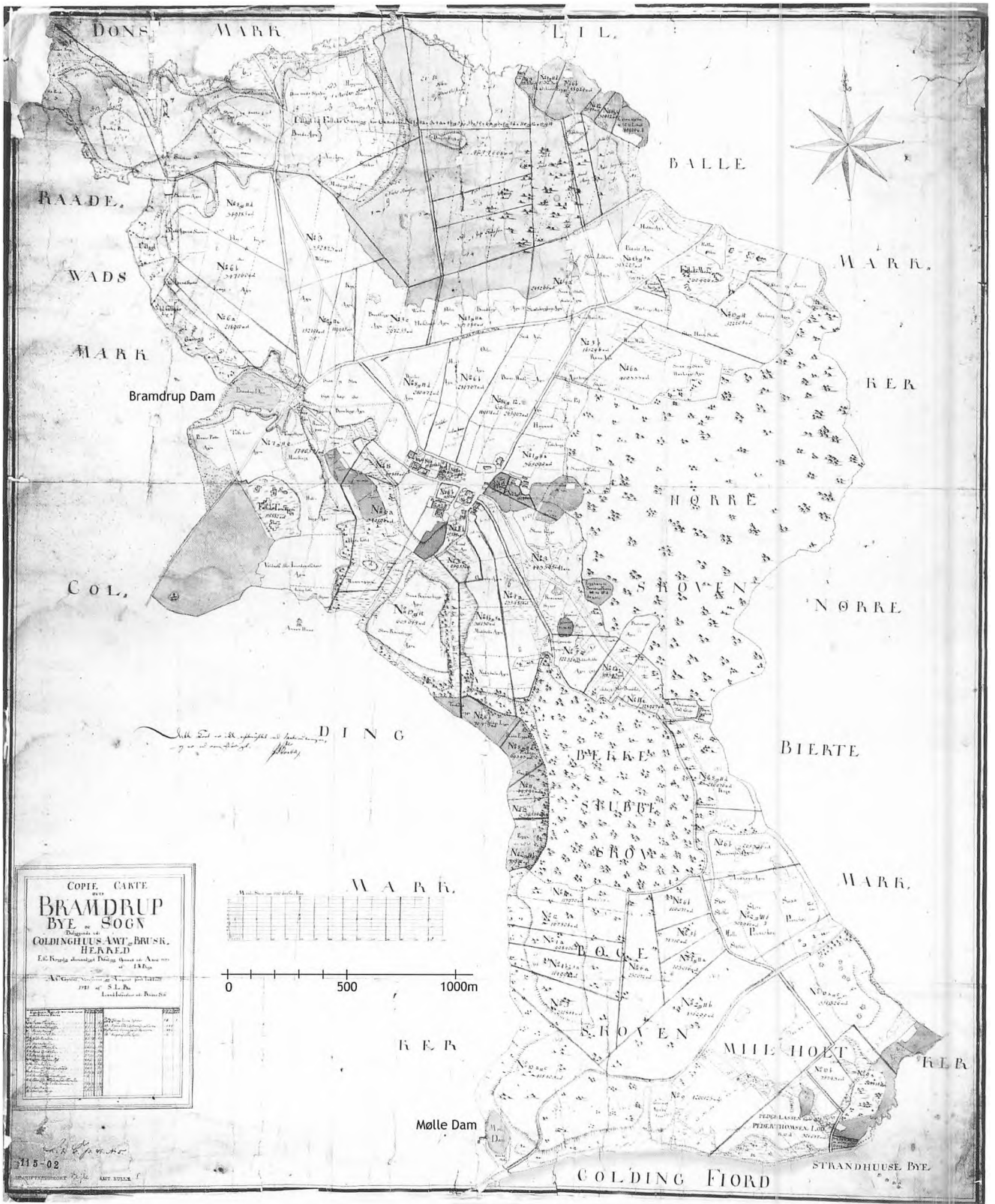
skriver om de "gamle Stednavne på Veje og Jorder" og dels giver en "Beskrivelse over de enkelte Ejendomme i Bramdrup Sogn fra omkring Aar 1800 til Aar 1912"

- Vi fik en kopi af et kort fra Kort- og Matrikelstyrelsen over Bramdrup Sogn fra 1773/1781

I denne første af bøgerne om Bramdrupdam vil vi give et indtryk af terrænet med kortskitser og fotos. Derefter følger en beskrivelse af færdselen gennem de seneste århundreder og i den tredje del beskriver vi tre af de virksomheder, som tog deres begyndelse i sidste del af 1800-tallet. Bag i bogen er indlagt en CD, der med tekst, fotos og kortskitser viser bebyggelsen af Vejlevej og dens sideveje.

*Bestyrelsen for Lokalhistorisk Forening
for Bramdrupdam*

Kort over Bramdrup By og Sogn 1773/81

Kortet over Bramdrup By og Sogn 1773/81

I løbet af 1700-årene ændredes det jordfællesskab, som mange bønder havde været afhængige af i århundreder. Det blev almindeligt, at en gård fik samlet størstedelen af sit jordareal nær gården, og at bonden selv kunne disponere over jordbehandling, gødskning, høst og omdrift. I Bramdrup købte de fleste gårdmænd deres gård i 1765, da Ryttergodset blev sat til salg ved en stor auktion på Koldinghus. Tre gårde blev flyttet ud fra landsbyen omkring 1775: Bramdruplundgård, Mølgård og Petersbjerggård. De blev alle tre flyttet om på østsiden af skoven, hvor størstedelen af deres jord i forvejen lå.

Teksten på kortet på modsatte side lyder:

COPIE CARTE
over
BRAMDRUP
BYE og SOGN
Beliggende udi
COLDINGHUUS AMT og BRUSK
HERRED

Efter Kongelig allernaadigst Befaling opmaalt udi
Aaret 1773 af I.N.Berg
Afcopieret, Verificeret og Augeret samt Inddelt
1781 af S.L. Bie
Landinspektør udi Riiber Stift.

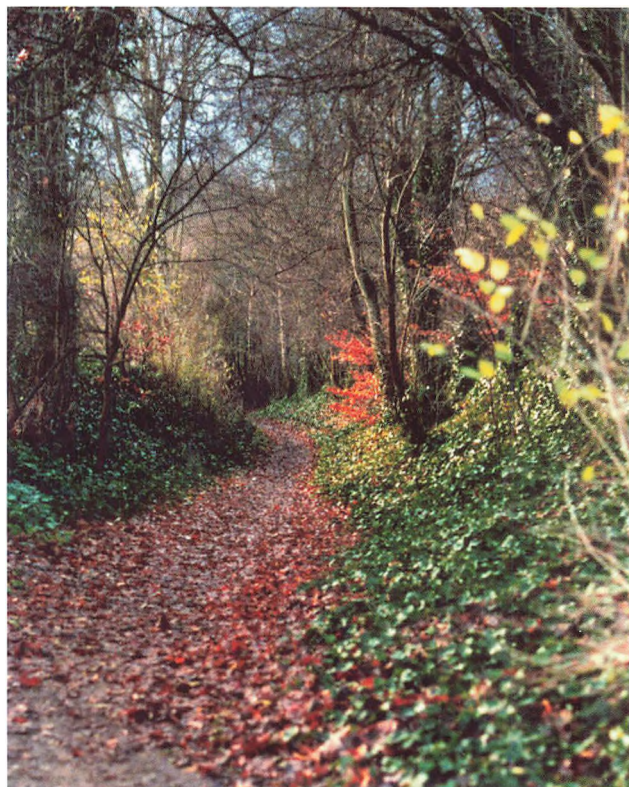
Landmåleren har i 1773 optegnet sine mål, iagttagelser og de informationer, han har fået af befolkningen under opmålingen, og derefter har landinspektøren i 1781 godkendt det optegnede kort.

På kortet er der en målestok i alen, men ingen højdeangivelser. Det kommer der først på kort fra 1842-1887, hvor Danmark igen blev målt igennem i forbindelse med den seneste matrikulering. Her benyttede man stadig alen som måleenhed. I 1907 blev metersystemet indført ved lov i Danmark. I 1928 blev Geodætisk Institut oprettet, hvor man indtil 1989 havde eneret på udgivelse af topografiske kort i målestok f.eks. 1:20.000 eller 1:100.000, hvor 1 cm på kortet betyder 200 m eller 1000 m i terrænet. Et topografisk kort viser stednavne, skove, vandløb, byer osv. I 1989 blev Geodætisk Institut, Søkortarkivet og Matrikeldirektoratet sammenlagt til Kort og Matrikelstyrelsen.

På kortet angiver en kompasrose nordretningen, og målestokken er 1:100 danske alen. Der er brugt signaturer, så man f.eks. kan se skovens udstrækning, skrænterne ned mod lave områder eller op mod højere områder, mod nord ses den fælles mose ved Søbjerg, omkring Kokholm og Drejensbjerg den udlagte jord til fælles græsning lige som mod vest ved Surkær.

Mod sydøst ved Miil Holt ned mod Kolding Fjord ses en ældre nummerering af parceller fra "Gammel Agernhave" nr. 1 til 21, og mod sydøst ses afmærkning af 9 gravhøje.

Flere steder på kortet kan man se stiplede linier brugt ved gamle vejforløb og inddeling af agrene. Gårdene i den lille landsby Bramdrup har haft jorden liggende ud fra gårdene, nærmest i stjerneform. Længere borte har hver gård haft en større mark, og dertil kom de fælles græsnings- og moseområder. De lidt mørke felter på kortet er netop eng- og græsningsområder. Arealet var i 1960 807 ha svarende til 8.070.000 m².

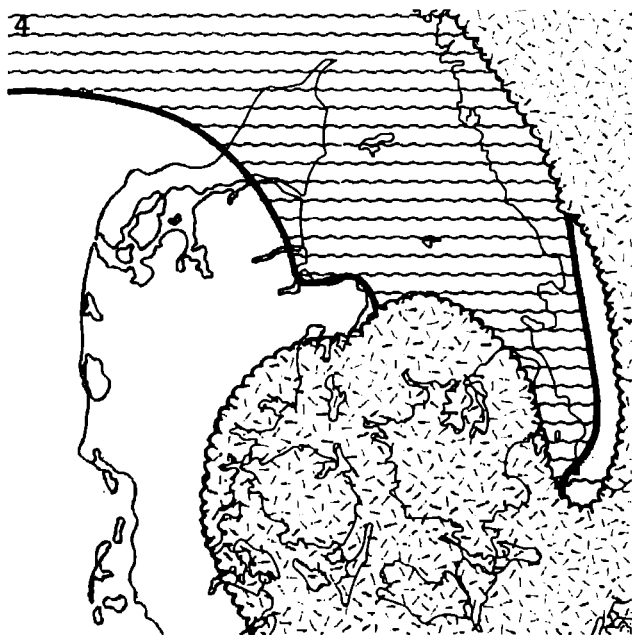
Landsbyens jorder

Af Ole Borch og Helga Steffensen

Hvordan og hvornår kan Bramdrupområdet være blevet til?

I "Trap Danmark", 5. udgave, Vejle Amt fra 1964 står følgende forklaring:

"Gennem den nordlige del af Nr. Bramdrup mark løber grænsen for et sent isfremstød gennem Lille Bælt og Kolding Fjord (Taulovmorænen), og syd herfor ligger et bølget morænelandskab af overvejende leret beskaffenhed og med en del skov, Lilballe og Bramdrup skov. Nedskåret i dette terræn ligger på skellet til Kolding og Harte en dyb, post-glacial dal, hvorigennem er ført jernbanen Kolding-Grindsted-Troldhede".

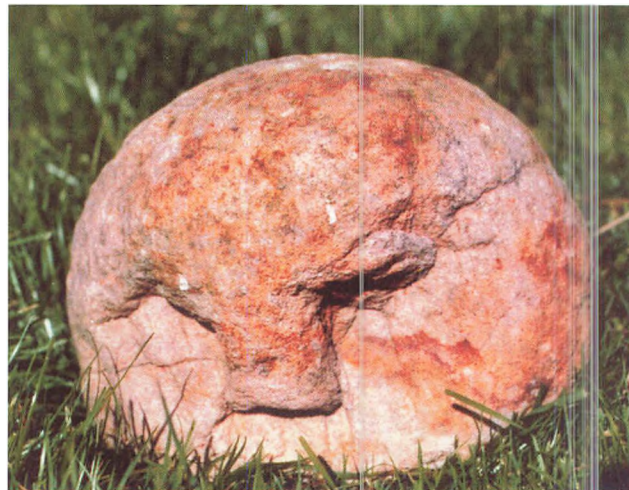
Man taler om 4 istider i Danmark:

1. for ca. 50.000 år siden
2. for ca. 45-35.000 år siden
3. for ca. 22.000 år siden
4. for ca. 16-13.000 år siden

Kortet viser den sidst nævnte istid, Weichsel-istiden eller den "umbaltiske istid".

(Gyldendals leksikon 1978).

Det tykke islag, som lå hen over området for 16-13.000 år siden har ved afsmeltningen af isranden haft afløb mod vest. Den nordlige del af Bramdrup ved Søholm og Kokholm blev til bakker (eller "bjerge") med højder på 69-58 m. Imellem bakkerne fandt vandløbene vej mod lavere områder mod vest. Kilder og grøfter fra Kokholm og Vestermarken samlede sig til Donsrod å, som løb mod vest ud i den sydlige Donsø, Søndersø. Fra Donsrod og ned mod Busholm før søen falder terrænet fra 45 m til ca. 30 m. Mod sydvest samler vandløbene sig til Skallebæk.

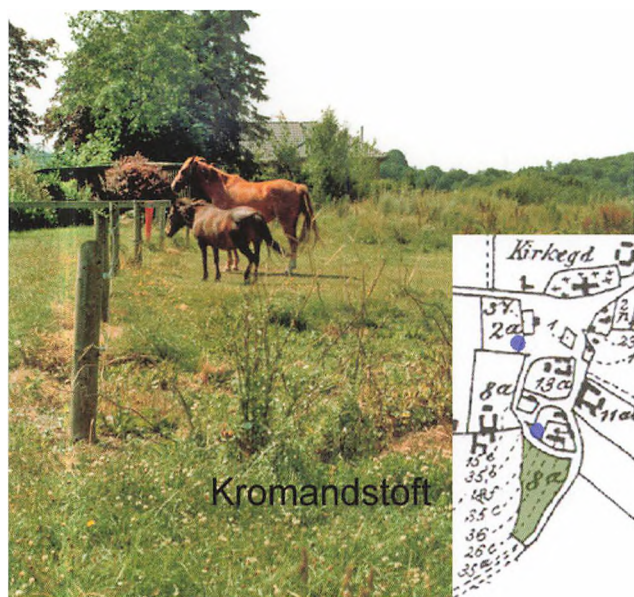

Stenen er en skolithos-sandsten, som er dannet for 70 mill. år siden. Den er kommet med isen fra Skåne eller Bornholm og er fundet på "Petersmindes" mark i 1970.

En tunneldal har ofte et bølget forløb og en ujævn bund, hvor de laveste dele kan være opfyldt af søer og moser. Måske blev "Den store Dam" dannet på den måde? Faldet fra dammen og ud mod Busholm og Dybvad bro er kun få meter, hvorimod faldet fra dammen til den opstemmede Marielundsø i skoven mod øst er på ca. 22 m. Vandoverskuddet kan være

fulgt med i israndens afsmeltning i tunneldalen (Troldhedebanestien) ud mod Kolding Fjord, så længe der har været vand nok. Derefter har det sumpe område øst og vest for "Den store Dam" stabiliseret sig,

De store, ret ensartede arealer mellem fjorden og skoven og mellem skoven og ud mod Donslavnningen var landsbyens levestrøelse. Det gamle kort fra 1773/1781 og Hans Rønnings "krønike" fra 1912 viser og beskriver landsbyens tofter, agre, moser, kildevæld, damme m.v. Her gør vi det samme, men supplerer med kortskitser og fotos.

Hestene står på "Kromandstoft", som lå syd for bydammen. Mett Dams på Enghavegård solgte omkring 1880 kaffe, kage og "en lille sort" til de vejfarende.

Tofter, lodder og agre

Toft er et indhegnet jordstykke ved en gård, ofte uopdyrket og ofte brugt til græsning for de små kalve og fjerkræ. Hans Rønning skrev i 1912:

"Lilletofter ligger syd for møllen til Bramdrup, hvor – der før var få gårde og huse". "Stortofters var flere store marker mellem 3 veje: Gl. Landevej, Nørregyde og den senere Bramdrupvej".

På kortet fra 1773/1781 er der flere "lodder", som landsbyfællesskabet stod for, dels brugen af dem og dels vedligeholdelsen. Der var en "enghave" til

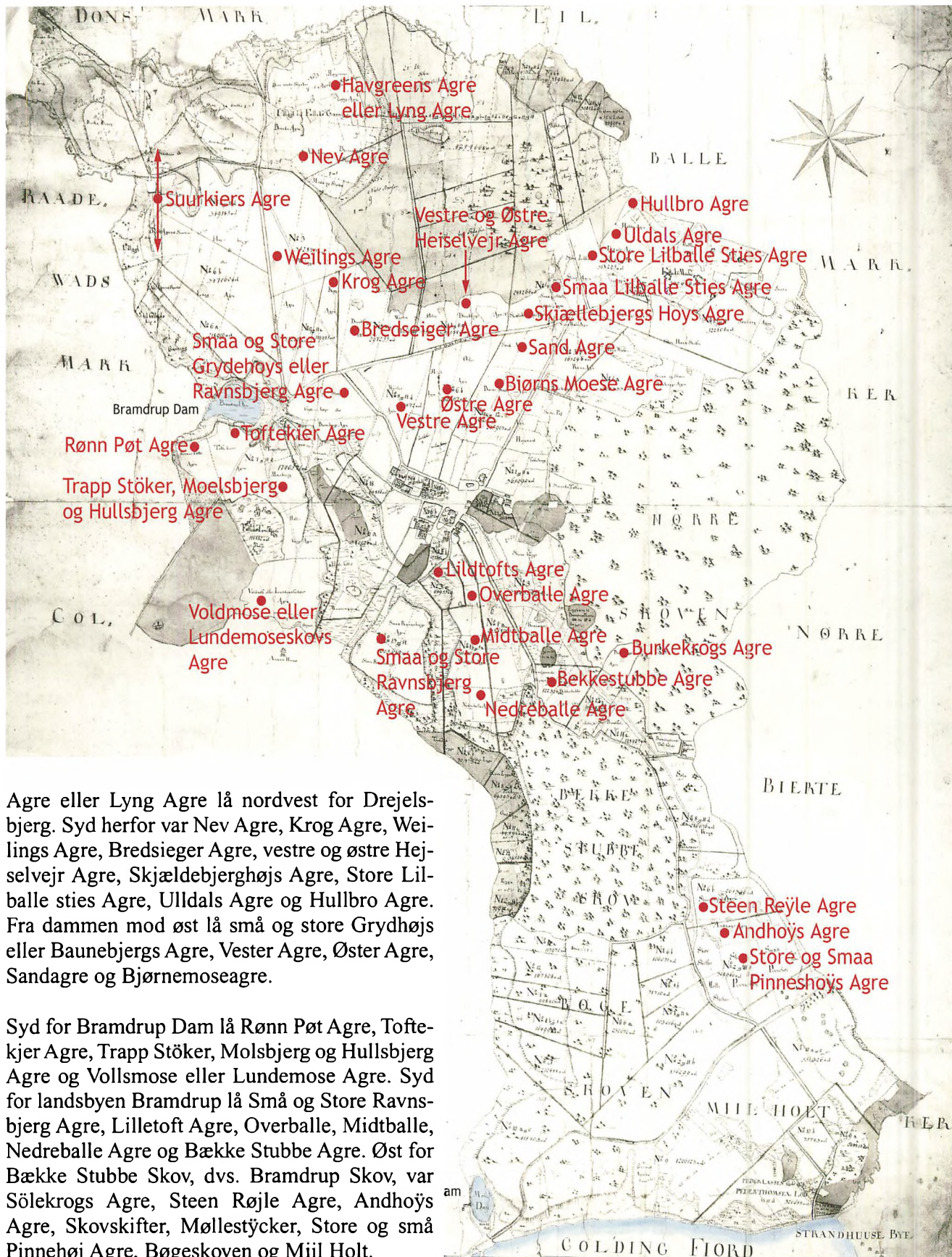
Bramdrup Kirke. Den lå syd for kirken ind mod Nørreskoven i 1773, matr. nr. 15. Kirkelodden er senere flyttet længere mod nordøst. Der var en smedetoft, som lå 200 m øst for kirken i kanten af Nørreskoven i 1773. Smedetoften flyttes senere til en parcel ved Kirstinelyst. Måske fra ca. 1814, hvor skolen, dvs. læreren, fik en skolelod ved Fælledvej.

Nordøst for kirken lå landsbyens hørgård langs med Nørregydes østside. Bramdrupgård har senere haft hørmarker langs med skoven ved banestien. "Humlegaards støker" lå sydøst for kirken ind mod Bække Stubbe Skov, den nuværende Bramdrup Skov. Siden kong Christian den Førstes tid havde bønderne fået påbud om at "lægge humlekuler og rejse humlestager, så de selv kunne dyrke humlen til deres øl".

Nord for Rann Mose lå i 1773 et stort jordstykke, benævnt som "Store Havre Skifte". Kan landsbyen have dyrket havre der – og har man skiftet med andre jordstykker? Havre"landet" var ofte udmarksjord, som man ikke gødede. Man såede havre 2-4 år i træk og lod så jorden hvile 10, 20 eller 30 år. Det samme gjorde man med hedejord, hvor man såede rug. "At gøde" betød, at man lod kvæget gå og græsse på området et eller flere år, før der blev pløjet. På kortets hartkornsskema 1773 står, at matr. 13 og 14, "små og store Ravnsbjergs Agre" hører til "Colding Kierke Bønder"! Vi har ikke kunnet påvise et sådant ejerforhold.

Munkehaver, en stedsangivelse på vestsiden af Bække Stubbe Skov syd for Bramdruplund kan måske være et levn fra et klostres besiddelser? Eller et sted til lægeurte dyrkning? Små og store Havkrogs Agre lå øst for Rann Mose i 1773. De to jordstykker ligger lige syd for "Store Havreskifte". Havgreens

Man kendte ikke til vejnavne udover "krevejen", Viborg Landevej og "hulvejen". Alle vidste, hvor det var, når man sagde: "de er ude på Uldals ager", eller "oppe på Ravnsbjerg ager".

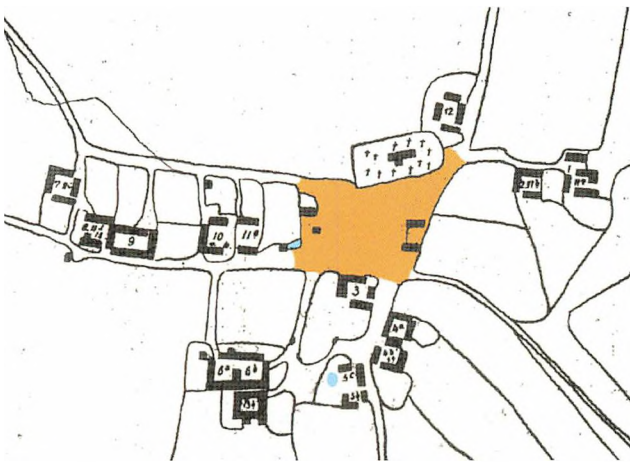
Agre eller Lyng Agre lå nordvest for Drejelsbjerg. Syd herfor var Nev Agre, Krog Agre, Weilings Agre, Bredseiger Agre, vestre og østre Hejsevej Agre, Skjældebjerg højs Agre, Store Lilballe sties Agre, Uldals Agre og Hullbro Agre. Fra dammen mod øst lå små og store Grydhøjs eller Baunebjergs Agre, Vester Agre, Øster Agre, Sandagre og Bjørnemoseagre.

Syd for Bramdrup Dam lå Rønn Pøt Agre, Toftkier Agre, Trapp Støker, Molsbjerg og Hullsbjerg Agre og Vollsmose eller Lundemose Agre. Syd for landsbyen Bramdrup lå Små og Store Ravnsbjerg Agre, Lilletoft Agre, Overballe, Midtballe, Nedreballe Agre og Bække Stubbe Agre. Øst for Bække Stubbe Skov, dvs. Bramdrup Skov, var Sölekrogs Agre, Steen Røjle Agre, Andhoys Agre, Skovskifter, Møllestykker, Store og små Pinnehøj Agre, Bøgeskoven og Miil Holt.

Gadejord og fælles jord

Lokalhistorikeren i Bramdrup, graver Jes Jensen skrev i 1958: "Gadejorden er en stor smuk plads, hvorom smed, skole, smededam, hjuler, kirke og gårde ligger". Han spørger også, om der her har været byting i "gamle dage"? Endnu i 2007 har vi ikke fundet tegn på det!

Små gyder løb ned mellem gårdene, så alle kunne komme rundt, hen til gadejorden og til kirken. I 1700-tallet skulle landmilitens unge karle møde til træning på pladsen før eller efter kirketid om søndagen. Senere blev pladsen "eksercerplads" for skolebørnene efter skoleloven i 1814.

Ved alle gårdene ses en toft, men landsbyens fælles gadejord lå, som nu, foran kirken.

Gårdene i Bramdrup havde fælles areal til græsning. I 1773/1781 viser kortet, at jorden øst for Viborgevej (senere Donsvej) og helt over mod Kobjerg var udlagt til "fælles græsning for Bramdrups gårde, herunder "Havgreens eller Lyng Agre". På den tid havde landsbyen også en ansat hyrde.

Enge og "grave" fra 1773 og fremefter

Rønn Pøtt Eng var den vestlige del af den nuværende golfbane (2007). Der har været englodder ved Viekær i 1773, hvor nu arkitekt Jensens sø ligger ved Troldhedestien. Fra det sumpede område, hvor nu "Banansøen" er og syd på lå langs med "Bekke Stubbe Skov": Tømfeld Enge, Sniden Enge, Renn Enge, Piin Enge, Grød Enge, Sønder Enge. Madskiers Eng lå mod nord langs sognegrænsen til Lilballe.

Det store område fra Holms Mose mod sydvest til "Steilen" har samme farve som de andre engområder, så der har nok også været eng eller overdrev. Engene, f.eks. den nævnte "Røn Pøt Eng" med "Rugeholm" på kortet fra 1773, var også i 1930'erne og 1940'erne et fugtigt område, hvor det var bedst at gå med gummistøvler på. Alligevel forsøgte bønderne at dyrke roer og hamp der, og det hjalp noget på fugtigheden, da man drænedde engene.

Bramdrupgård havde et godt stykke eng ved Troldhedebanen lige over for Skovløberhuset. Det skulle hvert år overrisles, og Jes Jensen, graver og daglærer, sørgede for at åbne og lukke for vandet dernede. Bramdrupgård havde altid godt hø derfra helt op i 1960'erne. Engen ved Bramdrup Dam var en overrislingseng af fortrinlig beskaffenhed. Ejet af Peder Pedersen fra Rønningsminde fra 1901. Man kaldte på den tid engen for "Pejers Eng".

Heste græsser hvert år på engen over for Skovløberhuset på Troldhedestien.

Siden 1965-70 er der ingen af de gamle gårde, der driver landbrug mere. Enghavegård havde dog ungkreaturer og heste endnu i 1990. Om sommeren lejes flere af engområderne stadig ud til græsning for ungkreaturer og heste. Lergrave lå rundt om, hvor folk hentede materiale til: klinevægge, ovne, esser, skorstenene, gulve, mursten.

Mergelgrave blev almindelige sidst i 1800-tallet, men har man kunnet grave efter mergel i Bramdrup? Ca. 150 m. NØ for Rugagergård har der været gravet mergel omkring 1900. Der var en stor og en lille grav. Drengene har prøvet at fiske i mergelgra-

vene helt op i 1940erne. Andre mergelgrave kan være fyldt op af forskelligt affald, så man ikke kan finde dem i landskabet.

Der var også sandgrave, hvor man kunne hente sand til mørtel, sand til at strø på gulvet m.v. Den sandgrav, der lå ved den senere Gl. Stationsvej, blev udnyttet ved cementstøberi fra ca. 1920-1950.

Moser fra 1773 og fremefter

Rann Mose lå syd for Gl. Landevej og øst for Nørregyde. Nu i 2007 er der en pæn overløbssø og areal til græsning for heste fra 4H gården ved Julivænget. Bjørns mose (og -agre) lå syd for Gl. Landevej halvvejs ned mod kirken. Søbjerg Mose – eller Sømose – et stort område mellem Gl. Landevej og Søbjerg. ”Fælleds Mose” for Bramdrup. Hvidsminde Mose nævnes af H. Rønning i 1912, men den er nok en del af Sømose.

Suurkier Mose har gået fra ”Den store Dam” (Bramdrup Dam) mod vest og nord. På det gamle kort står: ”Udlagt til fælles græsning”. Mosen er først inddraget som tørvemose i løbet af 1800-årene. Den var opdelt i mange lodder og udgravet inden 1900.

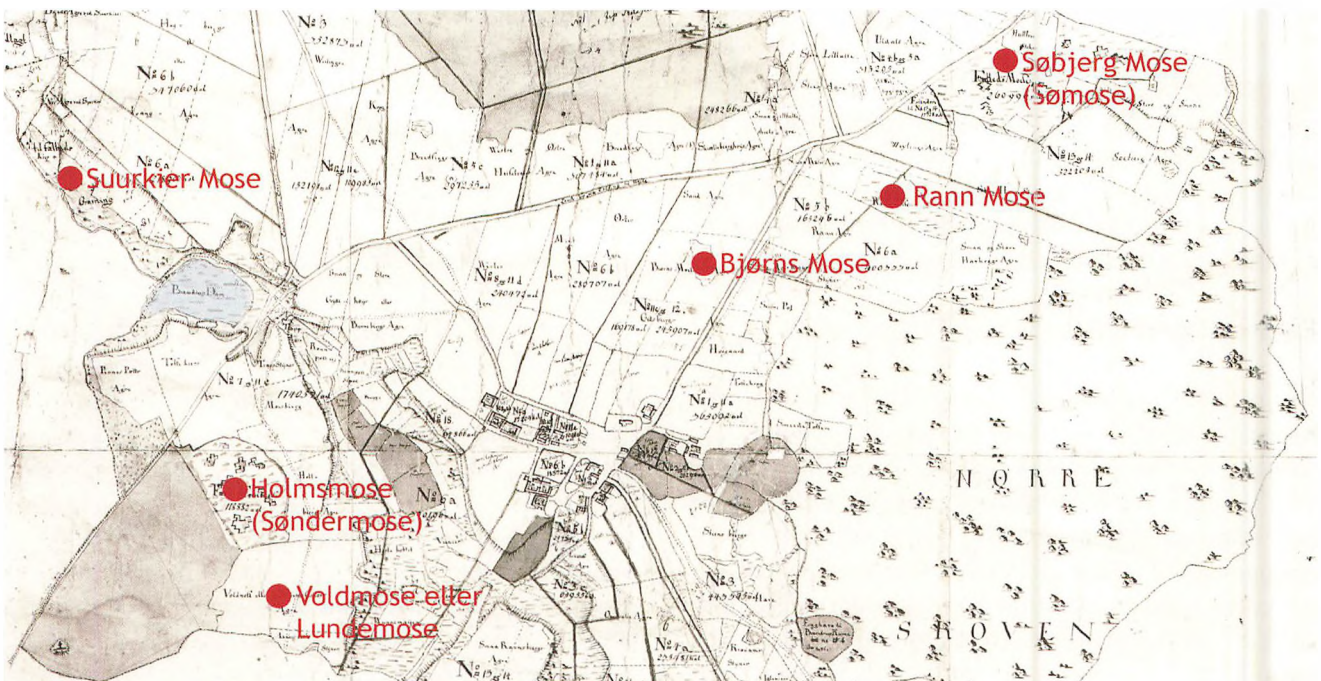
Voldmose eller Lundemose lå nord for nuværende Ankershus. Kaldes Voldmose Agre og Lundemose Agre på gamle kort. Det kan tyde på, at en evt. tør-

vegravning har fundet sted i 1600-1700-årene. Mosehullerne er så groet til, og på et tidspunkt har man kunnet dyrke jorden.

Så dejligt så der ud ved Sønderholm mose i februar 2007, lige før vejmaskinerne gik i gang med den nye vej ”Sønderlunden”.

Holmsmose lå nord og vest for Voldmose og blev senere til en del af gården Sønderholms jord. H. Rønning skriver i 1912: ”en fælles mose, hvor alle beboerne i Bramdrup hver havde 2 moseskifter, der

Sønderholm mose i april 2005. Trampestien er trådt af de stedlige beboere, når de går tur med hunden eller bare går og nyder, at mosen er sprunget i skov.

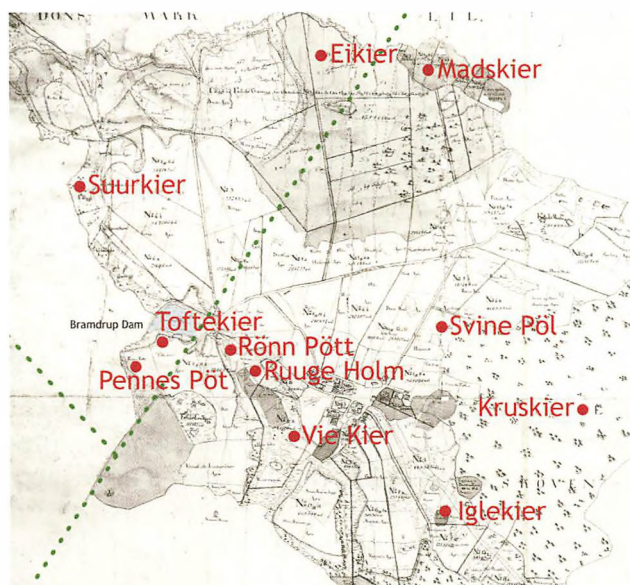
alt er opgravet, og vedkommende ejer har det nu under ploven. Det var Bramdrup Sogns bedste tørvemose”. Matrikelkortet fra 1821 har betegnelsen ”Søndermose”, og det indgår sammen med ”Holm” i gården Sønderholms navn.

Nordøst for Ankershus ses betegnelserne ”Mun-nemgyen” og ”Munkmad” på det gamle kort fra 1773/1781. Vi kender ikke betydningen af disse navne, men vi tror, det kan have været et fugtigt område. Men naturen arbejder med – både på dyrket og ikke dyrket jord. Vegetationen er med til at holde på jord og sand, og græsses områder ikke af kreaturer, springer de i krat og skov.

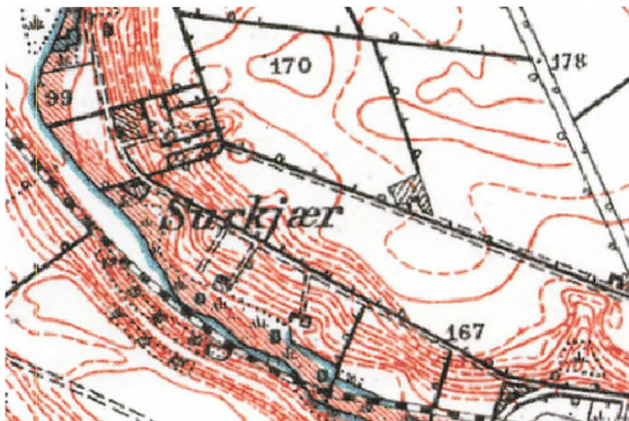
Kier, kjer eller kær

På det gamle kort fra 1773/1781 finder man Mads-kier, som lå nord for Kokbjerg. Hvem har mon lagt navn til det? Eikier er nogle marker af matriklerne 8a, 17c og 2f fra kreaturvejen i vest til Vejle Landevej. Suurkier lå nordvest for ”Den store Dam” langs skellet mod Raadvad, eller Raadevad, som der står på kortet. Mod Donsrods å lå Suurkiers ”Agre og Støker”. Toftekier var et stort område syd for ”Den store Dam” op ad bakken mod syd. Kruskier var

beliggende i den nordvestlige del af Bramdrup Midtskov, som blev ryddet for skov sidst i 1800-tallet. Iglekier lå lige nord for Bække Stubbe skov. I middelalderen brugte man at påsætte igler på huden for at forbedre blodet ved åreladning. Helt op i 1900-tallet har man brugt igler på denne måde.

Pennes Pött og Agre er arealet fra toppen af Vejlevej sydpå mod den senere Egtvedvej. Rönn Pöts Eng er det lavtliggende område nedenfor "Lyngen" og nedenfor Sønderholms vandværk. Rönn Pött Stöcker og Ruuge Holm følger så mod øst. Kunne man tænke sig, at der har ruget f.eks. måger der? Ca. 200 m sydligere var Viekær. Svine Pöl lå øst for Nørregyde og syd for Rannagergyde.

Troldhedebanen blev anlagt lige neden for Surkjær i 1917. Efter anlæg af motorvejen i 1973 er der kun en ejendom tilbage i Surkjær.

Kildevæld

Man kan på det gamle kort fra 1773/1781 se, at der har været to mindre damme på området, hvor Gl. Donsvej begynder. Oppe fra Donsvej falder terrænet meget ned mod Påbyvej. Her ned ad den senere "Bakketoppen" var der i 1800- og 1900-tallet gravet små grøfter for at lede vandet nedad mod "dammen", Bramdrup Dam.

Kildevældene ned mod Bramdrupdam Mejeri var så vandrige, at mejeriet kunne klare alt vaskearbejdet af spande og lokaler med dette vand. Mejeribestyrelsen havde gravet to vandgrave i to niveauer. Kromanden havde hyttefæde i den øverste. I 1960'erne blev det forbudt mejeriet at anvende vandet af sundhedsmæssige hensyn.

Murermester Niels Johan Nielsen på Donsvej l bad Niels Lauritsen om at slå græs til hø på området oppe fra Donsvej og ned mod Påbyvej. Og det gjorde Niels så med le i flere år i 1940'erne. Det, der kunne høstes, var græs og flæg (lysesiv). Murermesteren lod arealet gennemdræne og begyndte i 1950'erne at bygge huse ved den senere vej Bakketoppen.

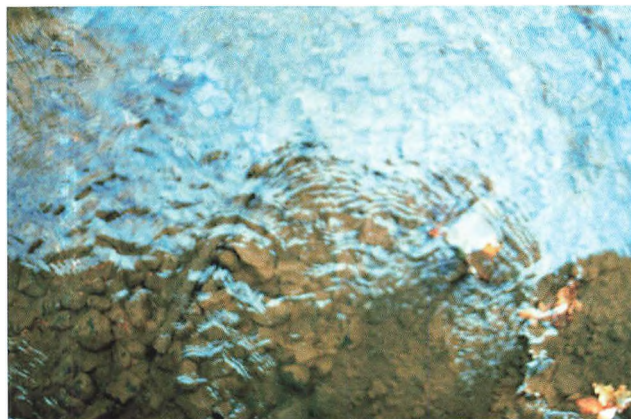
Vest for mejeriets vandgrave var der endnu en dam. Denne dam blev kaldt "branddammen". Smeden fra Vejlevej og andre, der havde bil, kørte ned til branddammen, når bilen skulle vaskes. Det har været fra 1930'erne og frem til 1950'erne. Tilløbene til dammene og afløb fra dem videre ud i engen havde man forsøgt at rørlægge i 1950'erne, men rørene sank, og der dannedes kviksand. Børnene vidste, at de ikke måtte lege lige der på engen, men alligevel var krojer Christensens lille datter ved at drukne der i 1944.

Fra Engelbrechts ejendom på Vejlevej 335 faldt terrænet ned mod den gamle store dam, og adskillige steder pressede vandet sig ud. Børnene kælkede der i 1940'erne og 1950'erne, men kælkemulighederne blev hurtigt ødelagt af vandet under sneen. På de Placernes ejendom nord for Surkjær var der et sted, hvor vandet vældede op. Kreaturerne blev ført der forbi, så de kunne drikke. Når brønden på gården

var ved at være tør, kunne de altid hente vand i transportspande ved vældet, som de kaldte "æ veel".

På stien fra Bramdrupvej ned til Troldhedestien løber vand ud af bakken og ned mod grøften ved banestien. Hele vejen mod skoven og særlig gennem skoven presser vandet sig ned mod grøften langs banestien. Kildevældene i skoven skal have vanskeliggjort arbejdet med anlæggelsen af Troldhedebanen i 1915-17. Grøfternes vand føres også i 2007 mod Marielundssøen. I århundreder kunne vandet drive en vandmølle, "Borgemøllen", "Borremøllen", eller "Kolding Skovmølle". Fra Marielundssøen løb den største del af vandmængden videre i en kanal til Slotssøen og Slotsmøllen, inden det blev ført ud i Kolding Havn. I Marielund var også den kendte "Helligvandskilde". Se under "Skovene".

"Mariekilde" bobler klart og rent op i Marielundsskoven.

Donsrod Å

Der er 4 tilløb til åen. Et af tilløbene kommer fra jorden fra Rugagergård. Det ledes i rør under rundkørslen ved Donsvej-Merkurvej til en overløbsdam og derfra videre mod vest mod Haugrenegårds jord. Et andet tilløb kommer fra Kokholmområdet og overløbssøen på østsiden af Vejlevej og ledes under den og mod nordvest om Haugrenegård. Et tredje tilløb kommer fra Nørbæklund. Det fjerde tilløb kommer fra markerne nord for Rodgård, løber mod øst og derpå sydpå. Her mødes tilløbene og bliver til Donsrod Å. Den løber i et stort rør, først under Donsvej, så under Gl. Donsvej. Derpå løber åen i en eng mod syd, så mod vest, så øst og vest om gården Birkedal mod Troldhedestien, hvor den drejer mod vest hen til Søndersø.

Området ved åen har haft flere betegnelser: Dons Roeder ca. 1773, Donser Rod ca. 1850 og Damsrod ca. 1887. Måske er det sidste navn en skrivefejl på kortet. "Rode" var et almindeligt jysk marknavn i 15-1700-tallet for et jordstykke ryddet til dyrkning. Dons har måske været et mandsnavn, der senere bliver stedets navn.

Ved det nordlige tilløb til åen havde Johs. Elbæk på "Lykkensborg" i Almind 2 td. land, der lå i Harte-Nr. Bramdrup kommune. Der havde han et mindre fiskeopræt. Han måtte hvert år i 1960'erne tage ind til kommunekassereren i Bramdrup og betalte 8 kr. i ejendomsskat!

Donsrod Å på vej mod vest til Søndersø.

400 m syd for Donsrod Bro havde Hans Jørgen og Anna Uth i 1930'erne et hønseri, hvor de solgte kønssorterede, daggamle kyllinger. Omkring 1940 havde de bævere til pelsning i 6-7 år og samtidig en stor flok gæs. De forvildede sig jævnlig ind på Mads Winterbergs marker for at æde græs, men det lykkedes altid at få en ordning med ham, fremfor at han skød gæssene! Længere nede af åen havde Uths et klækhuse og fiskeopdræt nede i to store fiskedamme i engene.

Da Gudrun Jensen fra den gamle telefoncentral var 8-10 år (1930-32), cyklede hun og andre børn ud til Donsrod Å og badede i vandhullet. Det var nærmest et mudderbad, men det var sjovt. De havde sukker-madder og saftvand med.

Broer

På det gamle kort fra 1773/1781 står der langs vestsiden af landevejen (den senere Vejlevej) ved Stejlen "Colding Stau Broe". Måske har vandhuller og enge gjort vejen fugtig og vanskelig farbar, og folk har så lagt grene, stave, ris o.lign. på vejen, så ryttere og vogne kunne komme frem?

Hvor Donsvejen går mod sogneskillet ved Dons Å, skal der i flere århundreder have været en bro over Donsrod Å. Området omkring åen betegnes som "Dons roede eng" og "Dons rods stycker" i 1773/1781. Nu i 2008 er der to veje over åen: Den nye vej fra 1968 (og fra 2003) og den gamle Donsvej, som ligger lavere end den nye. Åen er rørført under dem begge.

Hvor Gl. Landevej krydser grøften i det lave område mod Lilballe, har der været et lavtliggende mooseområde, "Hul broe Agre" på venstre side og "Hul broe Stöker" på højre side. Broen har vel heddet "Hulbro". Senere på et nyere kort kaldes den for "Stokbro", og man kan vel tænke sig, at også denne overgang er stabiliseret med grene, stokke – måske en "rigtig" bro? En "truntebro" var lavet af store træstammer, lagt over et vandløb og med tværstokke lagt oven på stammerne fastholdt med vidjer. Ofte var der for gående lagt en gangplanke med rækværk over vandløb, et såkaldt "spang".

Et vadested, et vad som i Raadvad, var ofte brolagt med sten. Man kunne gå på stenene, som var glatte, og man kunne tvinge hestene til at trække vognen over vadestedet og håbe på, at den holdt til det!

Vejforordningen af 1793 tilrådede, at man erstattede træbroerne med broer af hugne (tilhuggede) kampesten, en stenplankebro.

Stenplankebro blev anlagt, hvor der var rindende vand. Her Immervad Bro.

Foto: Grethe Bødker 1988.

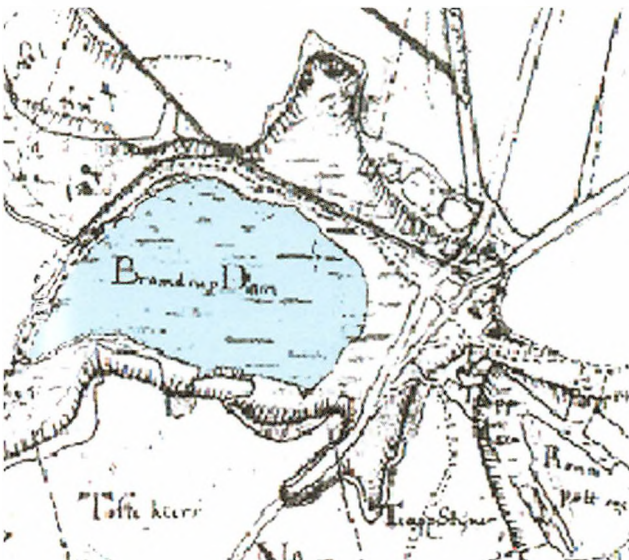
Damme

Ca. 100 m fra sogneskillet mod Kolding på Vejle-vejs vestsiden er der en dam, Nørremarksgårdens dam, som nu er branddam. Lige syd for Ankershus er der en dam – og midt mellem de to nævnte damme har der været to andre vandhuller. Disse damme og vandhuller lå i 56-60 m højde.

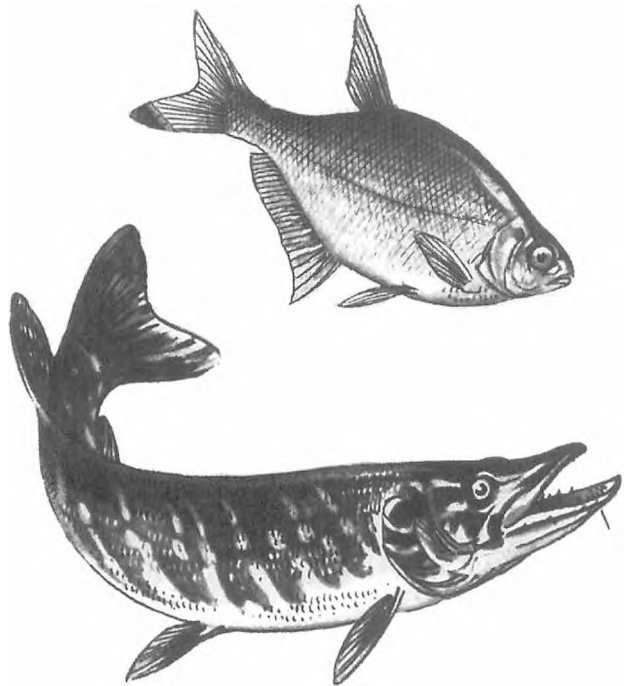

Dammen syd for Ankershus. Den har været der i mindst 300 år. I 1700-tallet har landsbyen haft 26 mindre damme.

Mellem 23 km og 24 km stenen på Vejlevej har der fra slutningen af 1800-tallet været et område, der hed Damhuse. Men længe før har der nok ligget et par huse, der har hørt til den store dam, sikkert med den opgave, at beboerne skulle passe dammen for kongen/Koldinghus.

Det laveste punkt på Vejlevej, vest for kroen, ligger i ca. 36 m højde. Her lå "Den store Dam" Bramdrup Dam, som man i gamle optegnelser betegner som Koldinghus' (og kongens) karpedam, en "ørtedam", som lå nord for "Damhuse". Herfra kunne der hentes fisk til de store og små spisninger på Koldinghus i 1600-tallet.

Brasen og gedde var eftertragtede spise fisk.

Man delte ferskvandsfisk op i "Herrefisk" og "Gemenfisk". Herrefisk var spise fisk som karper, karusser, gedder og brasen. Gemenfisk var suder, aborrer, skaller og ål.

I 15-1700-tallet opdrættede man fisk i særlige damme og søer, som kunne tømmes for vand og fiskene sorteres. Derefter løb vandet til igen, og nye fisk blev udsat. Foruden kongen var "almindelige" mennesker samt oddere, fugle og gedder også ude efter fisk i dammene!

I begyndelsen af 1700-tallet havde amtmand Woyda Koldinghus gamle ladegård i forpagtning. I 1706 fik amtmanden også den store dam ved Vejlevej overladt til brug. Da var den udtørret, og han lod den istandsætte og forsyne med fisk. I 1716 blev mølledammen i skoven også istandsat, og der blev sat fisk ud.

På det gamle kort fra 1773/1781 er dammen tegnet meget omfattende, men på Geodætisk Instituts 1. kort fra 1887 er der på lokaliteten både brugt signatur for damme og et stort engområde. Sådan er det også på kort i 1947.

I begyndelsen af 1960'erne begyndte byggeriet af de 2-etages rækkehuse på Påbyvej og på Enghavevej. Det var meget vanskeligt for bygherren at få udført stabile fundamenter i den bløde engjord.

Vejvæsenet kørte i 1969-70 en del af vejaffaldet fra ombygningen af Vejlevej ned i damområdet og plantede derefter popler over hele området, som stadig i 2008 tilføres vand fra bakkerne. Området duer ikke mere til skøjtebane. I 1991-92 var Borgerforeningen meget langt med ansøgning om reetablering af den gamle store dam. De fik ja fra flere instanser, men Nørreled Grundejerforening krævede geotekniske undersøgelser, og det kunne ingen finde penge til.

I 2008 er området med poplerne stadig fugtigt. Stien mod syd op mod legepladsen ved Højbovej har flere "væld", der driver vand ned ad bakken til grøften. Afløb fra grøften og dammens vestside løber i rør under Påbyvej og hen til den nye overløbssø vest for det gamle rensningsanlæg. Den regulerede vandmængde løber i en grøft langs Troldhedestien og føres ved Surkær i rør under motorvejen. Grøften eller bækken fortsætter langs banestien, slår et slag ud i engen og ved "Birkedal" går den under banestien og videre til Skallebæk i Harte.

Donsrod Å vest for Birkedal ved forårstid.

Området syd for Troldhedebanestien og øst for Egtvedbanetracéet kaldtes af nogle for "Else Maries sump". Kroejer Christensen havde fiskedam dér fra 1930. Hans yngste datter Else Marie, født 1938, har måske leget der og prøvet at fiske sammen med andre børn. Ejernavnet er så blevet hængende. Kromanden forsøgte i flere år at holde krebs i fiskedammen.

"Krædamr" var en dam, der i 1773/1781 lå ca. 400 m sydøst for kirken. Ved Vejlevej mellem Fælledvej og Autocentralen blev der efterår og vinter ofte oversvømmelse på marken i 1930'erne-1950'erne. Når vandet frøs til, var det et fint sted at løbe på skøjter. På vestsiden af Vejlevej lige før vejbanerne mod motorvejene ligger stadig Nørremarksgårdens dam.

Dammene i landsbyen Bramdrup

De to damme "smededammen" og "bydammen" er afmærket på kortene fra 1773/1781 og helt frem til 1965. Den ene dam "æ smejd" lå ca. 50 m syd for "æ hjulers" hus og var ikke ret dyb. Smedens hus har ligget ved dammen i 1600-1800-tallet. Karlene fra Bramdrupgård og Kringsgård kørte ofte hestene gennem dammen for at få skyllet jord af hestenes ben og for at holde træhjulene lidt fugtige.

Smededammen i 1931. Der er sti med rækværk om dammen, og i baggrunden har karetmager Berthelsen hejst flaget.

Dammen lå der også, da "Toften" blev bygget i 1980'erne. Det siges, at en af de første beboere insisterede på at få dammen fyldt op, den lugtede, og der kom myg, så dammen blev fyldt op, selv om den var velholdt!

Den anden dam "æ bydam" lå 50-60 m syd for Kringsgård. Der var 3 parceller med huse på hen mod dammen. Om vinteren måtte børnene ikke gå ud på bydammen, når der var is på, men de prøvede altid isen alligevel. Det bedste var, at pælen midt i dammen var god til at sætte en løkke af slædesnoeren omkring, så man kunne få sig en karusseltur. Isen var ofte skør, fordi det lunere rendestens- og møddingvand havde udløb i dammen. Man kaldte o. 1900 tilløbet for "skidenrenden".

Midt i 1960'erne skulle Bramdrup Skovvej føres syd om Kringsgård. Det kæmpestore piletræ ved bydammen blev fældet, og dammen fyldt op med jord fra Bramdrupgård.

*Roden kom op,
de fem mænd kom op,
og dam og hul blev fyldt op!*

Opdæmmede søer – overløbsdamme

Bramdrup Sogn har ingen naturlige søer, men i de seneste 25 år har vi fået flere overløbssøer, hvortil overfladevandet ledes og opsamles. De nye søer tilfører områderne landskabelige værdier med betingelser for et rigere dyre- og planteliv.

Området syd for Enghavegård og Julianelyst, der fortsætter mellem "Små og Store Ravnsbjerge" og "Ovre Balle, Midt Balle og Nedre Balle Agre, har været et fugtigt engområde i århundreder. På det

Et let snedrys trækker konturerne i landskabet op. I horisonten ses civilisationen, skorstenen ved Trekantområdets Affaldsselskab I/S.

gamle kort fra 1773/1781 ses, at der har været 3-4 aflange vandhuller fra nord mod syd ned mod engene, hvor Trolldhedebanen anlagdes i 1917. Området blev i 1900-tallet kaldt "Rønnings mose". I 1943 lagde man brandslanger ned i "Rønnings mose" for at få vand til at slukke lynbranden på Kringsgård. Det anslås, at mosen da har været 2-3 m dyb visse steder.

Den nuværende sø skulle være anlagt i forbindelse med byggemodningen af vejene Løkken, Gyden og Brynet i slutningen af 1960'erne. Folkeviddet har døbt den "Banansøen". Opdæmningen og overløbet vedligeholdes af Kolding Kommunes Tekniske Forvaltning.

Ravnsbjerg til venstre og Midtballe agre til højre for søen, som før i tiden blev kaldt "Rønningsmose", men nu på grund af formen kaldes "Banansøen".

Foto: Bent Sørensen 1998.

På den nordre side af nuværende Troldhedesti er der et lavtliggende område Viekær. Her anlagde arkitekt Jens Erik Jensen en sø i 1992. Den får vand fra bakkerne ved Bakkegårds Allé samt fra golfbaneområdets nordlige del. Overskudsvandet ledes til bækken, der løber mod Marielundsøen.

Bag Skovæblevej 1 ligger et regnvandsbassin, der opsamler vand fra vejene i årstidskvarteret. I 2003 havde svaner rede derude. Der er drossel, nattergal, vildand og blishøne, fiskehejre og musvåge, og rådyrene kommer af og til og drikker vand.

Visse regnfulde år kan også en overløbssø gå over sine bredder!

Ved byggemodningen først i 1990'erne af den sydlige del af Kokholmområdet blev der anlagt en overløbssø tæt ved Vejlevej. Ved den tidligere Havgrensgård blev der i 2003 anlagt to søer på det laveste sted. Fra den nordligste er der et stendræn ned til den større sø, som så igen har et overløb til Donsrod bæk.

Den ældste af alle disse søer er Møllesøen, den senere Marielundssø, som hørte til Bramdrup indtil 1930, hvor området blev indlemmet i Kolding Købstad.

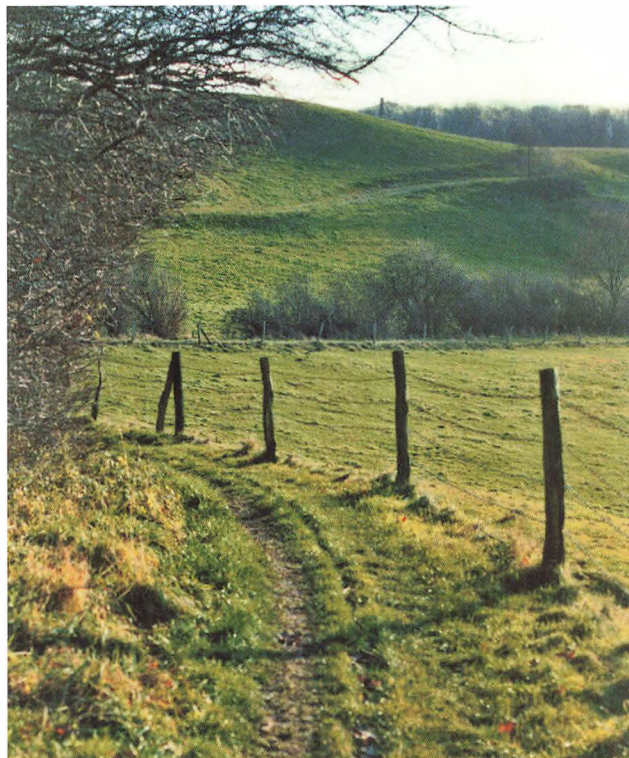
Kobler

I Bramdrup Sogn var der kun ét kobbel, hestekoblet. At koble betyder bla. at samle dyr i et kobbel. Et kobbel kan også betyde et fælles vænge med levende hegn udenom. Hestekoblet var en markbetegnelse i rytterdistriktets tid fra 1671 til 1765. Det kan ses sydvest for landsbyen på kortet fra 1773/1781. Landsbyen dyrkede græs til hør på koblet, og jordstykket kunne indgå i omdriften af agrene.

Hvert sogn i Koldinghus Rytterdistrikt skulle have et sådant kobbel. Her regnedes Harte og Bramdrup for to selvstændige sogne, og i alt var der 36 sogne. Til høavl og rytterhestenes græsning var der udlagt 151 tønder land i Harte og 61 tønder land i Bramdrup.

"Bjerge"

Enge, moser, åer og tunneldale ligger stadig som tegn i landskabet om istidens kræfter, der dannede Bramdrupområdet for 16.000-14.000 år siden. Da det gamle kort blev tegnet i 1773, kaldte man egnens højdepunkter for "bjerge", hvor vi i dag nøjes med at sige bakker. For 50-25 år siden kunne man oppe fra "Søjbjerg" (69,2 m) eller fra bakken SØ for Julianelyst (62,8 m) se langt ud i omegnen. Men for 50-60 år siden begyndte landskabet at ændre sig, man plantede træer og levende hegn langs marker og ved gårdene. Også anlæg af motorveje, parcelhuskvarterer og industriområder ændrede landskabet. Men "bjergene" er her endnu. Her ses udsigten mod syd i 2005 fra Rodbjerggårds plads – og et kig op til Ravnsbjerg.

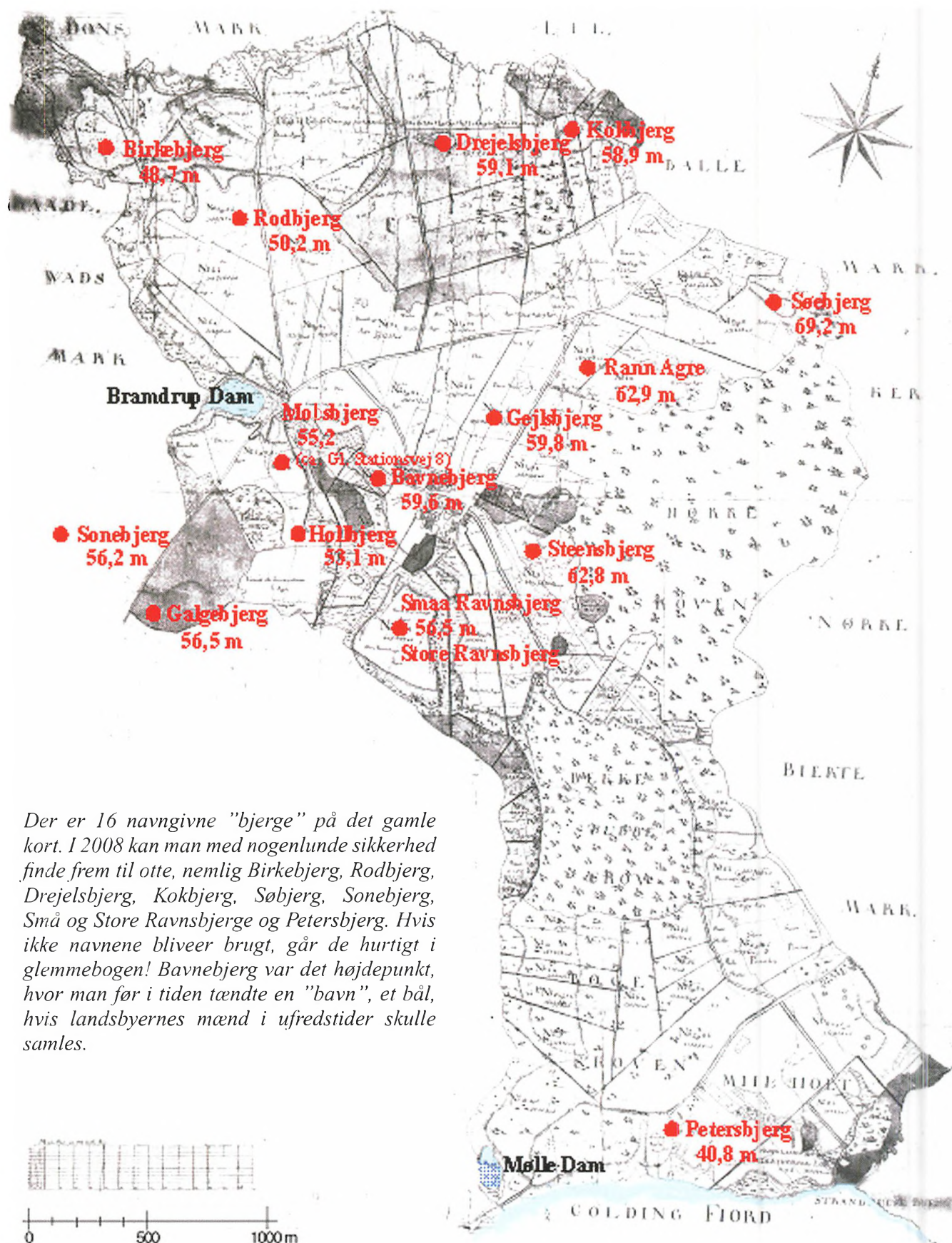

Kig mod Ravnsbjerg 2007.

Markerne ved Rodbjerggård "sprang i skov", da de lå 8-9 år uden dyrkning eller afgræsning. Troldhedestien ses som en vandret linie med træer af forskellig højde. I horisonten ses højspændingsmasterne langs motorvejen. 2005.

Bjerge

Der er 16 navngivne "bjerge" på det gamle kort. I 2008 kan man med nogenlunde sikkerhed finde frem til otte, nemlig Birkebjerg, Rodbjerg, Drejelsbjerg, Kokbjerg, Søbjerg, Sonebjerg, Små og Store Ravnsbjerge og Petersbjerg. Hvis ikke navnene blive brugt, går de hurtigt i glemmebogen! Bavnebjerg var det højdepunkt, hvor man før i tiden tændte en "bavn", et bål, hvis landsbyernes mænd i ufredstider skulle samles.

Stien er den gamle markvej op mod Bakkegården.

Færdsel, veje og jernbaner

Af Helga Steffensen og Knud Bødker

Efter istidens slutning for 10.000-11.000 år siden kom grupper af familier vandrende op i Jylland, hvor de drev jagt og fiskeri og flyttede rundt efter byttet. Omkring år 5.000 f. Kr. slog nogle af jægerne sig ned i landsbyer og blev jordbrugere, som vi kender det fra stenalder, bronzealder og jernalder.

En landsby som Bramdrup har sandsynligvis først taget sin begyndelse omkring år 1000 e. Kr. Første gang Bramthorp, dvs. Bramdrup nævnes på skrift, er i 1231 i Kong Valdemars Jordebog.

Landsbyens beboere har kendt til de nærmeste landsbyer og vidst, hvilken retning man skulle gå

for at komme derhen. Måske for at bytte sig frem til noget? Måske for at finde sig en pige, man kunne danne par med? Måske for at aftale grænser mellem landsbyerne? For at aftale at hjælpe hinanden i ufredstider? Nysgerrighed og udlængsel, sult og nød har måske drevet nogle til at søge andre levedmuligheder.

Vejene

Hvordan færdedes man? Hvordan kom man rundt?

I begyndelsen af 2000 årene lavede Skov- og Naturstyrelsen "trampestier" i samarbejde med landmændene, for at interesserede igen kunne gå i terrænet

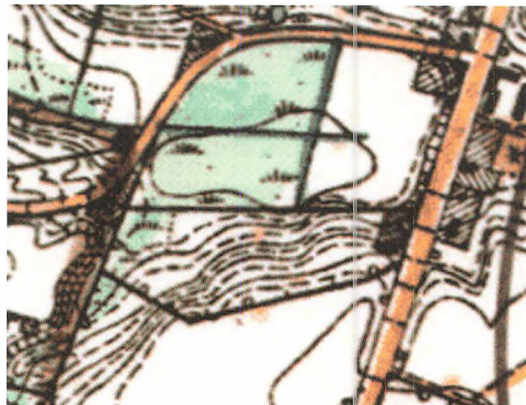

og se på landskabelige forhold og plante-, dyre- og fugleliv.

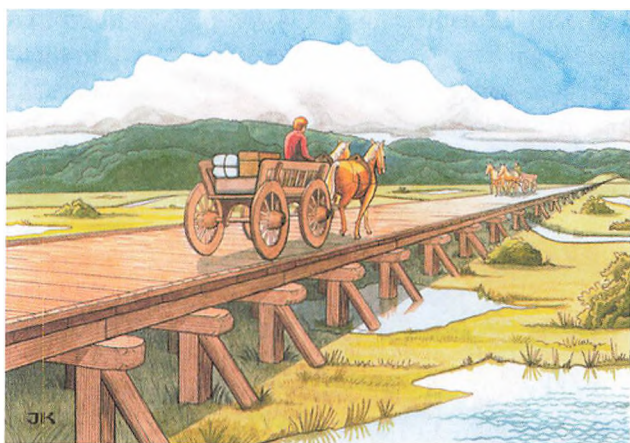
Vore sogne- og landeveje har for mange århundreder siden haft deres begyndelse som trampestier – ofte på steder, hvor man kunne gå på et ensartet niveau, og hvor man på nemmeste måde kunne komme over vandløb og rundt om søer. Tæt på Bramdrup kan nævnes Egtvedvej, der går ud over Dybvadbro og videre mod Vester Nebel på det højeste område mellem Donssøerne og Vester Nebel Å, og Gl. Donsvej, der helt op til 1900-tallet blev benævnt Viborgvej, finder på samme måde retning mod Gravens, Vingsted og Bredsten på den østlige

side af Donssøerne. 25 km. fra Bramdrupdam fik en vikingekonge i 979 bygget Rauningbroen hen over et stort, sumpet område, i Vejle Ådal, så man var fri for at gå, ride og køre en stor omvej.

Bakkerne eller ”bjergene” ved Bramdrup er mellem 50 og 60 meter høje, og de laveste punkter ved ”Den store Dam” og Troldhedebanetrachèet ligger i kun ca. 30 meters højde. I 1200-tallet og frem til 1400-tallet har der antagelig været afløb fra ”Den store Dam”, Bramdrup Dam, mod øst til den opdæmmede sø i skoven. Men netop i 1500-tallet blev vandtilførslen til søen så ringe, at møllen ved søen kun kunne bruges 8 timer i døgnet. Det lave område mellem ”Den store Dam” og Røn Pøt Eng var det sted, hvor gående og ridende lavede ”trampesti” for at komme op til vejene mod nord eller syd. Man kan have fyldt grene, affald, sten og grus i det fugtige område, så der efterhånden blev lavet en vejdamning. Vandet fra dammen fik så kun sit afløb mod vest, som det har det i 2007, selv om der ikke er meget synligt tilbage af ”Den store Dam”. Ordet ”dam” forekommer i sønderjydske stednavne i betydningen ”opdæmmed vej ved en lavning”.

Den store dam omkring 1887.
Det samme område år 1970.

Tegnet efter rekonstruktion af Ravningbroen.

Alfarvej og Kongevej

Man kaldte visse store, kendte veje for alfarveje. Her havde alle lov til at færdes. Den store alfarvej gik fra Kolding over Stenvad – Fynslund – Veerst – Bække til Vorbasse. Den er omtalt i 1681, men kan have været der tilbage i jernalderen for 2000 år siden. Man kom frem på "vejene" ved at gå, ride eller senere age med tunge stude- eller hestevogne, der lavede dybe hjulspor. Man flyttede ofte hjulsporene til siderne, når de brugte spor var så dybe, at det var umuligt at køre i dem.

På et tidspunkt mellem 1400- og 1600-tallet begyndte man at skrive regler ned for, hvordan folk i sogne og byer skulle respektere vejforløbene og være med til at vedligeholde veje, vadesteder og broer.

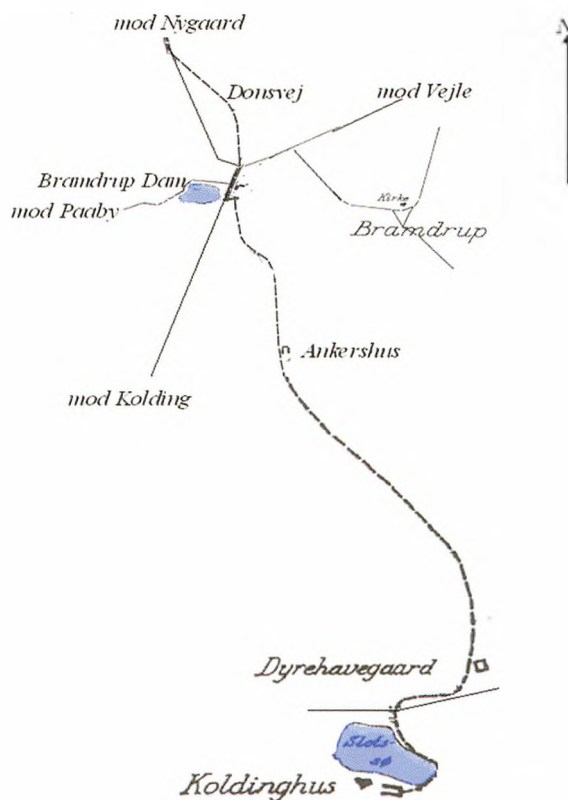
På et håndtegnet kort over Koldinghus Rytterdistrikt fra ca. 1720. kan man se, at der har været 2 veje nordvest ud af Kolding til Bramdrup. Den ene gik over Dyrehavegård til Ankershus og øst om Bramdrup Dam. Det var Konge-vejen. Den anden gik vest ud af Kolding, skilte vejen til Harte og Ribe af, gik over Raadvad og fortsatte mod nordvest om den store dam, nærmest hvor Paabyvej nu går hen mod Vejlevej.

Kongevejen gennem Bramdrupdam

Under Frederik 2. (1559-1588) blev den jyske kongevej anlagt. Den bestod af 3 dele: Vejen mellem Haderslevhus og Koldinghus, vejen fra Koldinghus til Nygaard Slot i Starup Sogn, og vejen derfra til Jelling.

Axel Johansen skriver i Vejle Amts Årbog 1944, s. 68-69:

"Kongevejen Kolding-Nygaard udgik fra Staldgaarden østre Port ligesom Kongevejen til Haderslevhus. Endnu i 1820 omtaler Rektor Tauber en stenbrolagt Kongevej forbi Slotsmøllen og langs Søen (nu Fredericiagade og Ejlersvej). Ved Gram Rolighed er vejen drejet mod Øst og har gaaet neden-for Trompeterbakken, hvor nu Nordre Ringvej ligger. Ved Dyrehavevej er den gaaet op gennem Skoven, maaske ad det Vejspor, som ses her endnu i Retning ad Dyrehavegaard. Fra Gaardens Vestside er Retningen taget mod Ankerhus, en Gaard, som laa paa Matr. Nr. 50 lidt Vest for den nedlagte Egtvedbane, og forbi nuværende Ankerhus ved Bramdrup Skel.

Fra Ankerhus har Kongevejen gaaet i en Bue Øst om Bramdrup Fællesmose, som ikke kendes mere, men for at komme ned fra Højdedraget har den maattet slaa en meget skarp Kurve mod Nord som vist paa vedføjede Kort, som er taget efter Udskiftningskortet fra 1773 over Bramdrup. Buens nordligste punkt har ligget paa Gangbroen over Trolldhedebanen i Krohaven.

I Bramdrup maa Kongevejen have passeret det store Vejkryds fra gamle Dage, Bramdrupdam, opkaldt efter Søen, som laa lige Vest for Landevejen, hvor nu Trolldhedebanen har sin Holdeplads. Kroen har ikke uden Grund fundet sin Plads her, hvor de gamle Veje Kolding-Vejle og Fredericia-Ribe krydsede hinanden, til Vejle og Fredericia gik Forbindelsen ad den nuværende Kommunevej til Lilballe og til Ribe ad Hartevejen, omtrent som den gaar nu. Kongevejens videre Forløb var den nuværende Landevej gemmen Dons til Dons Mølle, dog har den første Kilometer efter Bramdrupdam slaaet en Bue mod Øst".

Kongevejenes funktion blev endelig afsluttet ved rytterdistrikternes nedlæggelse sidst i 1700-tallet. Flere blev til landeveje eller hovedveje.

De store veje i Danmark – og ved Bramdrup

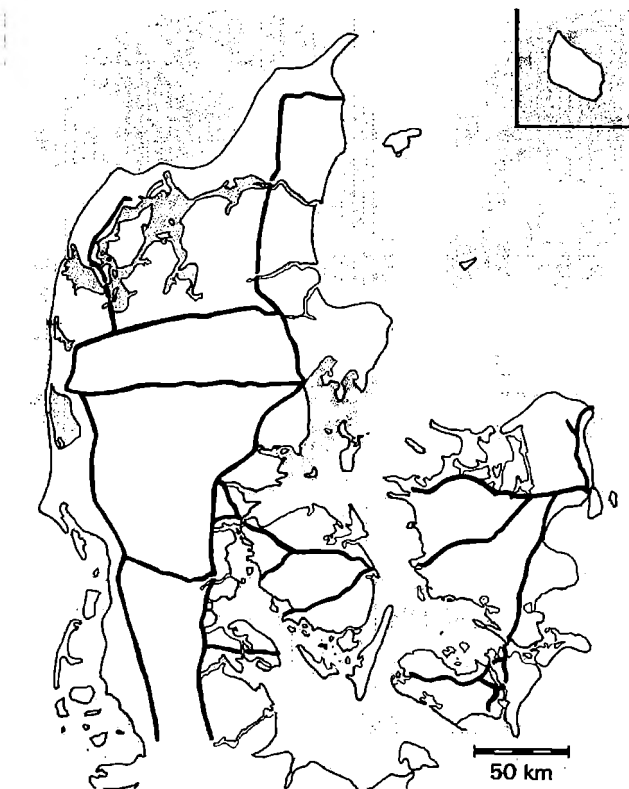
Omkring 1725 afholdtes vejsyn over vejenes tilstand rundt om i landet. Der skulle opsættes milepæle mellem købstæderne, og fra 1690 havde amtmændene fået pålagt at holde tilsyn med sogne- og landeveje. Der blev antaget "vejmestre" til at klare tilsynet. I Vejle Amt skulle der også holdes øje med de 160 broer af træ, som man havde i 1786. Både veje og broer skulle vedligeholdes.

I 1736-39 anlagde man 3212 favne vej gennem Bramdrup Skov til Skovmøllen. Eltang og Harte-Bramdrup skulle betale for reparationen af to gamle træbroer på Snoghøj-vejen. I 1795 blev stykket fra Komarken over Bramdrup Mark ned til Bramdrup Dam opmålt til 1075 favne, og af dem blev 475 favne anlagt med sand og jord, dog med græs ved Bramdrup Dam. Ud mod Dons Roed blev der indgrøftet 2500 favne, og vejen blev anlagt med sand og jord. Træbroen over Dons Å var 5 alen bred og 7 alen lang og blev istandsat. Ved synsforretningen i 1749 gik den ansvarlige stykkerne igennem med de stedlige vejmaster fra sognene.

Amter og kommuner ansatte vejmaster, der skulle sørge for, at huller og kanter blev udbedret med skærver og grus. Ofte skulle vejmanden slå skærver af større sten og have dem liggende parat i bunker i vejsiden. Mange bønder skulle køre læs med sten og fyld til vejarbejdet. Det var pligtkørsel "ægtkørsel" for bønder, der havde haft deres gårde i fæste af kronen, og det havde næsten alle bønder i

Skærvehuggerens værktøj. Han brugte en særlig "blå" granit som underlag eller en solid tønne med sten i.

Det danske hovedlandvejsnet blev anlagt efter "Forordningen om vejvæsenet i Danmark 13. dec. 1793" og betalt af staten.

Bramdrup haft. I 1842 blev sogneforstanderskaberne oprettet, og "vejhoveriet" blev ophævet. Borgerne skulle i stedet betale en pengeafgift. Der blev forlangt "bompenge" på de nyanlagte amtslandeveje fra 1786, men vognene kørte ofte uden om bomhusene og brugte de gamle veje, hvorimod man var nødt til at betale for at komme over en bro. Bompengene skulle bruges til vedligeholdelse af veje og broer, men en forordning var ikke tilstrækkeligt til at gøre pengeafgiften til en succes.

I flere århundreder havde man brugt længdemålet mil. En mil var fire fjerdingvej og svarer til 7.532 km. Under Christian V fik videnskabsmanden Ole Rømer som opgave at opmåle alle danske hovedveje. Man gennemkørte vejene med en målevogn og satte milepæle af træ i 1690'erne. Omkring 1800 blev der i stedet for træpælene opsat milesten. I 1907 gik Danmark over til metersystemet, og nu blev der sat kilometersten op.

Milesten på Fynsvej med Frederik d. 8.'s monogram. Stenen er ændret til en km sten ved indførelse af metersystemet i Danmark i 1907.

←

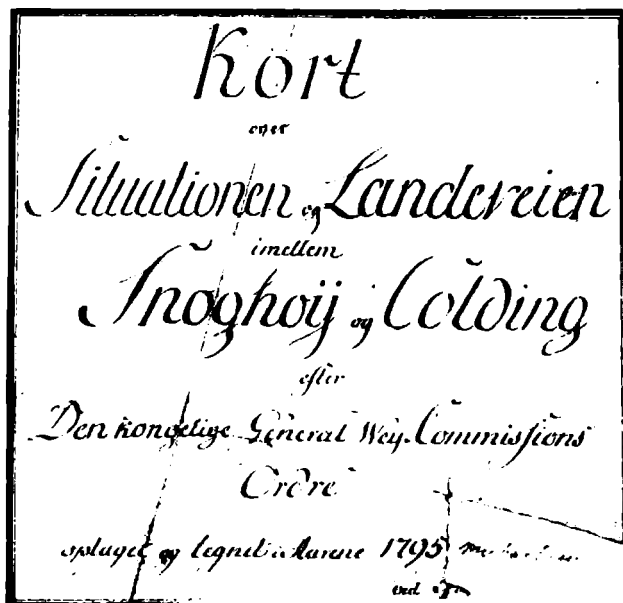
Vejle var amtsby, og derfra udgik måleangivelser på vejstenene. Stenen her står på Vejlevej 317, 23 km fra Vejle.

Bramdrup Sogn omfattede indtil 1930 også området syd for Hvidsminde og området på begge sider af nuværende Fynsvej ned til Strandvejen/Ndr. Ringvej. I forbindelse med anlæggelsen af nye hovedlandeveje sidst i 1700-tallet skulle der tegnes nye kort. Teksten på kortet ser således ud: →

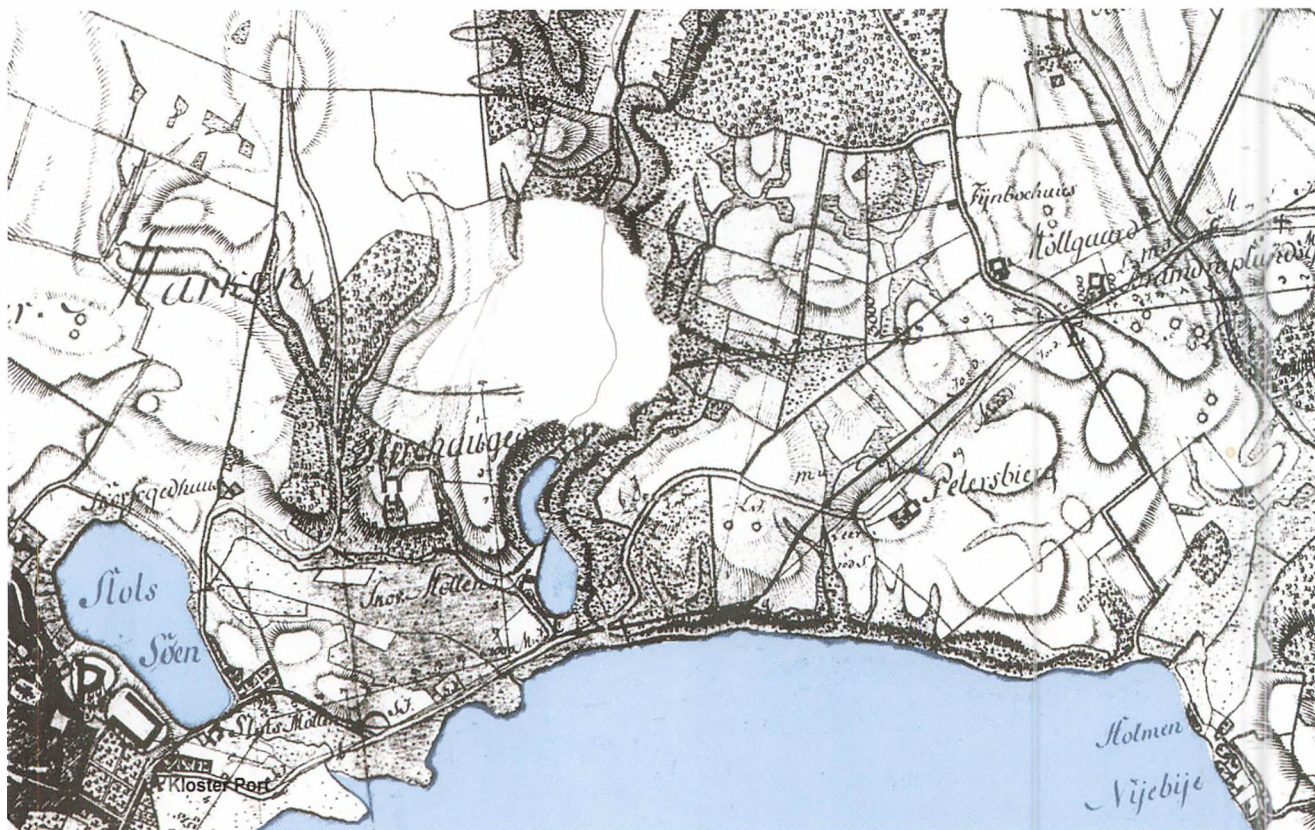
På kortet side 28 ses, at fra byporten i Kolding mod øst, som kaldtes "Kloster Port", gik vejen mod Mølgård (senere kaldet Hvidsminde) og videre til Nørre Bjert og derfra videre mod Snoghøj og Fyn. Kortet viser byen, fjorden, dyrehaven, Skovmøllen og de nyudflyttede Bramdrup-gårde Petersbjerggård, Mølgård og Bramdruplundgård, der alle havde ligget omkring kirken i Bramdrup.

Terrænforholdene nødvendiggjorde nogle buer i vejforløbet for den nye landevej, bl.a. buen fra fjordkanten ved Skovmøllen op mod Petersbjerggård.

Ved vejkrydset ved Mølgård kunne man komme mod vest gennem skoven til Bramdrup med næsten samme vejforløb som i 2008.

Den officielle tekst på det gamle kort på side 28. →

Man kan følge Snoghøj vejen fra Klosterport til venstre langs stranden, over en gammel dæmning ved den senere "Marielundsø" udløb i fjorden. Vejen slog buer om de værste bakker, og efter Petersbjerggård krydsede den vejen fra Bramdrup, hvor man kan se gårdene Møllgård og Bramdruplundgård.

Vejen fra Kolding mod Vejle

Når man ville nord- eller vest ud af den gamle købstad Kolding, brugte man vejen igennem Låsbygade hen imod Nørreport. Her lå tidligere en byport, hvor der opkrævedes accise, en slags moms for varer, der blev ført ind og ud af byen. Fra Nørreport gik vejen mod nord med stor stigning op af den nuværende Gøhlmannsvej. Ca. 400 m. oppe skilte vejen af mod Ribe (og Harte), og i en næsten lige linie gik vejen mod nord, i nogenlunde samme niveau forbi Kolding bys mark Nørremarken. Lige efter skellet mellem Kolding og Bramdrup sogn gik vejen forbi "Stejlen" eller galgen, som ser ud til at have stået, hvor "Store Torv" i Kolding Storcenter nu ligger. På Bramdrup-kortet fra 1773/1781 er der på dette sted af vejen skrevet: Colding Stau Bro. Der har været sumpet, og folk har lagt grene eller staver på tværs af vejen for at stabilisere den. Endnu i 2008 ses flere vandhuller ligesom på det gamle kort.

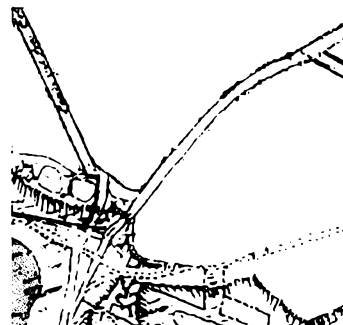

Stejlen eller galgen har stået i det sydvestlige hjørne af Bramdrup i 56 meters højde.

Vejen gik videre forbi Sandbjerghus, som omkring 1900 kom til at hedde Damhus. Så gik det ned af den store bakke, hvor man fik "Den store Dam" på vestsiden, og hvor Paabyvej stødte til. Så gik det op af den næste store bakke.

Ca. 200 m nord for Bramdrup Dam delte vejen sig i en V-form. Mod nord-vest gik den mod Viborg, vi kender den som Gl. Donsvej. Mod nordøst fortsatte landevejen mod Vejle, skilte efter 200 m vejen af, der førte til Bramdrup by og fortsatte ellers til "Hullbroe", senere "Stokbroe", som var grænsen til Lilballe. Strækningen fra Bramdrupdam mod Hulbro blev helt op til 1960erne kaldt "Gl. Landevej" eller Lilballevej. Ca. 400 m længere mod nord ved Korshøjgård kom Snoghøjvejen, der gik mod øst over Eltang mod Gudsø og Snoghøj.

1773

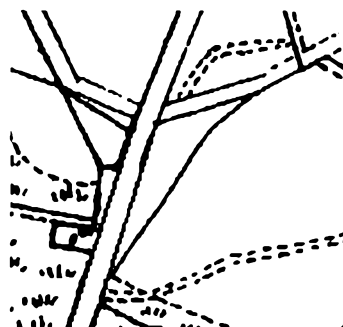
Det har været ubekvem at have landevejen til at skille sig i 2 retninger ved den store stigning i terrænet efter kroen. Man ville spare jord, hvis vejen blev ført lige op af bakken og først der skilte Viborgvej (Donsvej) og Lilballevej af. Retningen lige ud på Vejlevej var også mere direkte, end hvis man skulle over Lilballe. De stiplede vejforløb er stort set dem, vi kender i 2008.

1821

Mellem 1821 og 1840 planlagde Vejle Amt, hvordan hovedvejene skulle anlægges. Først i 1840erne begyndte arbejdet gennem Bramdrupdam, og landevejen fra Kolding til Vejle var færdig anlagt som en jord-sand- og skærvevej i 1845.

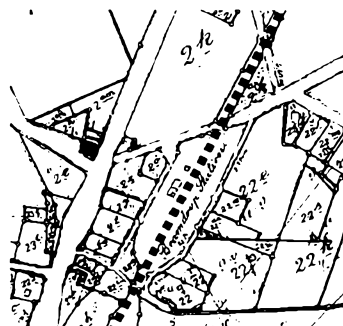
1904

På matrikelkortet fra 1904 ses de to kileformede jordstykker fra den gamle vejs forløb. Den buede markvej foroven var vejen til møllen, og den nederste markvej mod øst gik mod Bramdrup by og kirke.

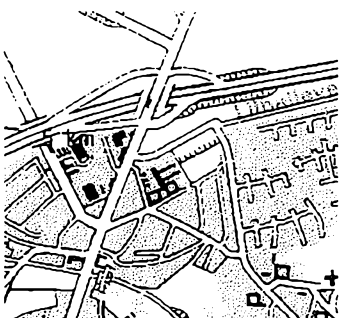
På matrikelkortet fra 1930 kan man se, hvordan matriklerne på de to "kiler" kom til at ligge. Udparcelleringen skete lige før og lige efter 1900. Bramdrup Station på Egtvedbanen blev bygget i 1898 lige øst for parcellerne på Vejlevej.

1930

I 1978 var udbygningen af denne del af Bramdrupdam færdig. Vejlevej går hen over E3-motorvejen, Donsvej er blevet beskåret og hedder nu Gl. Donsvej, og den ny Donsvej ses foroven, men er flyttet endnu 200 m mod nord i 2005.

1978

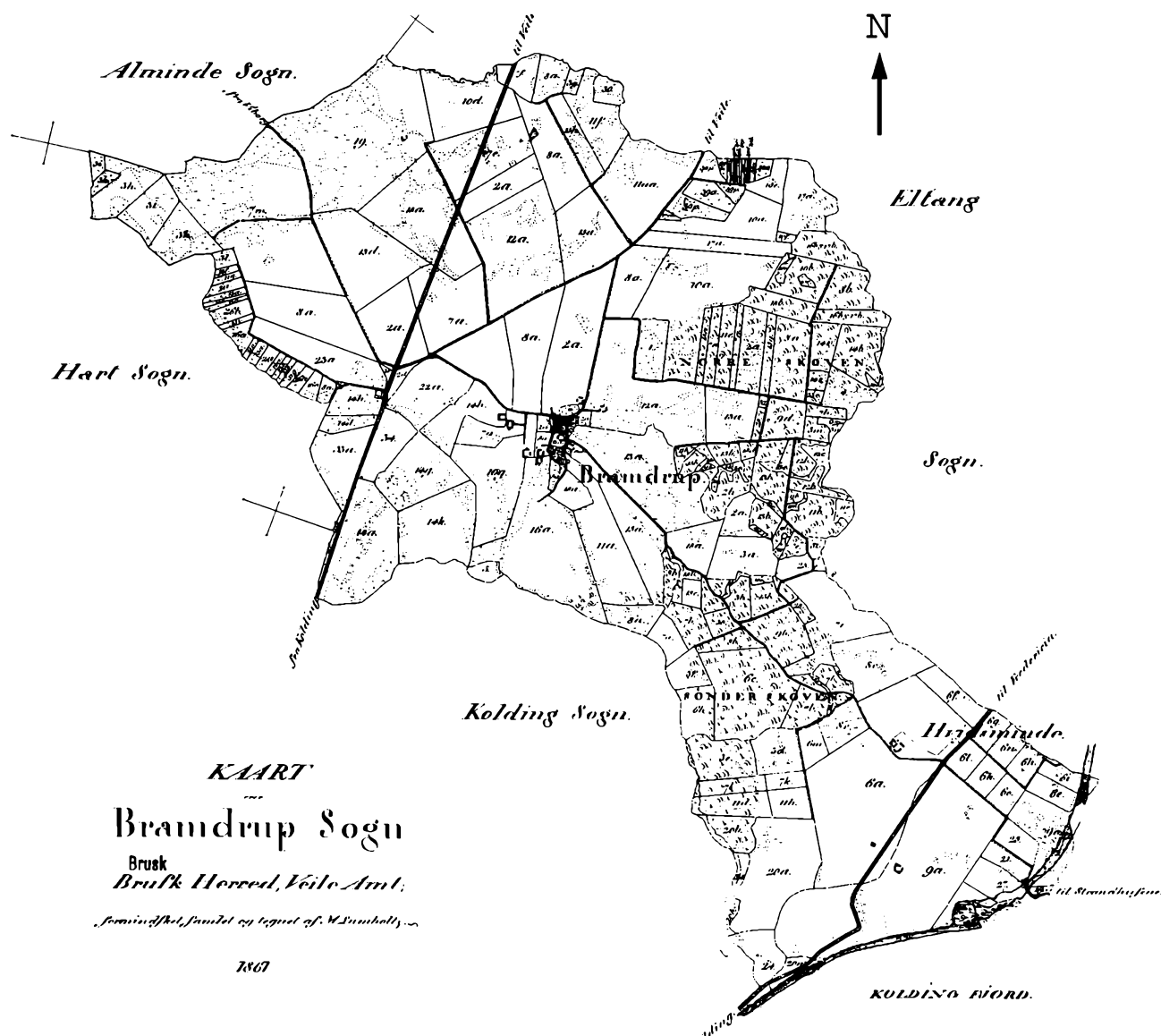

Landevejen fra Kolding mod Vejle, som vi i 2008 kender den gennem Bramdrupdam, ses først på matrikelkortet fra 1821. Den skærer nord for Bramdrupdam gennem mange af de gamle gårdes parceller. Fra en indførelse i sogneforstanderskabets protokol den 21. november 1843 ved vi, at nogle gårdmænd fra Bramdrupdam ansøger amtsrådet om at få godtgørelse for den ulempe, det er, at den nye hovedlandevej skal gå gennem deres matrikler. Vi ved ikke, om de fik et beløb. Ekspropriation blev først en mulighed ved Grundlovens vedtagelse i 1849. Krydset Donsvej/Bramdrupvej blev ændret. Kroen blev bygget i 1848, møllen i 1865, nogle år efter kom ejendommen på Donsvej 1, og fra kroen op mod krydset kom mejeriet og senere omkring 1900 brugs, smed og snedker.

Der var ca. 800 m fra Gl. Landevej til gårdene i Bramdrup.. Gårdene lå omkring landsbyens fælles "gadejord" og kirken med kirkegården. Lige efter kirken kom Nørregyde, der førte mod nordøst tilbage til landevejen mod Vejle.

Fra pladsen foran kirken gik en vej mod sydøst til skoven. Den gik mod udkanten af Bække Stubbe Skov mod sydøst. 400 m efter skoven krydsede vejen den senere landevej fra Kolding mod Snoghøj. Vejen fortsatte mod Strandhuse by ved Kolding Fjord. Strandvejen vest for Lyshøj Allé hørte til Bramdrup Sogn til 1930, da området blev tvangsindlemmet i Kolding By.

Vejlevej blev anlagt af Vejle Amt i 1840erne. Fra

Den ny Vejlevej blev bygget i 1840erne og indviet i 1845.

Nørreport ved Låsbyhøj gik vejen ad Gøhlmannsvej mod Munkenborg, og derfra mod nord i et næsten lige forløb mod Bramdrupdam. Ved hovedvejsanlægget Kolding-Vejle var sognefoged Hans Buhl fra Højgård i Bramdrup amtsrådets repræsentant for strækningen mellem Bramdrupdam og Viuf i 1842-1845.

Hans Rønning, senere gårdejer på Bøgelund, skriver om indvielsen af Vejlevej:

”I 1845 kom kong Kristian d. 8. her om ved Bramdrupdam på rejsen fra Ribe over Kolding til Vejle, formodentlig efter opfordring eller indbydelse i anledning af den nye landevejs åbning fra Bramdrupdam til Viuf. Det var et stort arbejde på denne tid. Der var ved denne lejlighed mange folk forsamlede til denne højtidelighed. Der var bygget en æresport ved korsvejen til Bramdrup af Bramdrup Sogns beboere, hvor der blev gjort holdt og budt kongen velkommen for hans nærværelse og evne første mand at passere den nu rigtig fuldførte landevej”.

Vejlevej var en skærvevej med grusbelægning helt op til 1926/27, hvor den blev asfalteret ud til kort før Lilballe, hvorfra den fortsatte mod Lilballe/Almind en tid endnu som grus- og skærvevej. Der kom asfalt på Bramdrupvej mod Lilballe sidst i 1930'erne. Resten af Bramdrupvej om til kirken fik asfalt på sidst i 40'erne, og vejen gemmen skoven i 1950'erne. På samme måde gik det Donsvej. Der kom asfalt på de første 300 m fra Vejlevej, og derefter var der grusvej, til det hele blev asfalteret i 1950'erne.

Fotoet er fra o. 1960. Gangbroerne på begge sider af vejbroen har rækværk, Brugsen ligger til højre og Villa Pax, det hvide hus, var den første uddelers pensionistbolig fra 1926.

I 1910 byggede købmand Frederiksen hjørnehuset ved Bramdrupvej og havde butik der til 1918. Thorvald G. Hansen købte hus og butik og var købmand der til 1960. I en lang periode var der også posthus.

Vejbroen over Troldhedebanen (1917-1968) var altid et problem. For at få højde nok til viadukten fik Vejlevej en ekstra lille bakke, der gav et bump, når bilerne kørte over. Både Gudrun Jensen, Verner Møller og Øjvind Hede husker bumpet. Men for de store lastbiler var det et alvorligt problem, og den smalle overkørsel var meget farlig for fodgængere og cyklister. I 1959 lagde Jysk Beton bjælker ved siden af vejbroen, så der blev indrettet gangbroer med rækværk.

Da Troldhedebanen lukkede i 1968, gjorde amtsvejvæsenet klar til en renovering af Vejlevej gennem Bramdrupdam. Broen over Troldhedestien var for smal og kunne ikke forventes at klare den stadig tungere trafik. Der blev i 1970/71 bygget en ny viadukt, som blev lagt højere i terrænet end den gamle. Imens det store vejarbejde foregik, blev hovedvejens trafik ledt ad Egtvedvej og Paabyvej tilbage til Vejlevej.

Vejenes beskaffenhed fra ca. 1800

De ældste af de "moderne veje" blev anlagt i i 1700-tallet. Vejen mellem København og Korsør blev afsluttet o. 1800, og i 1820 påbegyndtes den østjyske hovedvej, men nu med en mindre anlæghøjde. Den skotske vejingeniør McAdam viste i 1815, at man kunne bygge veje kun med skærver i 15-25 cm højde, derefter påfylde grus og vand og tilsidst tromle kraftigt. Det kaldes "makadamisering". De fleste danske veje blev i 1800-tallet bygget med et lag 20 x 20 x 20 cm marksten, derpå et lag skærver, der blev tromlet stabilt med tilførsel af grus og vand. I købstæderne havde man fra 1600-tallet brolagte gader med tilhugne "brosten" (store sten) eller chaussesten (mindre sten).

Der var i århundreder et anerkendt erhverv at være brolægger. Nu i 2008 ses brolægning mest på enkelte veje i gamle byer samt på pladser og torve.

Paklaget blev vandet og tromlet på plads med den tids granittromler.

De danske landeveje blev som regel lagt med marksten, skærver og paklag af grus og derefter tromlet.

Indkørslen til Borchsminde på Egtvedvej har i 2008 brosten i kørefeltet og marksten i midten,

De yderste 8 meter af indkørslen er lagt med de mindre chaussesten i bueforbandt.

Langt op i 1800-tallet var vejarbejde og reparation af veje stadig pligtarbejde. Vejforordningen af 1841 betød, at man gik over til at lade arbejdet betale over kommuneskatten.

I 1800-tallet kom der bestemmelser om, at sogne- og landeveje skulle udføres med grøfter langs begge sider og med solide overkørsler ind til gårde m.v. Ved matrikuleringen i 1821 bestemtes det, at Vejlevej og Fynsvej skulle være 30 alen brede, svarende til 18,8 meter. Bramdrupskovvej og Gl. Landevej skulle være 12 alen brede, svarende til 7,6 meter.

Landevejen fra Kolding mod Snoghøj og Fredericia, der fra 1867 var en amtsvej, skulle omlægges i begyndelsen af 1900-tallet. Den 23.07.1904 vedtoges det i amtet, og fra 1904-1917 foretog man ekspropriationer bl.a. fra Petersbjerggård, planlagde og gennemførte det store arbejde. Siden 1917 har Fynsvej stort set haft det nuværende forløb. Det skal nævnes, at den første kloak i grøfterne på Fynsvej først blev lagt i 1954. Den vestligste ende af Strandvejen er anlagt i 1912 af Eltang-Vilstrup, Kolding og Harte-Bramdrup kommuner i fællesskab.

Danmarks landeveje udgjorde i 1920 ialt 7600 kilometer, men kun ca. 200 km var brolagte. Den største del var grusveje med eller uden makadamise-

En anonym kunstmaler har o. 1875 malet den nye Vejlevej med Bramdrupdam kro i naivistisk stil. Vejen er en grusvej, man kan se krybberne i køreladen, og bag taget ses møllehat og møllevinger. Den lille ejendom til venstre blev nedrevet o. 1885, hvor mejeriet skulle bygges.

ring. Få år efter blev ca. 2000 km asfalteret, og motorafgifterne blev sat op. Afgifterne skulle bruges til at vedligeholde vejene.

Jernbanerne i Danmark blev anlagt fra 1847 til ca. 1910 og var en trafikal revolution. I den periode blev vejene glemt, visse steder var de så dårlige og fulde af huller, at de moderne "autokøretøjer" sad fast med hjulene og måtte graves fri. Så først efter verdenskrigen 1914-18 begyndte man i 1920 at se på vejenes tilstand og forbedring, og nu kunne man forbedre skærve- og grusvejene med asfaltering, så overfladen blev plan at køre på. Dertil brugte man tjære, som er mørke, tyktflydende, kraftigt duftende væsker. Træ-tjære brugte man i århundreder til imprægnering af fiskegarn. Ved gas- og koks fremstilling fik man stenkulstjære som biprodukt. Man brugte denne tjære til imprægnering af træ, tagpap samt i høj grad til den øverste del af belægningen

på vejene for at binde det øverste gruslag sammen til "asfalt". I dag genbruges asfaltlaget, når man har udbedret skærvegruslaget.

Vedligeholdelse af vejene

Fra 1500-tallet og frem til 1800-tallet var det "pligtarbejde" at deltage i vedligeholdelse af veje og broer. Herredsfogeden havde sine lokale fogeder i landsbyerne til at udskrive bønderne til at samle og transportere sten, skærver og træ til reparation af de større veje og broer. Først fra midten af 1800-tallet, da sognerådene var blevet oprettet, og der kunne udskrives lokale skatter, blev der mulighed for, at de kunne ansætte vejmand til at udføre vejarbejdet. Snerydningen var helt op til 1950erne fordelt på jordbesidderne i sognet i et antal dage udregnet efter ejendommens areal.

Ud over landevejene, som amtsrådene havde ansvar for, var der de kommunale biveje, som det var sognerådernes opgave at føre tilsyn med. I Bramdrup-dam drejede det sig om Gl. Landevej, Bramdrupvej og Bramdrupskovvej samt markvejene Fælledvej, Krevvej og Surkær.

Medlemmerne af sognerådet skulle foretage vejsyn. I 1911 transporterede Søren Nielsen fra den lille gård ved kroen kommunens vejudvalg rundt på vejsyn i sin hestevogn. Det fik han 8 kr. for. Den gamle Peter Barsøe var vejmand omkring 1883 og i årene derefter. Hans makker var Niels Jørgensen, som var født i 1850. Senere kom Christian Møller og hans bror Krogsgaard Møller og Stanislaw Radziewicz i 1950'erne.

Harte-Bramdrup Kommune vedtog deres sidste vejvedtægt den 16. januar 1962, som blev godkendt af Vejle Amtsråd i september 1962. Da Harte-Bramdrup fra 1. april 1970 indgik i Kolding Kommune, foretages vejsyn og reparationer nu af Kolding Kommune.

Her er der i 2008 gået hul på asfalten. Var det fordi asfaltlaget var for tyndt, eller var der ikke et tilstrækkeligt gruslag over skærverne? Når bilerne kører hen over hullet, presses skærverne op eller til siderne.

Markveje i Bramdrup Sogn

På Bramdrup-kortet fra 1773/1781 kan det ses, at en gårds marker lå spredt 4-6 steder i sognet, og derfor måtte der være markveje, som bønderne var fælles om at bruge og at vedligeholde.

Nordpå i sognet var i 1773/1781 et stort område fra Viborgvej (nu Donsvej) over Dreyelsbjerg og til Kokbjerg udlagt som fællesgræsning for gårdene i Bramdrup. Der var ansat en hyrde, som passede området og dyrene i græsningstiden. Måske gik malkepigerne ud og malkede gårdens køer midt på dagen, måske ledte hyrden og vogterdrengene køerne hjem til malkning sidst på dagen og ud igen efter morgenmalkningen. Markvejen derudtil kaldtes "Krevvejen".

Man skulle køre tørv hjem fra moserne Søbjerg, Voldmose og Surkær, og man har hentet ler til at kline husene med og til at lave mursten af, der senere skulle brændes i teglværkerne. Hjemkørsel af brænde fra skoven – eller pil og hassel til gærdsel om markerne har også krævet veje.

Markvej fra Donsvej ned til Havgrenegård. Gamelt levende hegn, græs og markblomster.

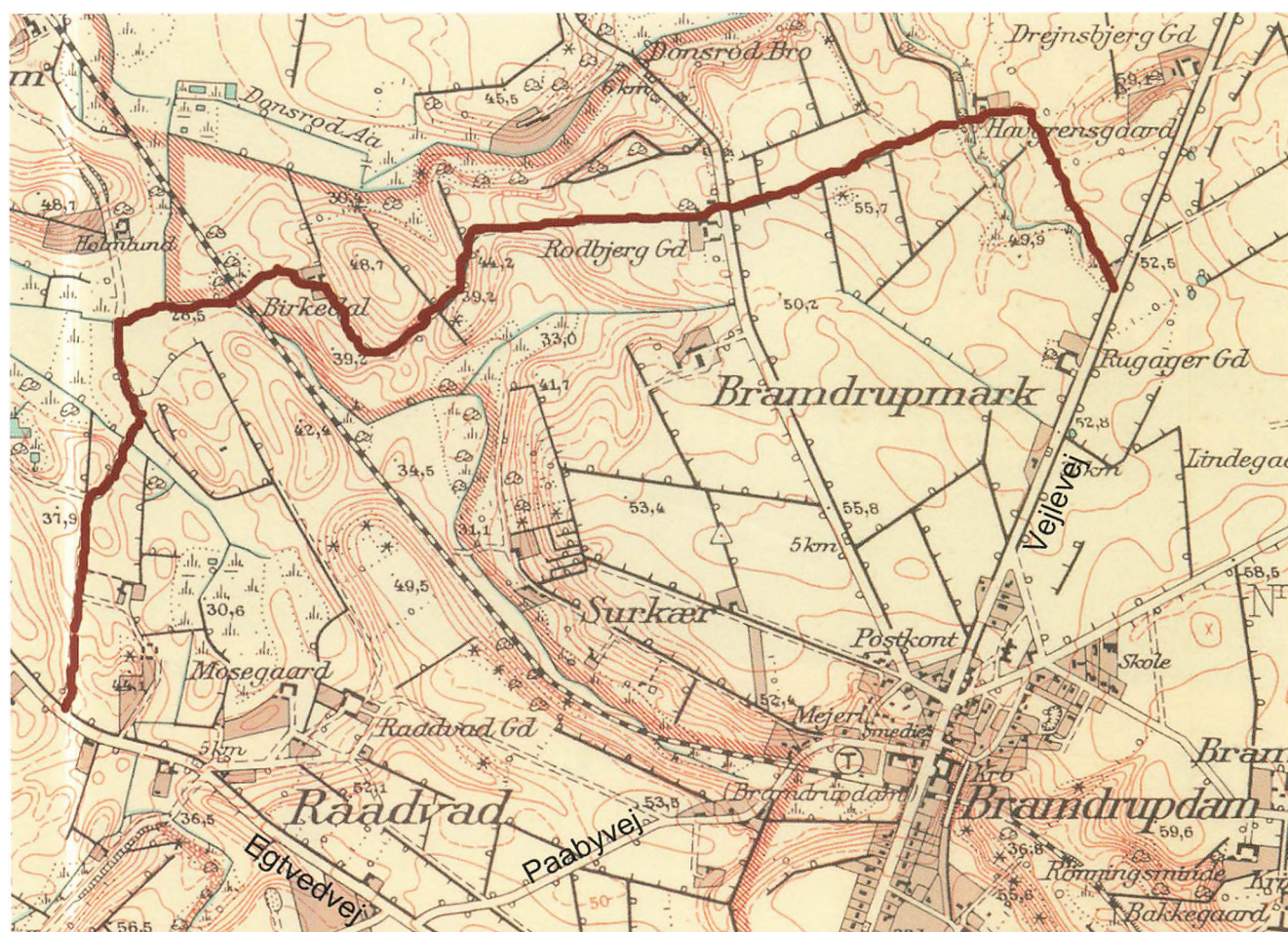
Fra byjorden ved kirken gik en markvej mod syd langs smededammen og videre, så bydammen og det store piletræ kom på østsiden. Derfra gik vejen mod syd i slugten øst for Enghavegård, hvor den gik sammen med vejen fra Kromands Toft og derpå vest om Ravnsbjerg og over mod Ankershus.

Ved ejendommen Bakkely på Paabyvej gik en markvej op til ejendommene i Surkær. Ved Alfredsminde gik en markvej mod nordvest til de Placeres ejendom og videre til Surkær. Man kunne komme videre fra Surkær og helt til Mads Winterbjerg på Rodbjerggård.

Fra "meget gammel tid" gik en markvej fra gårdene i Raadvad, over bækken til Birkedal, rundt om bakken og op til Rodbjerggård, videre til Havregrensgård, hvor vejen delte sig til Drejensbjerggård og Rugagergård.

Markvejen til Surkær blev i 1970'erne omlagt til en gang- og cyklesti.

Den optrukne markvej har i århundreder gået fra Raadvad over Donsrod bæk, øst om Birkedal, forbi Rodbjerggård og Havregrensgård og til Vejlevej. Kortet er fra 1935.

Studeopdræt og drivveje

I 1475 var der lov for, at danske oksedriver kun måtte føre deres okser til markeder i Ribe, Kolding og Assens, hvor der skulle betales told for dem til kongen. I Kolding var markedet Sct. Olufs dag den 29. juli, og fra 1490 var der også marked på Sct. Franciscus dag den 4. oktober. Driverne kom med "græsøksne", dvs. at studene var magre, når de nåede frem.

Christian 2.s landlov af 1521 forbød græsøksne. Fra det tidspunkt kom dyrene på stald om vinteren på de hovedgårde, der havde store stalde. Man staldede dyrene op på f.eks. Demstrup, Gjesingholm og Løvenholm. Under krigen i 1600-tallet gik handelen med okser næsten i stå. De fleste okser blev eksporteret, når man havde betalt told for dem, f. eks. i

Kolding. Fra Kolding blev kvægdrifterne ført ned gennem Hertugdømmerne til salg ved byen Vedel ved Hamburg. Fra Ribe blev dyrene sejlet i store pramme til Holland og solgt der. Over de tre toldsteder i Kolding, Foldingbro og Ribe udførtes i 1810 i alt mere end 20.000 okser. Kolding fik igen stor betydning for kreatureksporten fra 1898, hvor Jens Holms eksportvirksomhed samlede kreaturerne i Kolding, hvorefter de blev transporteret med båd til karantænestalde i Tyskland, senere også med tog.

Bramdrup spiller kun en lille rolle i denne handel med kreaturer. Drifterne er af deres drivere ført over Kokholm fra Lilballe, ad Nørregyde til rasteplassen på Kromands toft, hvor kvæget kunne græsse, mens driveren fik sig noget mad og en dram hos Mett Marie eller på Enghavegård, inden turen gik videre mod Ankershus og Kolding.

Den gamle studevej øst for Enghavegård. Man kan følge egestolperne med hegnstråd og ane, at markvejen går nedad mod Trolldhdestien. Markvejen gik derefter op mod Ankershus og videre mod Dyrehavegård og toldstedet i Kolding.

Gærder, diger, hegn og vejtræer

Hegn og gærder har man kendt lige siden bondestenalderen. De var nødvendige rundt om kålgårde ved gårdene og ved humlegården, for at sagerne dér ikke blev trampet ned og ædt af kreaturer og husdyr. Til gærderne brugte man mest el, pil og hassel, men ellers hvad der kunne skaffes. Nogle steder brugte man "bunkegærder", det var to rækker lige stokke, som blev slået i jorden med ca. 50 cm afstand. Imellem rækkerne fyldte man afskårne grene af alle slags. Når bunken faldt sammen, fyldte man mere ovenpå.

"At rende sig en staver i livet" er en meget gammel vending, hvis baggrund ligger i de hegn og gærder, der anvendtes omkring kvægets græsningsområder. Helt tilbage i Christians 5.s Danske lov (1683) kan man læse: "Fæet er så kaat, og løber enten på steen, eller stavre, og vorder deraf lydt, eller dødt". Disse gærder bestod ofte af afhugget tornet underskov. Og både dyr og mennesker kunne komme til skade, hvis de i kåthed eller vildskab kolliderede med et sådan hegn og fik en spids op i sig, "en staver i livet". Selve ordet en staver er beslægtet med en stav og rummer pointen "afskåret eller tilhugget gren". Udtrykket "at falde i staver" hentyder derimod oprindelig til de staver, som bødkerens tønder var lavet af. Stod en tønde og tørrede ud, sank eller faldt den i staver. I overført betydning anvendtes udtrykket først om menneskers sammenbrud ved sygdom

og død, senere med den pointe vi kender i dag: om en person der falder hen i dybe tanker.

Stengærder havde man brugt fra 1500 tallet på herregårdene, hvor man havde folk nok til det hårde arbejde med at samle stenene og lave holdbare gærder. Andre egne havde måske ikke nok egnede sten. Måske kunne der så bygges diger af græstørv eller lyngtørv. De sidste faldt ofte sammen eller blev ødelagt af grise eller kreaturer. Der fremkom grøfter, hvor man gravede jord op til diger. Ofte plantede man tjørn, slåen, hunderose, hassel og pil på diget.

Det er godt håndværk at kunne placere stenene i gærdet, så de støtter hinanden og danner en stabil flade.

I landsbyfællesskabets tid i 16-1700-tallet blev gærderne af grene fjernet efter høsten, så kreaturerne kunne græsse frit. Den brugte "gærdsel" kunne så bruges hjemme på det åbne ildsted, og nyt gærde-materiale måtte hvert år skaffes fra skoven, hvor mange gårde havde en skovlod. Bønderne blev pålagt at plante pil til gærdsel. Hegnene skulle være i orden inden 1. maj og inden Mikkelsdag, den 29. september for vintersædens vedkommende. Det almindelige opsyn med hegnene havde markmand og hyrde. Hver bonde skulle hegne sit bestemte stykke hvert år. Markmanden var lønnet og skulle også tage sig af fremmed kvæg, som kom ind på landsbyens marker, og han skulle pante dyrenes ejer for ødelæggelser på korn og gærder.

Vejgrøfter skal hvert år rettes af, så vandet i grøften kan løbe frit. Også rørlagte overgange skal efterses. Grøden lægges op på markkanten.

Efter Stavnsbåndets ophævelse og udskiftningen i slutningen af 1700-tallet begyndte landskabet at ændre sig. Mange gårde blev udflyttet af fremskridtsvenlige bønder, og de begyndte at plante varige hegn om markerne. Pil holdt man nede i væksten ved at styne dem jævnlige, og de tynde grene brugte man til fletværket i gærder eller til kvas. En del bønder mente, at rodfæstede hegn stjal næring fra markerne, sneen blev liggende for længe om foråret, ukrudtsfrø kom fra hegnene, og det var bøvlet

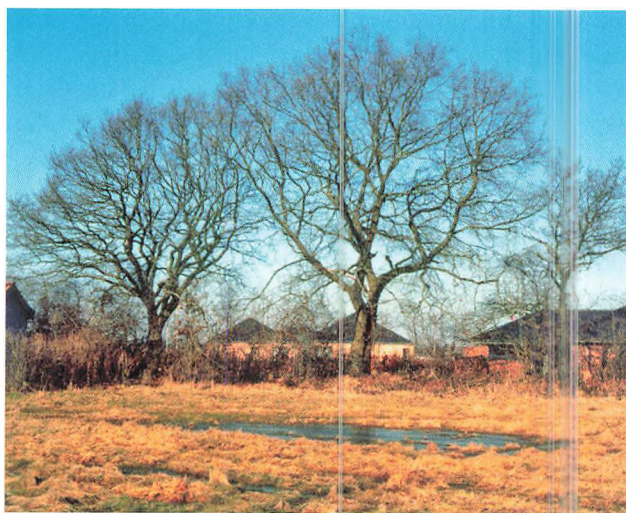
at høste ved et levende hegn! Sidst i 1800-tallet begyndte man at hegne med ståltråd fastgjort på egestolper. Efter 1900 forsøgte man med pigtråd, men kreaturerne rev sig ofte på dem. I 1930 kom de batteridrevne elhegn, og mange steder fældede man de gamle levende hegn med jordfygning som resultat.

Med Hedeselskabets hjælp plantedes i 1920erne og 1930erne nåletræshegn, læplantning ved gårde og huse samt nye plantager. I 1990erne begyndte de nye 3- eller 5-rækkers løvfældende læhegn at blive almindelige. Hedeselskabet plantede dem og gav gode tilskud til etableringen. Hegnsloven fra 1950 med senere ændringer beskriver rettigheder og pligter for lodsejerne for hegn, hække m.v.

Vejtræer

Allerede i 1766 var man begyndt at plante vejtræer langs de nye rette landeveje. Man brugte højstammede træer som lind, poppel, ask og ahorn. Blæst og sne skulle kunne passere henover vejen under træernes kroner, og der skulle være 10 alen fra træ til træ i vejsiden. Man mente, at træerne kunne hindre heste og vogne i at køre i grøfterne i vejsiderne, særlig i mørke, tåge og uvejr. På det gamle maleri på Bramdrup Kro fra 1860erne kan man se de nye vejtræer på Vejlevej. Måske er de plantet ved færdiggørelsen af vejen i 1861.

Flere beboere kan huske, at der i første del af 1900-tallet var smukke kastanietræer langs Vejle-

Her har træerne i et gammelt hegn fået lov at blive store ind mod bebyggelsen ved Mirabellevej.

vej gennem Bramdrup. Træerne var plantet mellem vejbanen og grøftkantene, og vejbanen var i forvejen ikke så bred. Først i 50'erne bestemte Staten og Vejdirektoratet, at den slags vejtræer var farlige for biltrafikken og skulle fældes. I Bramdrup blev træerne fældet i 1956.

Fra Bramdrup Kirke og forbi Bramdrupgård har der været træer på nordsiden af vejen fra ca. 1920 og på sydsiden fra ca. 1940. Foran træerne ved Bramdrupgård er der et lavt stendige. Træerne blev fældet i 2007.

Der var vejtræer langs Gl. Donsvej ca. 1940 og ligeledes langs Gl. Landevej mod Lilballe.

På Brynet, Gyden og Lækken blev der plantet vejtræer ved udparcelleringen i 1970/71. I 2005 blev de fleste fældet, fordi rødderne løftede rabatter, fortove og kørebaner op, og træerne gav for megen skygge i haver og huse.

Langs den nye sti fra Petersminde til Gl. Landevej er der plantet naurtræer. Ved byggemodning af de store arealer ved Kokholm og på Vestermarken er der overalt plantet vejtræer langs alle de nye veje, og træerne står i god afstand fra selve kørebanen.

Træerne ved Bramdrup kirke i 1971.

Fotografen har stået ved Bramdrupvej, og set mod syd ad Vejlevej. Til venstre ligger elektrikerens hus, så ses smedens hus og den første brugs før køreladen ved kroen. Man ser et par cykler, børn med slæde, en hestevogn og unge vejtræer.

Færdsele på vejbanen

I 1800 tallet måtte de gående, de ridende og de hestevognskørende deles om vejbanen. De gående måtte ud i græskanten, når en hestevogn kom forbi, og kuskene skulle hele tiden være opmærksom og føre hestene uden om store huller i jordvejen. Postvogne kørte fastlagte ruter mellem de større byer, og nogle af dem kunne have passagerer med. Dilligencer og dagvogne blev almindelige sidst i 1800-tallet, så det blev muligt at rejse på familiebesøg eller foretage handelsrejser. Ofte gjorde vognene holdt ved landevejskroer, f.eks. Bramdrupdam Kro, som netop tjente gode penge på de rejsende.

En bonde havde kun sjældent en hestevogn, der kun blev brugt til "stads". Som regel kunne ladet på en arbejdsvogn gøres højere i siderne og ladet forsynes med bænke med ryg. Vognen var stiv og tung at køre med – og streng at sidde i.

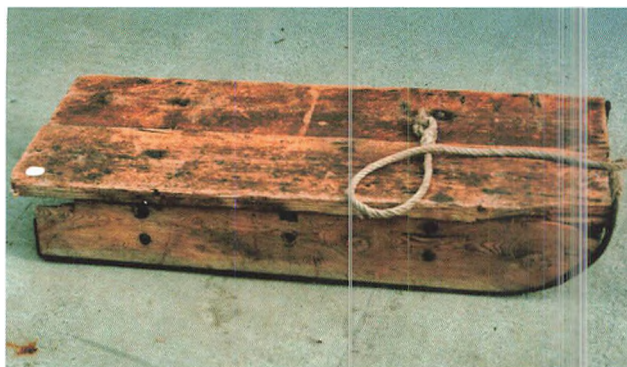

Søren A. Sørensen og hans kone Kirstine i stadsvognen o. 1910. Nederst slagter Jepsen i sin jumbe ved Bøgelund. Måske falder der en godbid af til hunden?

Bonden havde brug for at køre til og fra møllen med korn og mel, at hente og bringe jordemoder eller læge, og at køre til kirke, til bryllup og til begravelse. I slutningen af 1800-tallet kom mælketure til mejeriet og ture til jernbane, havn og slagteri.

Sne i større mængder har ofte skabt problemer for færdsele. På mange gårde havde man en slæde, som man brugte til at slæbe træ hjem til gården på, og her var sneen en fordel, når hestene skulle trække læsset hjem. Værre var det, at mælkekuskene ikke kunne komme gennem sneen, når mælkejungerne skulle hentes og bringes tilbage. Hvis kuskene ikke kom, satte bonden jungerne på slæden og kørte over markerne til mejeriet.

Bonden havde ofte flere slæder, som brugtes til f.eks. at slæbe træ hjem fra skoven. På fotoet ses en "sluf", som var stivet af med jern.

Helt op til efter anden verdenskrig havde gårde, ejendomme og huse pligt til at stille mandskab i et aftalt antal dage, når der skulle ryddes sne på vejene. I 1936-37 kastede de sne på landevejen mellem Almind og Kolding i 31 dage fortæller Niels Lauritsen fra Engvang. Mine Svendsen på Vejlevej 330 skulle stille med en mand i to halve dage i 1945. Hendes unge pige Musse Kristensen sagde, at det kunne hun da godt klare, så hun kom i gang på Lilballevej sammen med en flok mænd.

Vognmand Vagn Jensen stod for "glaførebekæmpelsen" i 1960'erne. Han hentede grus i grusgraven i Almind. To mand stod så på ladet og skovlede grus ned i grussprederen. I 1969 og 1971 lå der så høj sne på vejsiderne, at man kunne gå oppe på snebjergene og se ned på bilerne!

Fra 1900 til 1950 var der både i Bramdrup by og på Vejlevej smed og karetmager, som fremstillede flere typer hestevogne af meget efterspurgt kvalitet. Men sideløbende begyndte automobilerne at vinde frem, og efter verdenskrigen 1914-18 var der prestige i at eje et automobil og kunne køre familien en tur om søndagen.

Biler kunne køre hurtigere end hestevogne, men vejenes tilstand og bredde satte grænser for hastigheden. Der krævedes førerbevis til automobil, motorcykel og senere også til traktor. Førerbevis udstedtes til en person over 18 år, der var ædruelig og i besiddelse af tilstrækkelig syns- og høreevne, havde fornøden legemlig og åndelig førerlighed, havde bestået en teoretisk og praktisk prøve. De første lastbiler kom i 1920'erne. I Bramdrup fik Mikael Kristensen sin første lastbil i 1927 og Arendt de Place sin i 1928. Hans Kaad i Gravens fik konstru-

eret den første bus på vore kanter omkring 1920. Den økonomiske nedtur i 1930'erne og den anden verdenskrig satte ind med restriktioner for de benzinkørende. Kørsel med hestevogn fik en stakket renæssance.

Efter 1945-50 kom traktorer og landbrugsmaskiner til sammen med de næste årtiers entreprenørmaskiner og kæmpelastbiler med anhængere. Firmaet Diesella i Kolding blev kendt for sine påhængsmotorer til cykler omkring 1950. Adjunkt Jacobsen på Vejlevej fik hurtigt en Diesella, da den kom frem, ligesom Peter Lauritsen, der købte nr. 7. Mange unge i Bramdrupdam glæder sig også i dag til knallertkørekortet og til at vælge mellem de mange smarte knallertmodeller. Knallertens storebror, motorcyklen, har haft stor interesse som sports- og transportmaskine i de senere år. Bilismen har nået højder, som ingen troede muligt for 50 år siden.

Hans Kaad købte et lastvognschassis i udlandet og lod det viderebygge af sin bror på De Danske Mejeriers Maskinfabrik i Kolding. Y5010 kunne foruden passagerer transportere kasser, cykler og kurve på taget, hvor reservehjulene også lå. Foto fra ca. 1927.

Smedesvend Arne Hansen fra Bramdrup kørte lillebilsførsel i sin fars Chevrolet fra o. 1929. Også snedkermester Niels L. Brødsgaard kørte lillebilsførsel op gennem 1930erne og de første krigsår. Man kunne gå, cykle, køre med hestevogn eller med bus eller tog, hvis man f.eks. ville til Kolding. Kun læge, dyrlæge, nogle gårdejere og håndværkere havde "personbiler" i 1930-40erne.

Arendt de Place og sønnen Hans Peter ved kroladen. Der ses tre bogstaver fra sloganet på køreladen: I DENNE KRO ER KAFFEN GO! Bemærk gasgeneratoren bag Arendt, brænde til generatoren på taget og de øverste mørklagte lygter. Ca. 1942. Bilbestanden i Danmark voksede fra 1950 til 1975 fra 100.000 biler til 1.700.000 biler.

Verner og Edith Pedersen blev ansat på Nørreskovgård i 1955. De har lige købt deres knallerter og er sammen med andre unge i familien parat til en søndagstur på deres knallerter, Diesellaer og BFCere!

Traktorer med arbejdsvogne, landbrugsmaskiner og byggemateriel er almindelige på landevejene. Her er det Vagn Gaarde Jacobsen, der har hentet træ fra sin skov i 2005.

Bramdrupdams to bybusruter krydser hinanden på vendepladsen ved skoven. I baggrunden ses plejecentret Kirsebærhaven.

I 1973 fik vi bybusforbindelse i Bramdrupdam. Den første rute gik ad Bramdrupvej til kirkepladsen, hvor bussen holdt uden for smeden med motoren i gang. Det var smeden ikke så fornøjet med. Men der var vendepladsen en række år, før ruterne blev lagt om, så der kom holdeplads ved skoven, hvor ruterne krydser hinanden.

Trafikpres og myldretider har krævet reguleringer af færdselen. Gennem Bramdrupdam har Vejlevej to kørebaner, og den erhvervsmæssige tunge trafik henvises fortrinsvis til motorvejene. Farten på vejene i Bramdrupdam er max. 50 km/t døgnet rundt, og de store kryds er lysregulerede.

Peter Juhl og hans nevø Anders Juhl tanker benzin på motorcyklen o. 1925. Nummerpladen på forskærmen kaldtes "barberbladet".

Alle knallertskolens elever kom med på fotoet på Bramdrupvej d. 21.04.08.

Færdsel på stier og fortove

På det gamle kort fra 1773/1781 kan man se betegnelsen "Colding Stie". Man kan følge stiens løb på kortet fra Bakkegården og mod Ankershus. Den almindeligste sti var ellers kirkestien. I Bramdrup gik den i 1800-tallet fra landevejen ved kroen og karetmageren opad mod øst og fulgte forløbet af den senere Hammersvej. Derefter fulgte den sognevejen hen til gårdrækken og kirken. Senere navne på den første del af stien er "Ankers Bakke" og "Barberstien". Anker var snedkeren Jens Anker Brøds-gaard, og igennem karnappen på snedkerens hus kom man ind i barberers lille forretning.

Endnu en sti gik fra Vejlevej ved den senere gartner Braae, gik ned over "Rønpøt" eng og op vest om bakken ved "Aasen". Fra Sønderholms markvej, ved det senere vandværk gik en sti brat ned. Den blev kaldt "Knuds sti", og det er Knud Jørgensen, der har lagt navn til den.

Blandt de nyere stier er Troldhedestien den vigtigste. I årene efter nedlæggelsen af Troldhedebanen (1917-1968) blev tracéet ændret til en gang- og cykelsti med mulighed for ridning på den ene side af stien. Stien går fra Parkskolen, langs Marielunds-søen, under viadukterne ved Vejlevej og motorvejen og videre mod Dybvadbro og Ferup. Troldhedestien er nu af stor herlighedsværdi for Bramdrup-dam og Kolding.

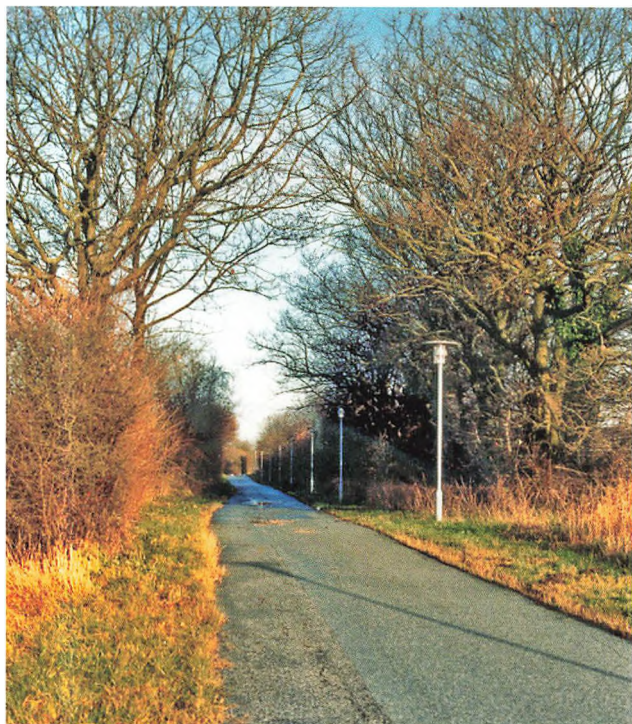
Stien er en trampesti, der går, hvor børn og folk har brug for den! Den er ikke helt nem at gå opad!

Troldhedestien er ideel til trave- og løbeture, cykling og ridning året rundt. Rytternes stiområde er i sandet i stiens ene side.

Troldhedestien med ridefeltet til højre. Efter stiens bue kommer man til Dybvadbro.

På den cykle- og gangsti, som før var "Gl. Landevej" eller Lilballevej er der sat belysning og bænke op. Hegnene giver mulighed for plukning af hyld og hasselnødder.

Da de store gårdes jorder – det var Julianelyst, Højgård, Kringsgård og Bramdrupgård – i perioden 1966-1972 blev udstykket til parcelhuskvarterer, anlagde man gang- og cykelstier med tunneler under Bramdrupskovvej og Nørregyde, så børn og andre kunne komme sikkert til skolen, hallen og til Troldhedestien, igennem skoven og videre til Kolding

Da Kolding nedlagde et stykke af Gl. Landevej fra Petersminde til Korsvejsgård først i 1990'erne, overgik vejen til at være gang- og cykelsti under Højvangen og videre til Lilballe. Det er meget væsentligt, at de levende hegn er bibeholdt.

I 1967 bestemte sognerådet, at der skulle laves en sti fra Sønderled til Vejlevej ved den daværende skolecentral for U.V. midler, Vejlevej 323. Det brød borgerne i kvarteret sig ikke om, så de skrev til amtet, men fik ikke medhold, og stien blev lavet.

Den nederste bratte del af vejen til Surkær blev i 1979 lavet til en gang- og cykelsti, og adgangen i bil til Surkær sker ad Tjørneallé.

I 1983 aftalte Kolding Kommune med Jysk Betons direktør, at Paabyvej blev lukket for almindelig trafik, mod at der blev lavet en gang- og cykelsti gennem arealet til Egtvedvej. I begyndelsen af 1990 blev der lavet en gang- og cykelsti fra Vejlevej til knækket på Albuen.

Troldhedestien set fra Paabyvej mod viadukterne. Til højre er arealet, hvor den store dam var. Desværre blev der først i 1970'erne plantet popler, så området ikke mere kan bruges til skøjtebane. Man kaldte før i tiden området for Chr. Petersens mose.

Der er mange fine gang- og cykelstier i Bramdrupdam, og de fleste føres under de trafikerede veje. Her er Freja og Maria ved stien fra Brugsen under Bramdrupskovvej.

Cykelstier ved Vejlevej

I 1975 havde Kolding kommune lavet cykelstier langs Vejlevej fra Nørreport og til Lærkevej. I løbet af de næste år ville man lave en firesporet vej med cykelstier videre til Ny Esbjergvej. Stykket videre til og gennem Bramdrupdam skulle stadig være en 2-sporet landevej med grøfter i begge sider.

En gruppe store skoleelever fra Bramdrup skole og en mor fik sat en underskriftsindsamling igang og fik skrevet ansøgninger om ønskede cykelstier i begge retninger gennem Bramdrupdam både til Kolding Kommune og Vejle Amt. Arbejdet bar frugt, der var velvilje, og der var også penge til cykelstierne! I løbet af 1976 var stierne en realitet til stor glæde for alle trafikanter gennem Bramdrupdam. Vejle Amt og Kolding Kommune betalte hver halvdelen af anlægssummen..

Det er også dejligt nu at se, at ved byggemodning og anlæg af nye veje i industrikvartererne bliver der anlagt cykelstier.

Rigtige cykledamer med knapstøvler og hat o. 1920. Den ene har lygte på cyklen, kan det være en karbidlygte? Den anden har håndbremsen!

De gående og fortovene

I 1700 og 1800 tallet var der langs med en husmur ofte pigsten, dvs. små marksten sat på den høje led. De var ikke rare at gå på, men hensigten med dem var, at tagdryppet fra stråtaget skulle forsvinde ned mellem stenene. Pigstensfeltet havde fald ud mod rendestenen, som førte overfladevand – og i gamle dage også affaldsvand og møddingvand hen mod dam eller grøft.

En del af husene ved Vejlevej i Bramdrupdam blev bygget med facaden tæt ud mod vejen og omkring en meter fra den tilladte vejbredde, som regel fra grøfttekanten, så man kunne gå foran huset eller plante en hæk. De fleste huse var trukket nogle meter tilbage på grunden, så der kunne anlægges en pæn forhåve med hæk langs vejkanten.

Mod nord fra kroen havde Vejlevej tidligt i 1900 tallet fået grøfterne rørlagt. Der var lavet solide indkørsler, og der var anlagt gangstier. I mange år var der jord og grus at gå på, men i 1960'erne kom der to rækker fliser i begge sider. Ved viadukten monterede "Jysk Beton" i 1959 betonplanker med rækværk på begge sider af Vejlevej.

I 1950 skulle Gl. Stationsvej anlægges, og hjørnegrunden på Bramdrupvej 14 måtte afgive 137 m² til vejbane og smalt fortov. Senere i 1965 måtte grun-

Også vejtræer og belysning er placeret ved de meget ofte smukt buede nye veje i Kokholmområdet!

den afgive 64 m² til fortov på Bramdrupvej lige som de andre grunde på vejen. Indtil da havde man bare gået på en sti langs hækken. Netop i 1950'erne og 1960'erne tog trafikken på vejene til, og mange forældre var bange for deres børn, når de skulle gå til Lilleskolen (som nu er Troldebo Børnehave) og til Storeskolen, som lå ved kirken. Lodsejerne skulle afgive jord til fortovene, og kommunen ville så flytte hække og stakitter og anlægge fortovet med kantsten og fliser. Smalle veje som Lyngen og Hammersvej klarer sig stadig uden fortov. Det er lodsejernes pligt at renholde fortovet året igennem, at rydde for sne, gruse og sørge for, at træer og buske ikke vokser ud over hegn eller hæk til gene for gående og kørende.

Maja og Elna får sig en lille sludder under formiddagens motionstur i 2008 på Bramdrupvej.

Vejnavne

I 1600-tallet havde man ridende bude, der bragte breve fra konge og administration rundt i landet. På ruten var der placeret heste på kroerne, så posten kunne skifte til en udhvilet hest. Det gik langsommere, hvis man brugte hestevogne. Købstæderne

havde monopol på transporten af post og passagerer, og kongen forsøgte længe at hævde sit monopol på kørsel på "Kongevejene".

Først i 1770'erne begyndte man at give vejene navne efter steder, store byer, høje, herregårde o.lign. I Bramdrup kendte man til flere vejnavne sidst i 1800-tallet. Navnene stod ingen steder, men alle i landsbyen vidste, hvad det var for veje, man talte om:

Nørregyde eller "Bivejen" gik fra kirken mod nord til Gl. Landevej.

Randagergyde var en vej, der gik mod øst fra Nørregyde til den senere "Højgård".

Kreaturvejen "Krevejen" gik fra Madskjer eng i nord forbi Kokbjerg til Gl. Landevej.

Hulvejen gik fra byens gadeveje: Fra Bakkegården mod sydvest om Ravnsbjerg til Ankershus, fra Mett Maries hus langs med "Kromands Toft" sydpå, hvor den gik sammen med vejen fra Bakkegård.

Fæledvej, dvs. fælledvej fra Nørregyde mod øst. I dag Oktobervænget og Skovæblevej mod skoven.

Gadejorden var det trekantede område mellem kirken, smeden, den gamle skole og Kringsgård, hvor Forsamlingshuset blev bygget, og hvor først soldater i 1700-tallet eksercerede og senere skolebørnene i 1800-tallet. I 2008 parkeringsplads for kirken, Logen (tidligere Forsamlingshuset) og for virksomheder i området.

Skovvejen var vejen fra Gadejorden nord om gården Julianelyst og mod sydøst gennem skoven.

Lillekrogvej gik fra Skovvejen til Bramdruplund (senere planteskole).

"Krogen" var vejen mellem Kringsgård og Julianelyst forbi Buchvaldts og Mett Maries hus syd om bydammen og mod nord til "byens gadejord".

Vejene på matrikelkortet fra 1904/17 betegnes således:

Hovedlandeveje (HLv): Vejlevej, Fynsvej.

Landevej (Lv): Donsvej.

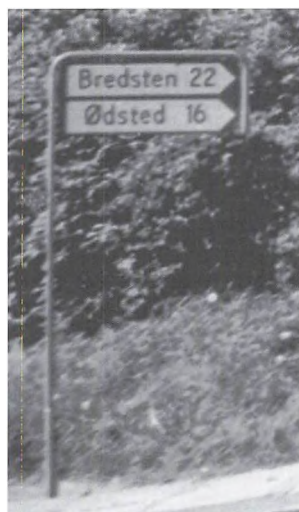
Biveje (Bv): Gl. Landevej, Bramdrupvej, Bramdrupskovvej.

Markvej (Mv): Fælledvej, Krevej, Surkær.

Vejskilte

Ved Harte-Nr. Bramdrup sogneforstanderskabsmøde den 30. juli 1860 vedtoges det "at anbringe en pæl med en arm efter Harte Kirke til Stubdrup, en pæl med 2 arme efter Paaby og Bramdrupdam, en pæl med 3 arme ved Soneberg mod Harte Kirke, Bramdrupdam og Vester Nebel og en do Koldingvejle og en med 2 arme efter Bramdrup og Hvidsminde".

Ved krydset på Vejlevej-Bramdrupvej stod der o. 1925 en "vejviser" eller en retningsviser med 4 skilte. Stangen havde røde og hvide felter og øverst var et skilt, hvor der med retning mod øst stod Bramdrup. På de andre skilte stod Vejle, Viborg og Bredsten. I 1940 stod der et skilt på hjørnet af Vejlevej og Donsvej 1 med teksten Bredsten 22, Ødsted 16. Nu var der også kommet kilometerangivelse på skiltet! På det modsatte hjørne ved familien Møllers hus stod der i 1950 på vejskiltet: Bramdrup 1, Hvidsminde 3. I spidsen af Lilleskolens grund, nu børnehaven Troldebo, stod et vejskilt mod Hvidsminde. Ved mejeriet på Vejlevej stod et vejskilt mod Paaby.

Den 8. september 1954 var denne adresse nok på et brevkort: Niels Jensen, Bramdrupdam. Forsendelsen kostede 8 øre.

Det varede længe, før der kom skilte med vejnavne i Bramdrupdam. Det var i 1950erne, de første kom. Folk og posten vidste jo, hvor folk boede!

Vejen fra Paabyvej til Donsvej blev i 1950erne i folkekunde kaldt "Fidusvej", fordi udstykning og bebyggelse gik i gang, før de officielle tilladelser var helt på plads. Senere fik den det officielle navn "Bakketoppen".

Vejen mellem Bramdrupvej og Hammersvej hed først Tværvej, men fordi der i 1970 allerede var en vej i Kolding med det navn, fik den i stedet navnet "Lyngen".

Den nye vej fra Egtved Allé rundt om den gamle Holmsmose på gården Sønderholms jorder kom i 2007 til at hedde "Sønderlunden".

Grej, som Haderslev Museum brugte for at undersøge, om der var arkæologiske forhold, der skulle tages hensyn til ved bebyggelsen ved "Sønderlunden".

Husnumre

Skrædder Johannes Andersen på Paabyvej skrev på et julekort i 1960, at nu boede han på Paabyvejen nr. 15. Det var lige efter, at vej- og husnumrene kom på plads. I 1950erne og 1960erne gik udviklingen hurtigt med de nye veje i parcelhusområderne, og nu blev vejskilte opsat, og husnumre påbudt. På de ældre huse fra århundredskiftet sad der små blå metalskilte med husets nummer i hvide tal. Ved kommunesammenlægningen i 1970 fik nyere parceller et lille hvidt plastikskilt med røde tal. Skiltet skulle opsættes synligt på huset.

Alle "gamle parceller" måtte beholde postkassen i dør eller på huset. Alle de nye skulle have postkassen opsat ved indgang til grunden. Fra 1967 skulle man anvende postnumre på alle brev- og pakkeforsendelser. Bramdrupdam fik postnummer 6030, men fra kommunesammenlægningen i 1970 blev det i stedet 6000 Kolding.

En kort periode i 1960'erne delte Troldhedebanen vejnumrene på Hovedvej A10, dvs. Vejlevej. Mod Kolding hed vejen Koldingvej, og mod Vejle Vejlevej. Kroen havde nr. 2 og smed Jørgensen nr. 10 på Vejlevej. Det blev lavet om i 1970, så der er fortløbende numre på Vejlevej fra Kolding og videre gennem Bramdrupdam.

Vej- og husnumre blev først almindelige i landdistrikterne i 1990'erne.

Ændringer i vejforløbene i Bramdrupdam

Den første Brugs havde fra 1898 indkørsel fra Vejlevej til bagsiden af huset, og man kunne køre videre hen langs vestsiden af stationen og videre ud på Bramdrupvej. Den vej blev i 1955 lukket ved stien op til Gl. Stationsvej.

Paabyvej blev lukket for biltrafik ved Jysk Beton o. 1970. Cyklister fik dog en sti, så de kunne smutte gennem arealet over til Egtvedvej.

Gl. Landevej eller Lilballevej begyndte ved Bramdrupvej 9 og gik mod nordøst. Lilleskolen blev bygget i 1905 i spidsen mellem Lilballevej og Bram-

drupvej. Siden 1968 har børnehaven "Troldebo" haft til huse der.

I 1962 blev en mindre del af den nye skole på venstre side af Lilballevej taget i brug. I årene derefter blev skolen jævnlige udvidet. Bramdrupskovvej blev omlagt og ført igennem til Nørreskovgårdsvej. Lilballevejs første 300 m fik navnet Møllegårdsvej, og af hensyn til trafikikkerheden for skolebørnene blev Møllegårdsvej lukket for gennemkørende trafik i 1976. Fortsættelsen af Møllegårdsvej er en gang- og cykelsti, som føres under Bramdrupskovvej i en tunnel mod idrætshallerne og beboelsesområder.

Bramdrupskovvej fik fra sit højeste punkt 62,7 m, ca. 300 m fra skoven ved vejen "Løkken" en ændret linieføring syd om den gamle landsby. Mett Maries hus blev nedrevet, bydammen blev fyldt op, og det store gamle piletræ blev fældet. Vejen gik hen over de gamle tofter og syd om Bramdrupgård, hen over Rønningsmindes jord. Så førtes den mod nord, hvor den støder til den nye vej, Nørreskovgårdsvej, som løber parallelt med motorvejen.

I 1965-70 blev der arbejdet med den kommende motorvej nord og øst for Bramdrupdam. Jorden fra Petersminde, Lindegård og Nørreskovgård blev eksproprieret. Motorvejsforløbet fra den nye Lillebæltsbro, der var indviet i 1970, var færdigt til Vejlevej i 1970.

Søstrene Inger og Else med Ingers dreng Bjarne og Elses datter Helle i barnevognen, kommer gående mod syd på Gl. Landevej. Til venstre er byggeriet af Bramdrup nye skole gået i gang i 1962.

Her begynder (eller slutter) Nørreskovgårdsvej ved den store rundkørsel nordøst for Bramdrupdam.

I 1973 blev det næste stykke af motorvejen mod Flensborg åbnet. Det betød, at Gl. Donsvej blev skåret over. 2 ejendomme i Surkær og jorden fra de Placernes ejendom blev eksproprieret. Bramdrupdam var omringet, begrænset og for alvor blevet en del af Kolding.

I 1975-76 blev der anlagt cykelstier i begge retninger på Vejlevej, som fik trafiklys ved Bramdrupvej og Egtvedvej, parkeringspladser langs dele af vejen og en helle øverst på bakken. Den tunge lastvogstrafik skulle fortrinsvis benytte motorvejen.

Fortsættelsen af Egtvedvej øst for Vejlevej kom til at hedde Egtved Allé. Fra den er der indkørsel til venstre til den nye bebyggelse på Sønderlunden og til Haveforeningen "Ankerslyst". Hvor Egtved Allé drejer mod syd ligger den gamle ejendom "Ankershus", lidt efter et vandhul med smukke omgivelser, og så er man ved Kolding Golfklubs parkeringsplads og klubhus. Her står på skiltet ind mod øst i

skoven Emerholtvej, og på et andet skilt, der peger mod syd, står "Banestien", som er det gamle tracé fra Egtvedbanen. Emerholtvejen og Banestien er gang- og cykelstier. På Egtved Allés højre side er der indkørsel til Kolding Storcenter, som blev indviet i 1993 og senere er udvidet.

Mod motorvejen nordvest for Poppelallé skulle der i 2006-07 være opsat ekstra støjværn. Jordvoldene på østsiden af Nørreskovgårdsvej bliver i 2005-08 forhøjet, vist også for at begrænse støj fra et evt. motorraceanlæg nord for Søbjerg, men arbejdet med det er endnu ikke påbegyndt i begyndelsen af 2008.

Fra 1975 skulle Vejlevej ikke mere være hovedlandevej, men nu kommunevej. I 1982 fik Danmark vejnummerering for Europaveje, primærruter og sekundærruter. Alle op- og nedkørselsveje ved motorvejene fik numre, så det blev nemmere at omlægge trafikken ved katastrofer og ekstreme vejrforhold.

Kort over bebyggelsen i Bramdrupdam i 2008. Vest og nord for motorvejen ligger Bramdrup mark og Kokholm, hvor nye veje og mange virksomheder dukker op med forbausende hurtighed i disse år.

Jernbaner

Midt i 1800-tallet blev Danmarks første jernbane anlagt. Det første stykke fra København til Roskilde i 1847 og det næste stykke videre til Korsør i 1856. Kolding fik sin første jernbane i 1866, og en lille del af jernbanetracéet lå langs fjorden i Harte-Bramdrup Kommune, indtil det blev en del af Kolding i 1930.

Klar til afgang fra Almind station. Signalet viser mod Bramdrup og Kolding, og stationsforstanderen viser klar til afgang.

letsalg og hjem/børn, og hvor manden ofte var banearbejder.

3.-4. maj 1898 var banen endelig klar til indvielse. Damplokomotiver, personvogne, åbne og lukkede godsvogne, senere en kombineret post- og personvogn og i 1924 en benzindrevet motorvogn var dele af materiellet.

I 1910 medbragte skolebørnene fra Egtved stearinlys og tændstikker, så de om vinteren på den 1½ times kørsel fra Egtved til Kolding kunne læse lektier. Belysningen i toget var meget ringe.

Man kunne tage med Egtvedbanetoget fra Bramdrup Station fra 1898 til 1930 eller med Troldhede-banen fra Bramdrup Trinbræt fra 1917 til 1968. Begge var privatbaner, som sognekommunerne bidrog økonomisk til.

Egtvedbanen

I 1892 var planerne for en privatbane fra Egtved til Kolding næsten en realitet. Mange i Harteområdet havde ønsket, at banen kom til at gå fra Bramdrup-dam over Hartedalen og ind til Låsbygadekvarteret og med forbindelsesspor til "Statsbanestationen", men Harte og Hartedalen blev opgivet.

Banen blev en smalsporsbane med 1 meters sporvidde. Den var uindhegnet og uden bevogtning af overkørslerne. Dog kom der senere bomme ved Fredericiavej i Kolding, ved Kolding-Vejle-landevejen i Viuf og ved Egtved. Der var stationer i Almind, Viuf og ved Egtved, trinbræt ved Starup og ellers kun holdepladser. Betegnelsen "holdeplads" brugtes kun i planlægningen af banen. Når der som i Bramdrup blev bygget en station, var det en såkaldt "betjentstation". Det betød en "konestation", hvor konen var ekspeditør og passede stationen, bil-

Kolding - Egtved Jernbane.

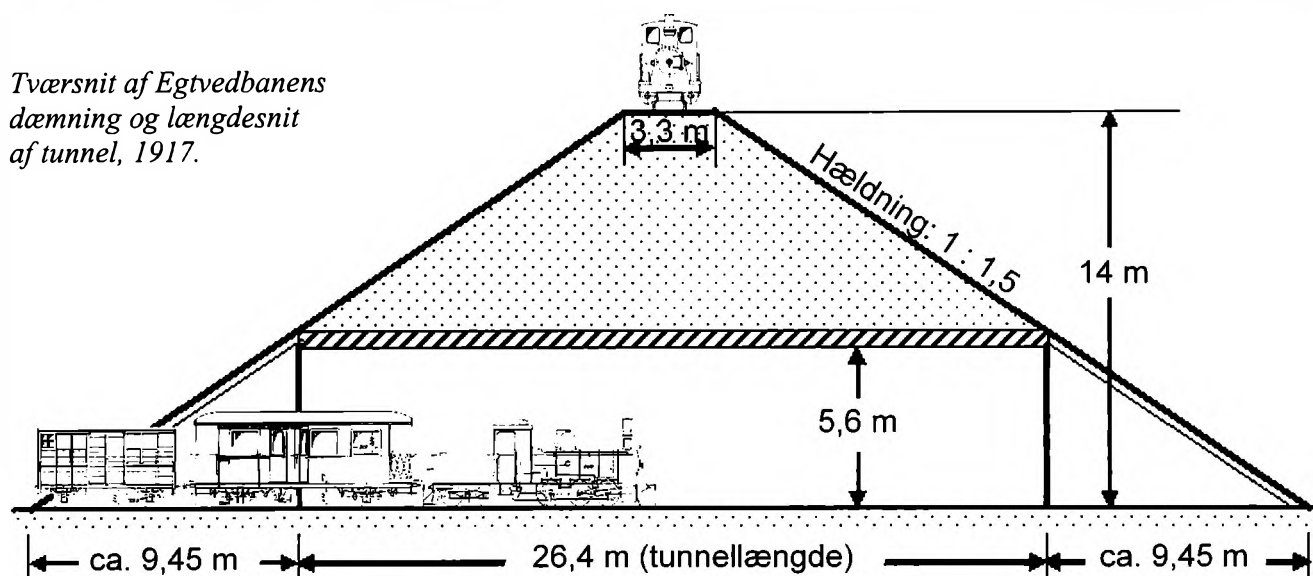

I Anledningen af Theaterforestillingen i Kolding løber Torsdag den 28. Januar 1909 et **Ekstratog** fra Kolding Nordbanegaard Kl. 11,⁴⁶ Aften til Egtved, holdende ved alle Mellestationer.
Driftsbestyreren.

Det var rigtig god service fra Kolding-Egtved banen i år 1900!

Egtved banens dæmning i 1895. Planlæggerne har vidst, at banen skulle forcere tunneldalen med Bramdrup Dam på vestsiden af Vejlevej og med Rønn Pøt eng og Vieker på den østlige side. Det ville kræve en høj dæmning. Niveaueet ved Sønder-

Tværsnit af Egtvedbanens dæmning og længdesnit af tunnel, 1917.

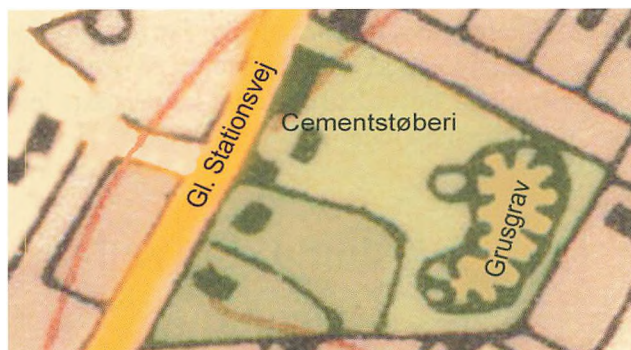

holm lå i 52 meters højde, tunneldalens bund i 32-36 meters og stationsområdet i 52 meters højde. Den største højde på dæmningen kunne blive 14-16 meter! Længden af dæmningen ville blive ca. 140 meter og bredden ca. 45 meter.

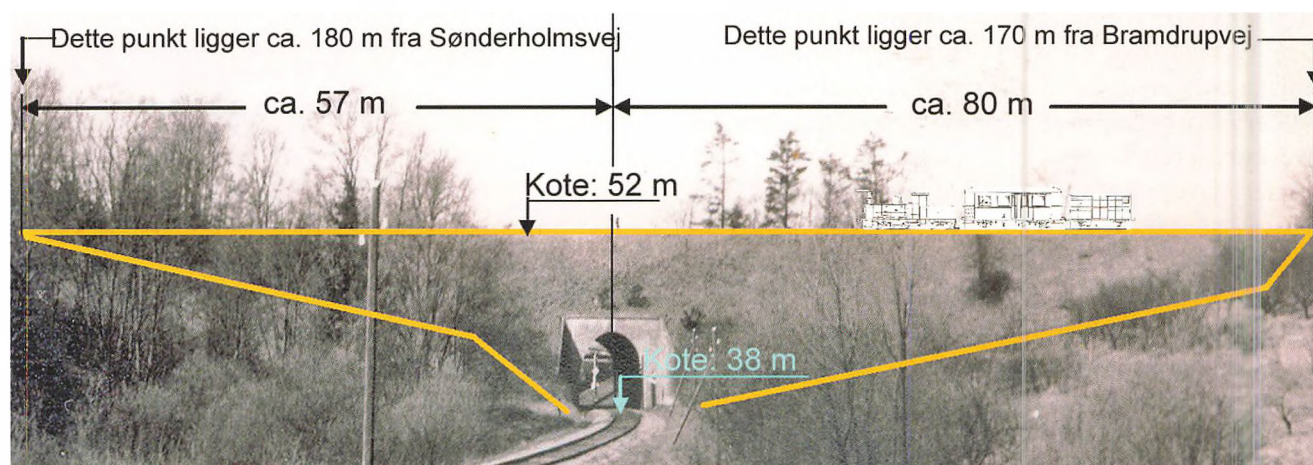
Øst for den kommende station var der en flad bakke med meget grus. Det er der, hvor man i 1900 tallet

havde en grusgrav og byggede cementfabrikken. Dæmningsmaterialet er kommet herfra, der var kun ca. 100 m til dæmningsarbejdet, og man har kunnet transportere gruset på en tipvognsbane eller med trillebøre.

Bakken med gruset tilhørte kromand Gerhard Frikka. Han har måttet afstå areal til banen, har nok fået kompensation for arealet og har givet også solgt grus til dæmningen. Han har hurtigt efter den tid lavet en "trampesti" op på dæmningen, hen langs skinnerne og ned til sine æbletræer og frugtbuske på østsiden af dæmningen. Henne ved frugttræerne havde kromanden en lille skovhytte, hvor der kunne serveres en forfriskning for krogæsterne. Fotoet nederst på siden er taget o. 1960. Vi har desværre ingen fotos fra Egtvedbanens anlæggelse. Bagest ses Egtvedbanedæmningen. Før tunnelen ses signaler hen mod Bramdrupdam trinbræt på Troldhedebanen.

Vejlevej ligger 67 m bag dæmningen mod vest.

I 1915 aftales mellem entreprenørfirmaet Brøchner-Larsen og Agge for Troldhedebanen og Egtvedbanens bestyrelse en arbejdsplan for bygning af en tunnel for Troldhedebanen gennem Egtvedbanens dæmning ved Bramdrupdam. Man enedes om at etablere en midlertidig pælebro for Egtvedbanen, medens bygningen af tunnelen stod på, således at dæmningen kunne bortgraves, og tunnelen færdiggøres uden større problemer. Så snart tunnelen stod færdig, genopførtes dæmningen i sin oprindelige højde.

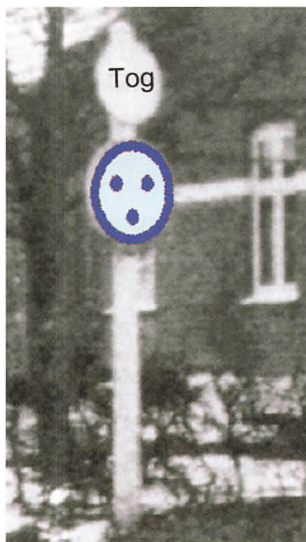
Langs banen kunne man se æbletræer flere steder. Man mener, det er frø fra udsmidte æbleskrog, der er blevet til æbletræer.

Egtvedbanen blev især brugt til transport af rodfrugter, teglværksprodukter, sukkerroeffald, uformalede kornvarer, foder og brændsel, samt persontransport, særlig af skoleelever.

I 1925 kostede en billet på 2. kl. fra Kolding til Bramdrup 75 øre, på 3. kl. 50 øre, og børnebilletter var endnu billigere.

I 1917/18 havde banen underskud for første gang. Det skyldtes bl.a., at anlægget af Troldhedebanen gik fremad, og at kørslen på strækningen Kolding-Grindsted åbnede 25/8 1917. Egtvedbanen trængte til ændring af den smalle sporvidde til "normal" bredde på 143,5 cm og til nyt materiel. I 1924 indkøbtes en ny motorvogn af de tilsluttede kommuner, men i de næste år fortsatte problemerne med driften og materiellet. Desuden vandt transport med lastbiler og rutebiler frem, ligesom også cyklen blev en konkurrent. Banen var kun 30 km lang.

Sidste tog kørte den 30. maj 1930, og i oktober 1936 var de økonomiske forhold endelig afsluttet mellem kommunerne.

Ved Bramdrupvej 2 stod i 1920erne denne færdselstavle med hvide og blå farver.

Fragtgoods-Fragtbrev.
(Se Anmærkning)

I Henhold til de for vedkommende Strækninger gældende Befordrings- og Taxiforingsbestemmelser indføres til Befordring til

Vogn, Litra og Nr. Nr. *Ukendt paa Koldingbanen*

Præsentation Nr. *Kolding*

Jernbanestation
(den Station, hvor Godset stables tilsvarende)

Remærkninger om Transportvej, Anmærkning
Godset skal bemandes af Almindeligbetjente

Mærke og Nr.	Antal	Lit. pakke- mængde	Indhold	Udfyldt Vægt Kg.	Antal Pakker	Indhold i Pakker
<i>M. H. 24</i>	<i>1</i>	<i>1</i>	<i>Kirkesager (Brev)</i>	<i>13</i>		

0,30

Bramdrup den *17/1* 190*2*

B. Borch
(Almindeligens Underkrift og Adresse)

Aa.m.: De Kassebøger, som er indretnede med stærkt optagne Litre, ere forbeholdt Jernbanens Ekspeditørbesætninger og skulle ikke udfyldes af Almindeligen. For Gods i Løse Vognlastninger skal Almindeligen dog udfylde Rubrikken: Vogn Litra og Nr.

Trykt hos Sjell & Wøbe, Kolding. Enest.

Fra 1919 til 1925 var Margrethe Nissen ekspeditør ved Starup station. Hendes mand Nis var banemester og ses her på dræsinen. Margrethe døde i 1925, og Nis og de tre børn flyttede til Vejlevej 364.

Fotoet er fra 1918. Døren går ind til venterum og billetluge. Foran huset står ekspeditør Marie Bødker med børnene Musse, Karl, Anne Eva og Magda. På skiltet står: fra Kolding 9 km, fra Egtved 21 km. Til højre for døren skiltet med "Telegrafstation". Stationsbygningen er intakt i 2008, men er ombygget indvendig.

Bramdrup Station

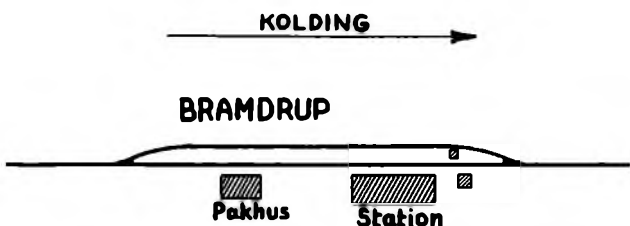
Stationsbygningen er fra 1898 og bygget som de øvrige stationer på Egtvedbanen på god og solid vis i den stil, der kaldes "Bedre Byggeskik". Skinnerne løb øst for bygningen. Der var en rampe, så man kunne losse og laste sække, kasser, kreaturer m.v. Nord for stationen lå pakhuset.

Skinneerne gik over Bramdrupvej hen mellem Ankersminde mod øst og møllen mod vest. Trafikken på Bramdrupvej blev advaret om toget ved 2 små skilte med symbolet for "Ubevogtet jernbaneover-skæring".

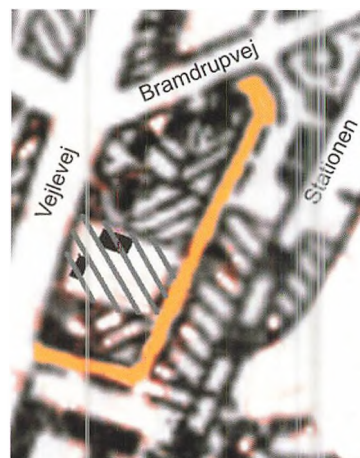
Modsat stationen var der en læsserampe, hvor man i en mindre fold kunne have grise parat til afsending. Der var et vigespor fra pakhuset og hen mod Bramdrupvej.

De første mange år kunne man køre op ved Brugsen (Vejlevej 338, senere Brødsgård og nu Arndt) med hestevogn, så man kunne holde ved stationen og læsse af og på. Vejen fortsatte ud til Bramdrupvej. Der var en sti syd om stationen og hen til den vej, der meget senere fik navnet Gl. Stationsvej, selv om den ikke har haft noget med stationen at gøre.

Den første ekspeditør på stationen var S. Borek. Efter ham fulgte Bertha og Laurits Mikkelsen, som var der til 1913. De havde tre døtre, Elise, Anna og

Vejen fra 1. Brugs op til stationens vestside og ud til Bramdrupvej.

Sinne. Elise faldt ned fra perronen, så hun fik det ene ben kørt over af toget. Hun havde i sin skoletid "et sølle ben", men hun havde "et godt hoved" og ville være lærerinde. Hun blev uddannet på Haderslev Statsseminarium og senere ansat resten af sit arbejdsliv på Øvelsesskolen, hvor hun blev kaldt "Mikkeline". Hun gik altid i lange kjoler på grund af sit dårlige ben.

Hendes søster Hansine kom en aften for sent hjem til stationen. Så gik hun ind til billetlugen, fik ruden listet til side og fik sig kantet ind gennem hullet! Billetlugen blev efter 1930 hos familien Kristensen, der købte stationsbygningen i 1932. Senere overtog Øjvind Hede billetlugen.

Marie og Kristian Bødker i 1906.

I 1913 blev Marie Bødker ekspeditrice og hendes mand Kristian Bødker banemester. Hun skulle sørge for billetsalg og gods, signaler m.v., og han skulle sikre, at skinner og sveller m.m. var i forskriftsmæssig orden. De havde en lille lygte til at lyse ved skinnerne om aftenen. På fotoet fra 1918 ses stationen og Marie Bødker med deres 4 børn, Agnes kaldet Musse, Karl, Anne Eva og Magda. Da stationen blev nedlagt i 1930, var Marie og Kristian Bødker så heldige at få en tilsvarende stilling ved Troldebanen på Veerst Station indtil 1946, hvor Kristian døde. Et halvt år efter blev Marie pensioneret.

Møllejer Christian Hansen købte hele stationsområdet, da stationen blev nedlagt. Han påbegyndte en bungalow i den sydlige del, og brugte selve pladsen til oplagsplads. I 1932 købte Ane og Mikael Kristensen den gamle station med den store have til. Ane "Mikael" boede der i 1998, hvor hun fyldte 100 år. Hun døde året efter. Derefter blev stationsbygningen solgt og renoveret, og er i 2002 overtaget af Maria Louise Eriksen og Troels Dehli.

I venterummet stod en bæk og over den hang et billede af Koldinghusruinen. Billetlugen var lavet godt og solidt og sad fast som et vindue i væggen. I det lille kontor havde Marie Bødker billetter, pengekasse og samtaleanlægget til stationerne.

Et telegram blev modtaget i Kolding og ringet ud til Bramdrup station. Ekspeditricen skulle så sørge for, at modtageren fik besked.

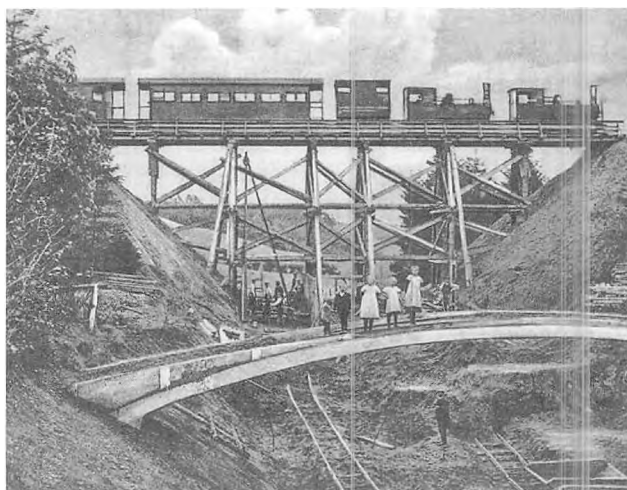
Damplokomotiv med tog ved Skovløberhuset på vej mod Bramdrupdam.

Troldhedebanen

Godt 10 år efter alle anstrengelserne med at få bygget den smalsporede jernbane fra Kolding til Egtved, var der driftige folk, der fik gennemført, at Danmarks længste enkeltsporede jernbane fra Kolding over Grindsted til Troldhede blev planlagt og påbegyndt.

Før man lavede Egtvedbanen, mente man, at Marielundskoven ville blive ødelagt, hvis toget blev ført igennem den, og derfor blev banen lagt uden om mod Bramdrup. Da Troldhedebanen senere blev besluttet, sagde "Staten": "Vi skal bruge den jord gennem skoven!", og så rettede alle sig efter det!

Jordlag med glideler gav store problemer ved anlæggelsen af banetracèet i Marielundsskoven. Dampdrevet gravko var en stor arbejdslettelse.

Øverst interimsbroen, som Egtvedtoget kørte på under hele arbejdet. I midten kromandens bro, og nederst er støbearbejdet til den 26 m. lange tunnel ved at være færdigt. Gitterdragerne blev siddende i retableringen af dæmningen.

Lokomotiv med røg og damp. Det er "DF130" i 1961.

Banen var færdigbygget i 1917 fra Troldhede over Sdr. Omme, Grindsted, Vorbasse, Gesten til Kolding med en sidebane fra Gesten til Vejen.

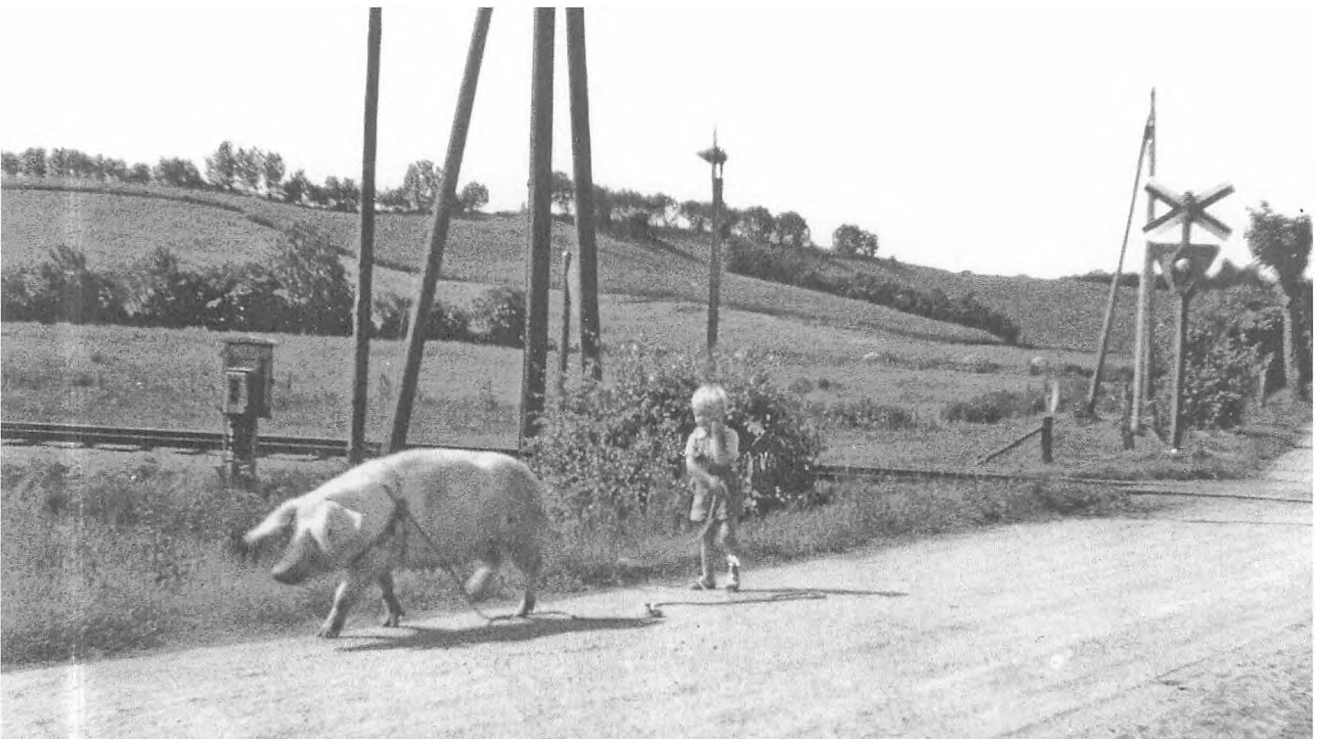
De første mange år håbede banebestyrelsen på en større persontransport, men dels var området ret

tyndt befolket, og dels tog rutebildriften og personbilismen fart, så det var på godstransporten, man tjente pengene. Især var mergeltransporten og transporten af landbrugsprodukter vigtig. Senere under 2. verdenskrig kørte mange godstog med tørv og brunkul. Hen i 1960'erne blev underskuddene for store, og det blev besluttet at lukke banen i 1968.

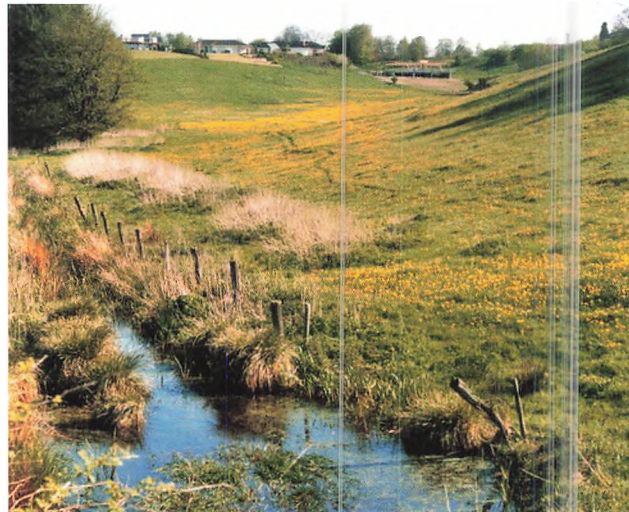
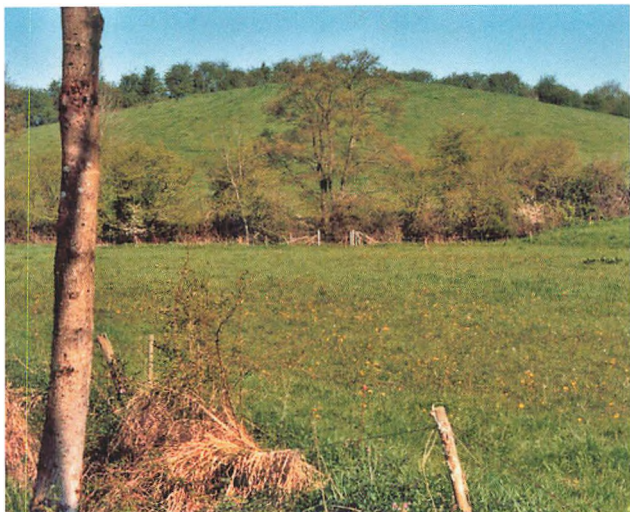
Gunnar Nielsens far var smed og var med til at lægge Troldhedebanen og holde den vedlige. I middagspausen skulle han rage kul ud af lokomotivet og en god del egnede sig til at bruge i kakkelovnen, så de kom med hjem og gjorde gavn anden gang!

Anna Lauenborg fra Donsvej 1 giftede sig i 1916 med Rasmus Lund. Han havde været lærling og svend hos smedemester Andreas Rasmussen på Vejlevej 340. Senere blev Rasmus Lund lokomotivfyrbøder på Egtvedbanen, derefter på Sydbanerne og endelig på Troldhedebanen.

Niels Olling boede på "Bakketoppen" og var togfører på Troldhedebanen i 1940'erne og 1950'erne. Han kunne finde på at standse toget og skælde ud, hvis børn legede ved skinnerne. Hans søn Kristian blev også togfører.

Ved Paabyvej var der både lys- og lydsignal. Her kommer Helga Bonefelt som 5-6 årig i 1928 med soen, som skal til ornen hos Mads Winterberg.

Med "Trolde" fra Kolding gennem Marielund mod Bramdrupdam

"Trolde" første holdeplads var "Kolding Skov Trinbrædt". Trinbrættet åbnede 1. juni 1918, men det var kun perronen, der var færdig. I 1919 fandt byrådet penge, så man kunne købe et bindingsværkshus i Øster Starup, flytte det hertil og genopføre det, nu med tagsten og som skovløberhus.

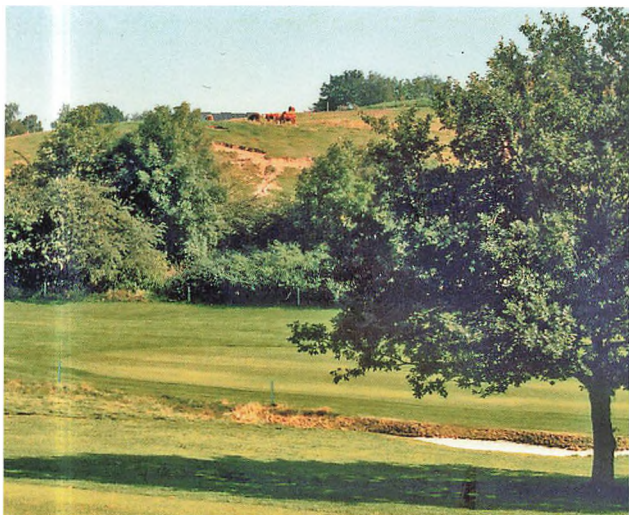
Huset beboedes af skovopsynsmand Lauridsen til 1928, så skovløber J. Fuglsang i 3 år, og derpå gartner Georg Petersen og hans kone Jenny, der indrettede traktørstedet og havde det til banens lukning i 1968. Holger og Musse Lauritsen prøvede i nogle år at gøre huset til et lille spisested. Der var stor søgning til traktørstedet i sommertiden, hvor man kunne købe kaffe, the, hjemmebagt kringle samt smørrebrød. I de "rigtige vintre" med meget sne kom

skiløbere i massevis om søndagen og fyldte rummene, mens de fik varm chokolade og hjemmebagte boller. I 1971 lukkede stedet. Huset blev derefter brugt som frokoststue for skovarbejdere og senere som naturskole og skovbørnehave.

Pinsemorgen bliver noget særligt her omkring årtusindskiftet, når man står tidligt op og går eller cykler til Skovløberhuset og får sin morgenkaffe, rundstykker og måske en bitter. Der er ofte flere hundrede glade mennesker, snakken går, historierne ligeså, harmonikamusik under trækrønerne og amerikansk lotteri. Siden 1981 står Lions Club Bramdrupdam for dette arrangement. De får som regel et pænt overskud, som går til sociale formål.

4-500 m efter Skovløberhuset pustede toget sig stadig opad mod Bramdrupdam. Toget gav lyd fra sig

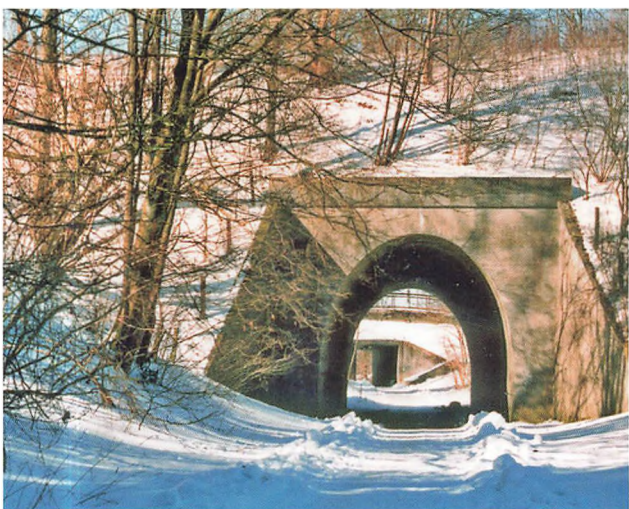

lidt før den ubevogtede overskæring, hvor banen skar den gamle markvej fra Bakkegården der førte over mod Ankershus. Ved et kraftigt tordenvejr i sommeren 1953 lagde regnskylllet en sanddyng over skinnerne her. Togføreren kunne ikke nå at bremse helt, så skinnebussen væltede om på siden, uden at nogen dog kom til skade. Mange fra gårdene strømmede til for at se redningsarbejdet, hvorefter der så hurtigt skulle repareres bandedæmning og skinner, så toggangen kunne fortsætte.

Videre på skinnerne, til venstre sås Kromandens fiskedam og straks efter kørte "Trolden" gennem tunnelen i den meget høje dæmning, som "Egtvedgrisen" kørte oppe på til 1930. Det har været et imponerende ingeniør- og entreprenørarbejde i 1916, at man kunne lade Egtvedtoget køre efter sin plan over den midlertidige bro, hvorunder man samtidig byggede tunnelen til Troldhedetoget.

Straks efter kørte man under Kromandens buede bro, som han i 1916 havde krævet at få lavet, for at krogæsterne kunne gå over i krogaven, som var blevet afskåret fra kroen af banen. Derpå kom viadukten under Vejlevej, før toget så kunne holde ved "Bramdrupdam Trinbrædt". Var det søndag ved middagstid, havde Kromanden et par drenge stående på Vejlevej for at tælle, hvor mange krogæster der måske kom. Kromanden kunne så nå at dække rigelig op, inden gæsterne nåede hen til kroen.

I 1942 blev trinbrættet renoveret og udvidet med en tilbygning. Harte-Bramdrup Kommune ville så sørge for aflåsning, renholdelse og belysning. Senere kom der elektrisk stopsignal. Trinbrættet blev brugt meget de næste 25 år. Mange af tilflytterne gik eller cyklede til trinbrættet og tog toget frem og tilbage til Kolding hver dag. Mange af de store skolebørn tog også toget til og fra Kolding. I tiden efter

Vinterstemning ved Troldhedestien.

Toget på vej mod Kolding. Området op mod "Ankershus" ses dér, hvor den gamle studevej gik.

Så snart det sner, er der børn med kælke og slæder på bakken.

På Egtveddæmningen ses i 1949 kromandens sti med rækværk. Stien førte ned mod øst, hvor kromand Christensen havde fiskedam i 1930erne. Til venstre ses Hammer Petersens frugtplantage.

Advarselsskilt, hvor markvejen fra Bakkegården gik over skinnerne op til Overmarken.

banens lukning fik bygningen lov til at blive liggende udsat for vejr, vind, leg og hærværk. Børn og unge ødelagde det, og det så grimt ud. Nogen satte ild på ruinen, og da brandvæsenet nåede frem, var det hele nedbrændt.

Efter trinbrættet kom den ubevogtede overskæring, som dog både var forsynet med blinklys og lyd-signal. I 1958 skete der alligevel en grim ulykke, hvor en bilist overså og overhørte signalerne, blev påkørt i sin bil og var død med det samme.

Banen var et spændende sted at lege ved, når man var dreng og mellem 8 og 12 år. Der var krat og træer nær fiskedammen, som drengene badede i, og så var der Trolldhedetoget, hvor de prøvede at lægge mønter på skinnerne og fandt de fladtrykte mønter igen. Togføreren tuttede lige før tunnelen, og mange gange sad og lå drengene oppe på betonkanten og prøvede, om de kunne dumpe en sten ned i lokomotivets skorsten, men der var altid for megen røg og damp!

Men en drengs arbejdskraft var også nødvendig. Da Johannes Thomsen fra gården "Sønderholm" var 12 år, skulle han ride hoppen og dens føl til Dybvadbro Station, fordi føllet skulle til Vorbasse Marked og sælges. Ved Dybvadbro skulle han binde føllet ved en bom og så ride tilbage til "Sønderholm". Der skiftede han tøj, gik med sin far ned til Bramdrup Trinbræt og tog toget. Ved Dybvadbro fik de så føllet med i togets kreaturvogn og fortsatte til Vorbasse Marked.

Ideer om en letbane til Billund

Arkitekt Martin Peyrath har fremsat den idé, at man skulle bygge en letbane, der kunne forbinde Trekantområdets tre store byer med Billund. Det kunne være en fordel både for pendlerne og de udlandsrejsende. Hvis den bliver til noget, ville Bramdrupdam måske igen få en jernbane!

Tre virksomheder i Bramdrupdam

Af Helga Steffensen

Indledning

”Før og nu i Bramdrupdam” er bogens lidt drillende titel, for hvornår er ”før”? ”Hvordan var det før i tiden”? spørger vi de gamle her i 2008. Måske kommer vi så 70-80 år tilbage i tiden. Næsten til 1920erne.

Men vi gik meget længere tilbage i den første del af bogen for at prøve at forestille os, hvordan vores egen kan have set ud, og hvordan den gennem årtusinder ændrede sig til de omgivelser, vi kender nu.

I den anden del af bogen forestillede vi os, hvordan man i mange generationer har bevæget sig rundt i naturen af nødvendighed og af nysgerrighed. De fleste må have gået uendelig meget, kun et fåtal har haft en hest at ride på. Transport i vogne med trækdyr udviklede sig meget op mod år 1900, mens nye transportformer som jernbaner, biler og fly overtog størstedelen af transporten i 1900-tallet.

”Før” var de fleste danskere afhængige af jorden for at kunne skaffe sig føde, hus og klæder, men ”før og nu” har der altid været nogle blandt os, der har tænkt og handlet lidt eller meget anderledes end andre og har skabt sig leveveje, som andre på en eller anden måde fik gavn af og ofte måtte ændre levevis på grund af.

Møllere, der i århundreder benyttede vind- eller vandenergi til at male bøndernes korn til mel, var nytænkere. De bønder, der i slutningen af 1800-tallet sluttede sig sammen i andelsbevægelsen for at

kunne levere køernes mælk til mejerier og derved opnå en bedre indtjening, var også viljestærke nytænkere. Og de folk, der startede brugsforeningerne, gjorde det muligt for almindelige folk på land og by at skaffe sig fødevarer og andre fornødenheder, der kunne betales med penge, som man havde tjent ved lønarbejde.

I den sidste del af bogen kommer vi tæt på fortællingerne om møllen, en enmandsvirksomhed, om andelsmejeriet, et andelsejet og gensidigt ansvarligt økonomisk fællesskab, og om brugsforeningen, der anvender andelsbevægelsens principper for ved fælles indkøb at opnå fordele for medlemmerne.

Disse tre Bramdrupdam-virksomheder begyndte deres virke sidst i 1800-tallet og er beviser på det folkelige engagement, der kom i gang efter højskolebevægelsens start midt i 1800-tallet samt den folkelige rejsning, der kom efter tabet af Sønderjylland i 1864.

Kirstine i 1884, og de fik deres hjem på ejendommen i Sonebjerg.

Møllen i Bramdrup var anlagt på et ideelt sted, hvor flere veje krydsedes, og hvor møllen lå godt frit for vind fra alle sider. Møllen var bygget med undermølle i grundmur. Møllen var en "hollandsk vindmølle", dvs. at det kun er den øverste del af møllen, "hatten", som drejes, når møllevingerne skal stå op mod vinden. Møllen havde i de første mange år "kludesejl", som kunne dække vingerne og derved fange vinden. Mølleren kunne "rebe" sejlene, så de kun dækkede dele af møllevingerne. Det var besværligt og farligt. Hvis vindretningen skiftede, skulle mølleren dreje møllehatten med vingerne op mod vinden, hvad der krævede mange stærke muskler.

Møllen blev ombygget omkring 1916. Den fik en "vindrose", som gjorde møllen selvkrøgende, dvs. at møllehatten krejtes op mod vinden, når vindretningen ændres. Den fik "selvsviklende" vinger, dvs. at der blev sat jalousier (=klapper) i vingerne, der kunne lukkes eller åbnes manuelt fra møllen. Når vinden var svag, var klapperne lukkede, og ved kraftig vind var de åbne.

Udover at styre og anvende vindkraften var det et vigtigt møllerarbejde at kunne vedligeholde de store kværnsten. Der var to kværnsten, liggeren og løberen. Den underste var liggeren, der lå fastgjort til underlaget. Oven på den lå den drejelige kværnsten, løberen. Den blev drejet af akslen, der fik sin kraft fra møllevingerne. I begge kværnstene var der med en "bildehammer" hugget buede radier med skarpe kanter. Det var vigtigt for malingen af kornet, at "bildningen" blev vedligeholdt. Fra kværnstenene

Bramdrup Mølle

Bramdrup Mølle blev bygget i 1865 af Anders Andersen fra Nr. Bjert og møllersønnen Brems fra Brøndsted Mølle syd for Børkop. De solgte til to af Bremses brødre, der igen solgte til Kresten Jensen fra Dons og denne igen til Peder Thomsen. Efter nogle år afstod Peder Thomsen møllen til to af sine sønner, Anthon og Niels Pedersen.

Niels Pedersen købte Anthon's andel og beboede møllen i flere år. Niels Pedersens søn Jens Nielsen blev møllebygger i Kolding med eget møllebyggerfirma. I 1904 solgte Niels Pedersen møllen til sin svoger, Christian Hansen fra Birkedamgård i Harte.

Christian Hansen (1857-1943) var født i Mommark på Als. Som mange andre danske unge mænd ville Christian ikke "springe soldat" under de tyske myndigheder, som de unge mænd var forpligtet til mellem 1864 og 1920. Han kom over Fyn til Koldingområdet, hvor han i Sonebjerg mellem Harte og Bramdrup ejede ejendommen Birkedamgård i 1879, bare 22 år gammel. Christian kom rundt i området og tog risikoen ved at handle med gårde og huse, samtidig med at han passede sin egen ejendom. Han traf også en pige, hvis far, Peder Thomsen, ejede Bramdrup Mølle. Christian blev gift med Dorthea

løb det maledede korn ned til sigten, hvor der kunne sigtes med en mølledug af forskellig finhed. Kværnstenene var af natursten. I århundreder fik man dem fra Rhinområdet, men så mente man, at sten fra Rhinen var for bløde og skaffede i stedet natursten fra Norge og Sverige. Da man begyndte at producere cement o. 1890 i Ålborgområdet, var der møllere, der begyndte at støbe kværnsten, hvor flint var stenmaterialet. Strandmøllen ved Svineryggen i Kolding var dels stenmølle, hvor flinten knustes i forskellige finheder, dels støberi af fortrinsvis kværnsten. Produktionen tog hurtigt af fra 1930erne og 1940erne, da elektriciteten overtog vindkraftens arbejde. En af de sidst brugte kværnsten fra Bramdrup Mølle fik ny anvendelse ved "Møllehuset", da møllen gik over til anden virksomhed. Børge Bohnsen ejer af Møllehuset fik stenen transporteret om i forhaven og anbragt vandret på et solidt fundament, så stenen kunne bruges som havebord. Stenen havde en diameter på 150 cm.

Møllersvendens datter Marie Staub og Hans Lage fik maleriet af møllen i forlovelsesgave i 1920erne. Møllen har fået "klapper" i stedet for "kludesejl".

I stenalderen maledede man korn til mel mellem to sten. Senere kom drejekværnen, som havde stenene placeret i en kraftig kasse og senere som her også i et kraftigt stativ.

Op til 1910-20 kørte landmænd i deres arbejdsvogne med en eller to heste for regelmæssigt til mølle, f.eks. hver ottende dag for at få malet korn. Ved samme lejlighed ordnede de indkøb i Brugsen og forskellige andre ærinder. Bonden kørte gerne selv til mølle, for der blev han beværtet og kunne snakke med de andre bønder, mens han ventede på sit mel eller fik malet korn til foder. Omkring første verdenskrig satte en del bønder stubmølle på deres lade til at trække kværn eller tærskværk. Stubmøllen var en såkaldt "klapsejl" med 4-6 vinger med drejelige klapper. De blev brugt op til 1950erne, hvor flere gårde fik vindmotor. I laden havde man et muret hus med en petroleumsmotor med 5 hestes kraft og store (farlige) drivbånd til en "bredtærsker", hakkelsesmaskine, kværn og oliecakeknuser.

Møller Christian Hansen lavede almindeligt møllerearbejde, maledede bøndernes korn til foder eller til mel, knuste foderkager mv. Han var en driftig mand og indrettede omkring 1909 et bageri på møllen med indførselsovns og skorsten.

Det varede heller ikke længe, før mølleren lavede en brødtur i omegnen hver uge og måske oftere til steder i oplandet, der solgte hans brød. Det fortælles, at bageren, møller Christian Hansen, kom op til Lauridsens i Sandbjerg og spurgte, hvad de skulle have af brød i Helvede i dag. "Hva' si'r du?" "Jo,

jeg har lige været ude hos en anden kunde, og han sagde: "Du kan køre til Helvede med dit brød, og det her er jo første stop"!

Bønder og vognmænd kunne køre ind til møllen fra Bramdrupvej og ind til den lidt høje træbygning og læsse sække af lige ned mod selve møllen. Den mest nødvendige person på møllen var møllersvenden Henrik Staub, der levede fra 1883 til 1961. Han var høj, mager og stærk. I 1918 blev Henrik Wilhelm Staub møllersvend på Bramdrup Mølle og med bopæl på Bramdrupvej 20 (se hans datter, Marie Lages beskrivelse). Mølleren havde i 1913 opført huset på Bramdrupvej 20, og her kom familien Staub til at bo. Møllersvend Staub lånte hvert år på en sommersøndag en vogn og 2 heste af mølleren, så hans familie kunne besøge familien i Ørbyhage, ca. 35-45 km herfra.

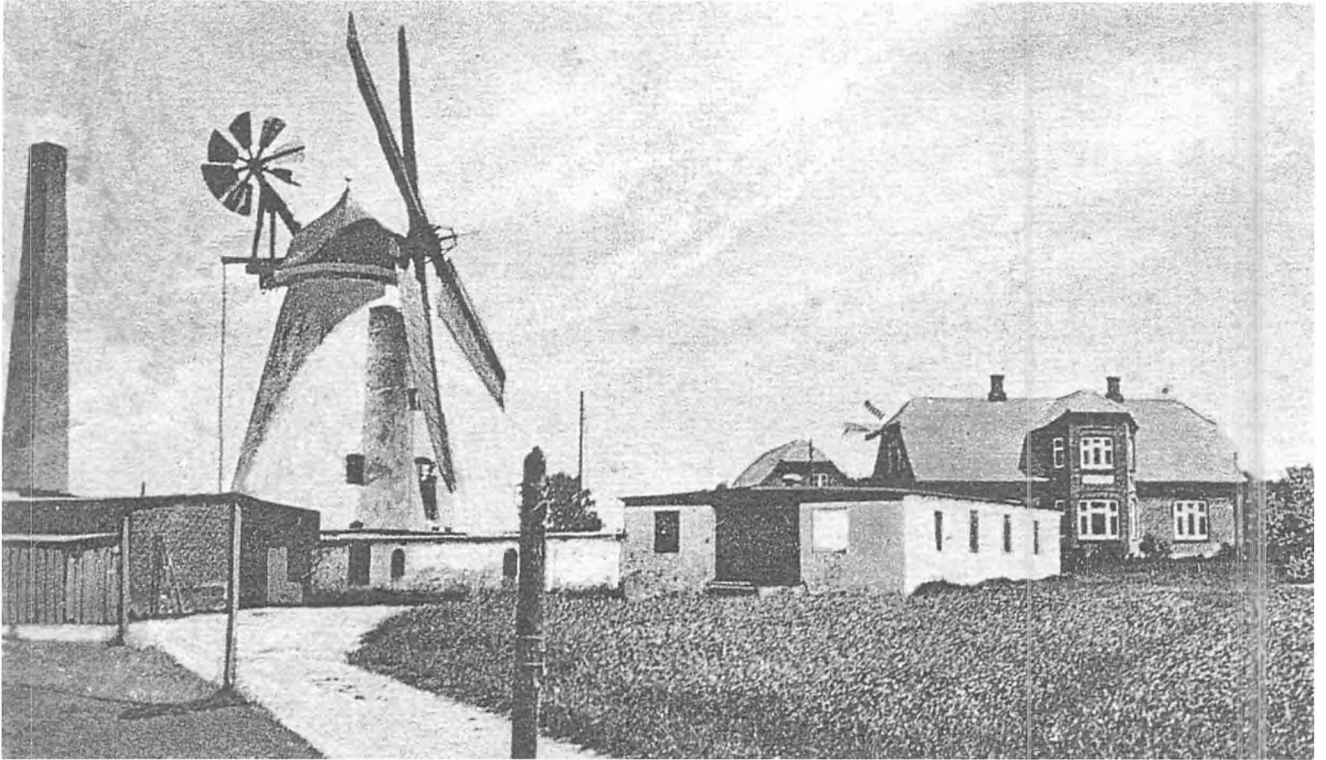
Staubs søn hed Svend. Han var allerede som lille dreng med i arbejdet på møllen og kunne bl.a. tjene

10 øre pr. dag ved at knuse foderkager. Det var også ham, der som 11-årig i 1928 prøvede at tage turen op og ned på en møllevinge – og kom godt fra det! Da han kom ned, fik han en kæmpeoverhaling af møller Hansen!

Møllens beliggenhed lige ved Bramdrup Station, der var opført i 1898, gjorde, at mølleren ofte fik toget til at holde ved møllens læsserampe ved lagerbygningen. Så var det let at tage sække og kasser ud og sætte andre sække med mel og raspede olie-kager i toget. Oliekager anvendtes til kraftfoder og var et restprodukt fra oliepresning af jordnødder, sojabønner, raps og lignende. Måske har møllen også modtaget boghvede. Ved boghvedens behandling til gryn fik man boghvedeskaller som restprodukt. Møllen tørrede skallerne og kunne så sælge dem som isoleringsmateriale. Bramdrupdam Andelsmejeri havde et hus til de fyldte smørdritle, der var isoleret med et 60-80 cm tykt lag af boghvedeskaller. Både under første og anden verdens-

Møller Hansens sønner, Georg og Richard, kom tidligt med i arbejdet på møllen. Her er de med et par af de hvide heste på brødtur i oplandet o. 1920.

Møllen lå godt for ind- og udkørsel. Beboelsen lå ved Vejlevej ca. 150 m fra møllen. Bag den lave hvide bygning ses "Ankersminde". Mellem de to bygninger lå Egtvedbanens tracé. Bag "Ankersminde" kan anes vinger fra savværkets vindmølle.

Niels Jensen fra "Alfredsminde" var 7 gange på møllen i februar 1931 og betalte 30, 60 eller 90 øre pr. gang, i alt kr. 4,50. I april 1931 betalte han kr. 3,90 for 9 gange møllearbejde.

krig brugte man i hjemmene den afskallede byg som "hele byggryn" eller "bankebyg". De blev sat i blød og dagen efter kogt til grød med vand eller mælk, eller man lavede sødsuppe kogt på bankebyg og sødet med frugtsaft eller med kogte svesker.

Der var næsten altid pige på møllen og ofte en kone til at hjælpe til både inde og i bageriet. Frk. Else Ravn ekspederede i 1920'erne og 1930'erne i møllehusets bageriudsalg. Hun havde altid et hvidt forklæde over sin sorte kjole og en hvid kappe på hovedet, når hun passede bageriudsalget. Hun var en fast, striks én, men var lidt mere venlig, når børn i juletiden købte karameller fra den store gule blikrutebil på disken!

Møllen skulle i en periode have haft 6 hvide heste. Der var hestestald til møllerhestene i den ene længe i sidehuset ved Vejlevej. Møllen havde en stor hønsegård ud mod Vejlevej. Hønsene fik masser af affald fra mølleriet, og de leverede alle de æg, bageriet havde brug for.

På Vejlevej 346 lå det gamle "sidehus" til møllehuset. Her har boet mange bagersvende med deres familier, i de første år i 1900-tallet bagersvend Jensen og hans kone med deres 3 børn, Jens Peter, Katrine og Gerda. Derefter kom bagersvend Ludvigsen med sin familie. På Vejlevej 338 på 1.salen i Margarinefabrikken boede bager Theodor Henriksen med sin kone Doris. Det var dejlige, glade folk. Han var en stor kraftig mand og arbejdede på møllens bageri indtil lukningen i 1940'erne. Henriksen fik "elefant-syge", hans hænder, hoved og fødder blev unormalt store. Bageren i Ejstrup havde brug for en bagersvend og fik fat i Henriksen. Henriksen cyklede derefter frem og tilbage til Ejstrup på ugens 6 hverdage. De senere år boede de på Vejlevej 362.

På "Ankersminde", Bramdrupvej 9, boede en bagerfamilie med 2 piger i 1930. Møller Christian Hansen havde omkring 1920 opført "Ankersminde", som består af stuehus og sidebygning. Mølleren havde ved en ulykke på møllen mistet en søn, der hed Anker. Derfor kom det nye hus til at hedde "Ankersminde". Selve grunden er nærmest trekant-

tet med den længste side mod Egtvedbanens spor og møllegrunden. Mølleren byggede huset som en mulig aftægtsbolig, som han kunne leje ud til møllens ansatte og andre, indtil han selv fik brug for den. Der har boet både møllersvende og mejerister i de to lejligheder i huset. Ejendommen blev i 1927 solgt til Ane og Mikael Kristensen. Da Egtvedbanen blev nedlagt i 1930, købte møller Hansen stationsbygningen og hele pladsen for 6300 kr. Han byggede en bungalow, som blev lejet ud i en år-række. Huset ligger på den nuværende Gl. Stationsvej 8.

I 1916 lavede møller Hansen et elektricitetsværk på møllen og tilbød borgerne elektricitet fra møllen. 110 volt jævnstrøm, men folk kaldte det "ujævn" strøm (se nærmere under Bramdrupdam Elektricitetsværk). Mølleren solgte strøm til folk og bestemte selv prisen!

Møllerfamilien o. 1930. Møller Christian Hansen med hustruen Kirstine og datteren Thea. Bagved sønnerne Richard og Georg.

Møllehuset havde i gavlen ud mod Bramdrupvej et hejseværk op til en luge. Loftet blev i mange år brugt til opbevaring af kornsække. Fotoet er fra o. 1930.

Møllerfamilien boede i "Møllehuset", som lå tæt ved Vejlevej på Bramdrupvej 1. Mølleren var af statur ret kraftig og velbygget og var i sin fremtræden myndig. Han giftede sig 3 gange, og med hver kone fik han 2 sønner og 1 datter! En søn blev konsul i Denver, en blev købmand i Påby, en tredje blev cigarhandler i Kolding, en datter, Anne blev gift med snedkermester Brødsgaard og en anden datter rejste til Amerika. Christian Hansen giftede sig tredje

gang med pigen Ane Kjestine Jensen. De fik 3 børn, Richard (1907-1969), Georg og datteren Thea. Richard giftede sig med Ely (1906-1984). Deres børn var Ulla, Villy og Birte. Ricard Hansen byggede det røde hus på Vejlevej nr. 349 i 1940 med bageriudsalg. Georg Hansen blev gift med "Smede Anders" datter Anne. De havde en kort periode Havgrensgård. Han blev senere rutebilchauffør. Han indgik gerne væddemål, og det fortælles, at han engang bakkede sin rutebil fra Vejle til Kolding – og vandt sit væddemål. Han fik senere et turistvognsselskab i Smidstrup. Møllerens datter Dorthea, kaldet Thea, blev gift med fiskeeksportør Christensen, Strandhuse. Thea var "moderne", brugte rød neglelak og makeup og havde ofte ringe og armbånd på, når hun hjalp til i møllens bageriudsalg.

Den 20. november 1943 døde møller Hansen. Kjestine var ikke i stand til at være med i kirken og fik mulighed for at høre begravelseshøjtideligheden pr. højttaler i sit hjem. Kjestine blev boende i møllehuset til sin død i 1945.

Møller Hansen var fra sine første år i Bramdrupdam initiativrig og solid i sine valg. Han var medstifter af Bramdrupdam Andelsmejeri i 1887, var med til at stifte Brugsforeningen i 1897 og var fra 1902 medlem af Harte-Bramdrups Sogneråd i 6 år. ^

Møllebageriets ombygning i 1943

I Kolding Folkeblad stod der om Møllebageriet den 31. marts 1943:

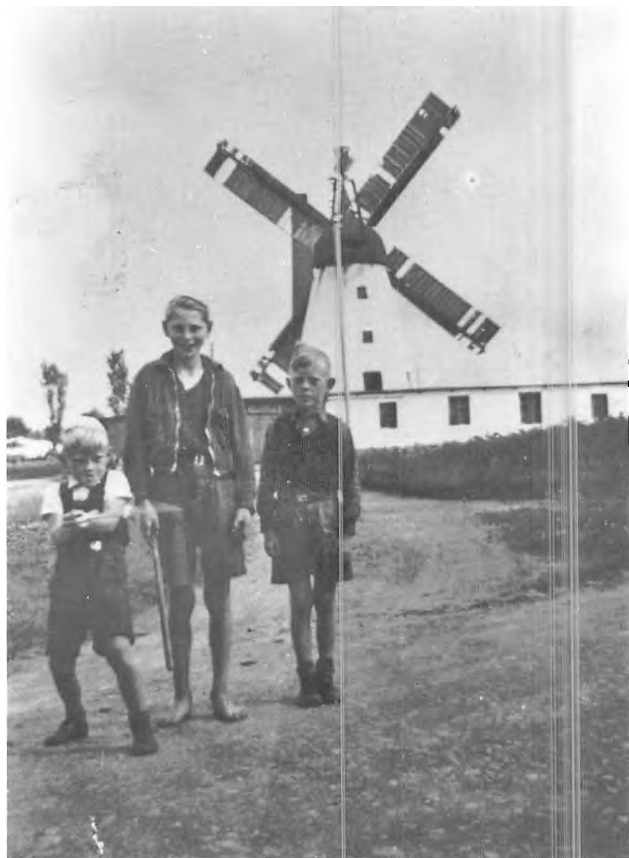
Et af Koldingegnens meget kendte og store landbagerier, Bramdrup Møllens Bageri i Bramdrupdam, blev i går indviet og forevist for en indbudt kreds efter 2½ måneds omfattende udvidelses- og moderniseringsarbejder. Det kendte Bramdrup Bageri præsenterer sig efter den gennemgribende restaurering som et mønster på et landbageri, hvor de sidste nye forbedringer og opfindelser er taget i brug, og hvor den højeste form for hygiejniske forholdsregler og properhed hersker i alle forskellige afdelinger. Trods den store forandring og de mange forbedringer, der er sket, har det ikke været nødvendigt for virksomheden at ligge stille, idet håndværkerne tog fat på deres arbejde om dagen, når bagerne havde fuldendt deres natlige arbejde, kun en enkelt gang måtte bagermester Richard Hansen bede sin kollega Gehlert i Ejstrup om at få bagt brød hos ham. Lyst og venligt fremtræder bageriet nu med meget store stålvinduer til både øst og vest og med fine fliser op i 2 meters højde fra gulvet, med større lagerplads og langt bedre arbejdsforhold end tidligere. Arbejdet har også hele tiden været udført efter bestandigt samråd med fabriksinspektøren, der har været overmåde tilfreds med det endelige resultat og i øvrigt efter planer af Richard Hansen og tømrermester Clausen Sørensen fra Bramdrup. Følgende lokale håndværkere har deltaget: Murermester P. Bonefeld, smedemester Jørgensen, malermester Johs. Jensen, og med cement og fliser m.v. fra Anton Hansen, Bramdrupdam Cementstøberi. Mange var til stede ved indvielsesfesten, og for bordenden sad den gamle møller, Chr. Hansen, som grundlagde bageriet i 1909.

Møllen går konkurs og bliver metalsmelteri

I begyndelsen af 1943 havde den gamle møller Hansen overdraget Bramdrup Mølle til sin ældste søn Richard. Senere på året døde møller Chr. Hansen. Kort tid efter var det slut med at lave jævnstrøm, og

det blev vedtaget i sognerådet at gå over til elforsyning fra KOE, Kolding Omegns Elektricitetsforsyning, og dermed til vekselstrøm.

Møllearbejdet tog meget af efter krigen og efter overgangen til vekselstrøm, hvor bønderne selv kunne udføre arbejdet hjemme på gårdene. Der blev malet korn på møllen til 1951. I 1948 blev den gamle bageovn kasseret. Møllen gik konkurs, og Låne- og Diskontokassen for Kolding og Omegn overtog grunde og bygninger. I 1951 rejste Richard med sin familie til Amerika. Han og hans kone Ely vendte dog tilbage til Bramdrupdam som ældre. Huset på Vejlevej 349, som Richard havde bygget omkring 1940 med bageriudsalg fra møllen, blev solgt til Thomas Hansen fra Surkær. Thomas Hansens kone passede udsalget, og Thomas havde desuden kørsel for et rugbrødsbageri. Efter Thomas kom F. Kokær og senere Marie og Niels Hansen, hvorefter udsalget lukkede.

Mølleområdet indbød til leg. Der var mange skjulesteder og veje, man kunne løbe stærkt på. Her er Verner Møller fanget med sine to nevøer, Poul og Erik Holm af fotografen i 1944. Møllevingerne trænger til reparation.

Møllen bliver metalsmelteri

Børge Sørensen købte møllen i 1951. Han var opdraget hos bedsteforældrene og var dygtig til at arbejde sig op. Han var gift med Ruth, og de fik 4 drenge og 3 piger. De boede inde i Kolding. Han kørte rundt på sin trehjulede ladcykel og samlede klude og metal, han var klunser og formåede at få penge ud af arbejdet. Han kørte metallet ud til en grusgrav ved Stallerup ved Udesens gård og smeltede det der. I møllens bygninger begyndte han at lave metalsmelteri og havde store mængder skrot liggende på arealet. Han brugte først bageriet til smelteri, men byggede senere et nyt smelteri.

Klager over støj- og sodplage

Der var ingen klausul på grund og mølle, og derfor frit slag for røg og forurening. Børge Sørensen inviterede sognerådet på mad på kroen for at få diskuteret en tilladelse til at drive metalsmelteriet. Imens havde han folk til at støbe fundament til en ny skorsten! I slutningen af 1960erne ville Harte-Bramdrup Kommune have ham ud af byen. I 1967 var der kraftige klager over virksomheden fra 18 beboere. Klagerne gik på støj- og sodplager, og beboerne forlangte generne til ophør eller fabrikken flyttet. Et af problemerne skyldtes en skrotpresse. Bramdrup Skole lå lige overfor, her var støjproblemet ikke det mest alvorlige, men derimod snavset og røgen. Skoleinspektør Aage Knudsen udtalte til avisen, at såfremt uddunstningerne var sundhedsfarlige, måtte der gøres noget. Var det ikke sundhedsfarligt, måtte man tage problemet om snavs op til fornyet overvejelse. Piger, der gik i lyst tøj, fik det synligt snavset til i løbet af få øjeblikke.

Efter alle disse klager gav sognerådsformand Hans Siedelmann fabrikken en frist til 1. februar 1968 til at bringe forholdene i orden eller at flytte. Sagen blev indbragt for sundhedsmyndighederne. Fabrikken havde på dette tidspunkt en omsætning på 12-14 mil. kr. og 17 ansatte. Den 2. februar 1968 fik fabrikken endnu en kort frist til at bevise, at der var foretaget ændringer, således at røg-, sod-, støv- og støjplager var ophørt. Den 13. marts 1968 anlagde husejer H. P. Jacobsen samt pibefabrikant Niels Jørgensen sag mod værket. Generne var stadig meget voldsomme fra skrotpressen, der støjede, så møblerne rystede, og vinduerne klirrede. Sognerådet og sundhedsmyndighederne skred ikke ind over for metalværket, da de fandt generne afhjulpet.

Det gamle sogneråd bestod af et flertal af gamle bønder og et mindretal af folk, der kendte til moderne teknologi, langtidsvirkninger af svære forureninger og støj end de andre. Det lykkedes som noget af det sidste før sammenlægningen i 1970, at få Kolding Byråd til at anvise et stykke jord "langt ude på landet" – der, hvor det senere affaldsforbrændingsværk på Bronzevej blev bygget. Her skulle Børge Sørensen flytte sit metalsmelteri hen. Det skete i 1969, og tilbage i Bramdrupdam var så oprydning og rensning af den store grund.

Bramdrupdam Elektricitetsværk

Bramdrup Vejr mølle er bygget i 1865 og blev overtaget af Christian Hansen i 1904. Han var fremskridtsinteressert og udvidede møllen med et bageri med en stor skorsten. I 1907 moderniserede han møllen og fik indsat "motorkraft", dvs. en 25 hestekrafts råoliemotor, som kunne levere kraft til møllet i vindsvage perioder. I 1909 fik møllen en tilbygning, og tankerne om at kunne producere elektricitet begyndte at tage form. Den 15. februar 1910 var der forslag om at få elektricitet i Brugsens nye bygning på Vejlevej, men generalforsamlingen forkastede forslaget. Initiativtagerne arbejdede videre med planerne, i 1915 holdt man "elektricitetsmøde" i forsamlingshuset, men først i 1916 dannede mølleren Bramdrup Elektricitetsværk på møllen, som murermester Hans Jakob Hansen på Bramdrupvej 14 blev formand for.

Den 5. april 1916 vedtog Brugsens generalforsamling, at nu skulle der indlægges elektricitet i Brugsens bygning. Den 13. april 1916 stod der i Kolding Folkeblad: "Bramdrupdam og Bramdrup by vil fra 1. oktober få elektricitet fra eget værk, idet vindmøllen i Bramdrup skal levere strømmen. Den derværende råoliemotor suppleres med en lignende maskine af samme størrelse. Anlægget skal udføres som 3-leder 2 x 220 volt og bliver bygget så stort, at senere udvidelser af det projekterede ledningsnet vil kunne foretages uden vanskelighed!"

Luftledningsanlægget skulle udføres af ingeniørerne R. Due Petersen og Krüger fra Svendborg. Husinstallationerne blev udført af Jens Grønlund i Kolding. Arbejdet skulle være færdigt inden 15. september 1916. Møller Hansen ejede anlægget, han bestemte prisen og tog risikoen! Det var 110 volt jævnstrøm, men folk kaldte det "ujævn" strøm! Mølleren havde forberedt værket et stykke tid, for allerede den 16. april 1916 fik Brugsforeningen elektrisk lys i butikken og i uddelerens lejlighed!

Når en husinstallation skulle laves, trak man ledninger fra elmasten ude ved vejen og ind til husmuren 4-5 m oppe, hvor indføringen skete gennem hvide porcelænskopper. Ledningerne gik hen til målerbrættet, hvor sikringer, afbryder og måler sad. Elledningerne var, set i tværsnit, lavet af kobber for oven og aluminium nederst og gik med et blykabel ind gennem muren til målerskabet eller pladen, som skulle sidde sådan, at regn og anden fugtighed ikke kunne komme til. Ledningerne ind til huset skulle hænge frit uden gene af høje træer. Alligevel kunne ledningerne i uvejr slå sammen, så strømmen blev

afbrudt. Måleren blev aflæst hver måned af Sigurd Marcussen, og man betalte med det samme. Som eksempel kan nævnes, at "Alfredsminde" betalte 3,64 kr. i november 1933 for lys og kraft, i december 6,17 kr., i januar 1934 7,93 kr. og i februar 10,02 kr.

Der blev bygget en vindmølle ved møllen. Den skulle sikre, at generatoren kunne lave jævnstrøm, selv med en mindre vindstyrke. Men ofte var der nogen, der ringede og krævede, at der skulle mere gang i den! Så kunne de inde på telefoncentralen sidde og høre, når møllersvend Staubs træsko lidt efter dappede hen til møllen, hvor han skulle sætte motorerne i højere omdrejninger. Telefoncentralen var på Bramdrupvej 18, og Staubs boede i nr. 20.

I 1920erne kunne man se de nye lystimprægnede elmaster i landskabet. Senere kom transformatorhusene, som næsten lignede små kirketårne! Omkring 1930 begyndte man at bruge elhegn om markerne, først batteridrevne, senere el fra en omformer, som stod og tikkede.

Efter et snefald har fotografen været hurtigt ude. Det er Vejlevej til højre set mod syd med træer i vejkanterne inden grøften. Helt til venstre ses Ankersminde, derpå elværkets vindmølle, bageriets skorsten og selve vejmøllen. Det første hus ved Vejlevej er banemester Nissens, måske er det ham, der står i sneen nær sit skur og benzintanken?

Når man i Bramdrup midt i 1930erne skulle bruge strøm til tærskværket, var det klogt lige at ringe til møllen. Hvis der var for mange, der trak på jævnstrømmen, faldt spændingen, så tærskværket ikke kunne gå. Der var dem, der gav sig til at tærsk om aftenen for at få strøm nok til arbejdet. Møllen havde oplagret strøm på store akkumulatører, så man kunne skaffe noget strøm, når der i perioder med stille vejr ikke kunne regnes med møllevingerne.

På Bramdrup Vestermark havde de i 1932-34 endnu ikke elektrisk lys. Om aftenen, særligt om vinteren, havde folk lygte eller lommelampe med, når de gik på besøg hos hinanden. Man sagde, at dilettantforestillingerne i Forsamlingshuset helst skulle være ved fuldmåne, så folk kunne se at komme frem og hjem igen! Senere i 1938 kom en tysk svend herop med en ny generator til møllen. I Tyskland arbejdede svenden på Junckers Flyvemaskinefabrik. I 1930erne fik kromand Aksel Christensen og sognerådet udvirket, at der kom gadebelysning! 4 gadelygter på Vejlevej! Men mølleren slukkede for strømmen kl. 22. Det måtte han lave om til kl. 24, fordi mange protesterede.

Folk kunne komme med deres akkumulatører og få dem opladet på møllen. Man kunne også få radioer opladet. Under krigen fra 1940 og fremover havde man også en dieselmotor til at producere strøm. Men kunne man ikke få olie, kunne dieselmotoren ikke anvendes.

Denne transformatorstation står ved Fynsvej. Bogstaverne KBE står for Kolding Bys Elektricitetsforsyning.

På Bramdrupvej 20 gik der 4 ledninger ind til sydsiden af huset, en til jord, en til fase 1, en til fase 2 og en til teknisk strøm = kraft. Bag Bramdrupvej 14-20 stod en fordelingsmast. Det er Anna Berthelsen, der kigger ud fra 1.sal o. 1970, og i det andet vindue ses en petroleumslampe!

”Foreningen af Gensidige Danske Brandforsikringsselskaber” havde et elektricitetsudvalg, der sørgede for eftersyn af installationerne på gårdene. På Rugagergård havde de eftersyn den 28/2 1936. Installationen var udført i 1929 og var tilsluttet Bramdrup driftsspænding for lys 220 volt og kraft 440 volt. Der fandtes intet at udsætte på anlægget. På bagsiden af eftersynssedlen er der uddrag af stærkstrømsreglementet af 8/2 1930, og hvad man skal gøre korrekt i tilfælde af strømudfald og lign.

Først i 1940erne var bl.a. Niels Lauritsen og Johs. Jensen med til en del møder om at gå over til vekselstrøm. Jævnstrømsværket var privatejet, og gik man over til vekselstrøm, skulle man tilsluttes det offentlige net hos Kolding og Oplands Højspænding, KOH. Den gamle møller døde den 29/11 1943 lige før Jævnstrømsværkets ordinære generalfor-

samling på Bramdrupdam Kro den 7/12 1943. Formanden Hans Siedelmann mindedes Møller Hansen. Beretning og regnskab blev godkendt. Man vedtog at gå over til vekselstrømsforsyning efter KOHs tilbud. Foruden transformatorstationen ved mejeriet skulle der opsættes en ny nord for Bramdrup By.

Nu kunne der ske en klækkelig nedsættelse af den dagældende elektricitetspris, som var 1 kr. pr. Kwt. til kraft, ligesom der ville blive mulighed for at kunne indføre en lignende tarifform som ved KOH, altså med faste afgifter og billig strømpris. Bramdrup Elværk brugte den største del af fortjenesten fra salget af værket til at forbedre gadebelysningen på Vejlevej og nogle af sidevejene. Det siges, at de gamle glasakkumulatorer fra møllen blev solgt billigt – til børn, der gerne ville have akvariefisk i dem!

Installatør Roed i 1921 i sin nye Chevrolet med sin kone og fru Eriksen på bagsædet. På venstre trinbræt sad reservehjulet, på højre trinbræt stod værktøjskassen og en ekstra benzindunk. Roeds bolig, Vejlevej 342, i baggrunden.

Telefon: Bramdrup 5

BRAMDRUPDAM, den 8. Decbr. 1935

REGNING

Herr

Bramdrupdam Vandværk.

Aut. Installatør **Niels Roed, Bramdrupdam.**

Automatisk Vand anlæg

Installation af Lys og Kraft

Audiola og Telefunken Radio

Reparationer udføres hurtigt og billig

Stort Lager af Pærer og Sikringer

1935	3/11	8 Sikringer	1.20
	1/12	4 "do"	1.00
			2.20
			Betalt 19/12 36
			Niels Roed.

Installatører i Bramdrupdam

Et elværk har brug for teknikere og praktikere, elektrikere og medhjælpere. Den initiativrige møller og hans ligesindede oprettede Bramdrup Elektricitetsselskab, men selv om de fik assistance til installationen af anlægget, og firmaet Grønlund fra Kolding lavede de første husinstallationer, så har det været en fordel at have sin egen elektriker tæt på. Det fik man i 1919.

Bestyrerparret på Bramdrup Telefoncentral fra 1905-1919 var Niels og Elisabeth Roed, hvor Niels var telefonarbejder og Elisabeth passede centralen. Niels blev elektriker i Bramdrupdam i 1919, og han og Elisabeth flyttede ned på Vejlevej 342 med deres datter Agnes og sønnen Vagn. Dette hus var opført af Elias Th. Madsen i 1908. Huset blev solgt til tømrer Karl Venborg, som Roed købte af. Ca. 1930 blev huset bygget om med en frontbygning til indgang samt 1. sal. Bag beboelseshuset var der helt til 1955 et træhus, som husede alle remedierne til elektrikerarbejdet. Niels Roed var, som man sagde, "selv hjemme", han var dygtig og havde overblik, og han havde en af de flotte biler i byen, en Chevrolet 1925.

På en regning fra 1935, der ligger i Bramdrupdam Vandværks arkiv, står, at Niels Roed installerer lys og kraft, automatisk vand anlæg og både sælger og reparerer radioer fra Audiola og Telefunken. Automatisk vand anlæg! – var det til kostalde? Eller springvand? Eller var det en pumpe til at sætte i brønden, så der kunne komme vand ud af en hane i køkkenet eller i vandkrævende virksomheder? Vi fik først vandværk i Bramdrupdam i 1934, og sikringerne på regningen fra 1935 var netop til vandværket.

I 1935 stiftedes Danmarks Elektriske Materielkontrol, DEMCO som en institution under Ministeriet

for Offentlige Arbejder. Intet apparat måtte herefter tilsluttes lysnettet uden DS typegodkendelse og D-mærke.

I en lang årrække ledte Niels Roed karlegymnastikken i Forsamlingshuset, og han var aktiv deltager i flere dilettantstykker. Niels Roed blev udnævnt til Dannebrogsmænd, RBMD. Begrundelsen kan have været hans aktive deltagelse i områdets tekniske udvikling og i det kulturelle liv i by og egn. Niels Roed døde i april 1942. Den 15. april blev han begravet fra Bramdrup Kirke. Efter en højtidelighed i hjemmet førtes kisten til Bramdrup Kirke. I spidsen for det store følge gik repræsentanter med faner fra Garderforeningen for Kolding og Omegn med politiassistent Fasting, Kolding, i spidsen for Skytte- og Gymnastikforeningen i Vejle Amt samt for de lokale Skytte- og Gymnastikforeninger. Det store følge kunne slet ikke rummes i kirken, men stod helt ud på kirkegården.

Efter Niels Roed kom elektriker Lohse, som var fra Odense. Niels Lauritsen hjalp ham med at lægge kabler. Lohses svend kom til at bo på Bakkely. Derefter kom elektriker Vinding og derpå installatør Karl Laursen. Han var født i 1919 og overtog forretningen i 1947. Bodil Laursen født 1929 var hans kone. De flyttede ind på Vejlevej 342, hvor virksomheden har været i alle årene. De fik 2 sønner, Henry i 1949 og Finn i 1952.

Perioden fra efterkrigstiden og op i 1980'erne var en tid med udbygning af parcelhusområderne i Bramdrupdam, og perioden gav masser af arbejde også for elektrikereren. Også renovering af de elektriske anlæg i de ældre huse og ejendomme var nødvendig i de år, ca. 50 år efter etableringen.

Elektrikereren og smeden var naboer på Vejlevej, og det hændte jævnligt, at også de 2 koner, Bodil og Edith fik sig en sludder over hækken. I 1973 solgte Karl Laursen forretningen til sin søn Henry, som havde virksomheden i nogle år. Han solgte til Erwin Petersen i 1987.

I de nye industri- og parcelhusområder blev elkablerne lagt ned i vejsiderne allerede ved byggemodningen. I de gamle vejområder begyndte man først at lægge kabler ned i 1980'erne, hvorefter de gamle elmaster kunne nedtages. Når elmaster tages ned, ændrer vor opfattelse af landskabet sig. Det gamle forsvinder, men hvor er det nye?

Det nye elektrikerpar, Eva og Erwin Petersen, kom fra Tønderkanten. De har 3 børn. Eva har i de senere år taget sig af telefon- og kontorarbejdet, og Erwin Petersen styrer sine elektrikerhold hjemme fra basen på Vejlevej 342.

I Bramdrupdam ses højspændingsmaster med ledninger nu kun langs motorvejen.

Forsyningsudviklingen for borgerne i Bramdrupdam er sket glidende. Området er del af et kompliceret netværk omkring Kolding, som for elektricitetens vedkommende har udviklet sig sådan:

I Kolding kunne man fra 1898 få elektrisk strøm fra den kulfyrede "Kolding Lysstation". I 1916 blev Kolding Oplands Højspænding, KOH, dannet, og mange mindre bysamfund sluttede sig til i de næste 30 år. Problemerne med kulfyrede værker i byerne var store, og i 1951 byggedes Skærbækværket, som nu skulle levere el til et stort område. KOH og KKF (Kolding Kommunale Forsyningsforvaltning) blev til KOE (Kolding Omegns Energiforsyning) 1/1 1994. Koldings gamle elværks maskinhal blev kundecenter.

Fra 1/1 2002 hedder forsyningsselskabet for el, fjernvarme, bygas, vand og kabel-TV TRE-FOR, (Trekantens Forsyningsselskab), som har hovedsæde på Kokbjerg 30, 6000 Kolding.

Bramdrupdam Andelsmejeri, Vejlevej 341

I midten af 1800 tallet var kornavl den vigtigste indtægtskilde i dansk landbrug. Danmark kunne både eksportere brødkorn til England og dyrke korn til den hjemlige husdyrproduktion, særlig til fodring af svin og køer. Salg af smør, æg, saltet og røget flæsk gik stærkt fremad og krævede bedre og mere hygiejniske produktionsforhold. Landbohøjskolen blev oprettet i 1856 med uddannelser til land- og skovbrug.

I 1875 var gården Mejersminde i den østligste del af det gamle Bramdrup Sogn blevet overtaget af Johannes Hansen Lind. Familien begyndte straks at sælge mælk fra deres 4-5 køer på Øster Klostergade i Kolding. 18 øre pr. kande. De leverede mælk derind 2 gange dagligt. I den første tid gik en pige med åg over nakken med spandene på, så en karl og sidenhen karlen med en trækvogn. Nogle år senere solgte de fra hestekøretøj i gaderne. Efter århundredskiftet fik de mælk fra egne og naboernes 30-35 køer og solgte sødmælk, skummetmælk, kærnemælk og 2 slags fløde samt smør fra vognen i Kolding.

Hver dag blev noget af mælken hældt i store flade fade, som næste dag blev skummet for fløden. Den største del af fløden blev syrnet, så man kunne kær-

ne smør af den. Smørret blev æltet med salt, inden det kom i en drittel. Alle spande og redskaber skulle rengøres grundigt hver dag, så der var altid tændt op under den store jerngruekedel, så der var varmt vand til arbejdet. I 1893 byggede de et mindre hus til mælkestue, vaskehus og uden for et ishus. Omkring 1915 indstilledes mælkeriet.

I 1878 konstruerede værkfører L. C. Nielsen fra Maglekilde Maskinfabrik en centrifuge til kontinuerlig behandling af mælken på mejerierne i 1878. Driftige landmænd kunne se mulighederne i at arbejde sammen om behandling af mælken med moderne maskiner, og efter at det første andelsmejeri blev opført i Hjedding i 1882, bredte andelstanken sig rasende hurtigt. En mand én stemme, lige meget om man havde få eller mange dyr, men også sådan, at hver mand havde ansvar for det fælles produkt, både for at mælken var så ren som mulig, når der blev malket og under transport og behandling på mejeriet. Bønderne omkring Kolding var hurtigt med, og næsten samtidigt besluttede man i sognene at bygge eget andelsmejeri.

I Bramdrupdam kom følgende i den første bestyrelse i vinteren 1886/87:

Chr. Christensen, Dons, Andreas Jessen og Andreas Christensen, Almind, Lindemann fra Lilballe, H. Damkær og Henrik Sørensen fra Bramdrup, sognefoged H. Geerthsen Stallerupgård, H. J. Nebel fra Raadvad og I. Mogensen fra Brogård.

Mejeriets mælkeleverandører var gårde i Lilballe, Almindbønderne på Vestergade og på Almind Hede, Nr. Stenderup, Dons, Sandbjerg, dele af Stubdrup, Raadvad, Bramdrupdam, de 4 Paabygårde, Borchsminde og Nørremarksgården på Vejlevej.

Mejeriet og beboelsen skulle opføres på matrikel 22c, på det sydlige hjørne af Vejlevej og Paabyvej. En lille ejendom, Damhuset, ejet af Anders Nielsen blev købt og nedbrudt, og byggeriet af mejeriet kunne begynde.

Tegningerne blev udarbejdet, og mejeriet blev opført af lokale håndværkere efter anvisning af murermester Petersen fra København. Mejeriet stod færdigt til at modtage den første mælk den 30. juli 1887. Mejeriet havde eget vandværk. Til afkøling og rengøring anvendtes vand, der kom fra væld i bakken nord for mejeriet. Det brugte man helt til 1963.

Vi ved ikke, hvilket teknisk udstyr mejeriet havde fra starten, men i 1916 oplyser Bramdrupdam Mejeri til "Danske Mejerier", der udgav en håndbog for mejeribruget i 4 bind, at mejeriet havde følgende udstyr: "Sinus", en vægt til smør, "Simplex" – som kunne være såvel indvejningsvægt som udvejningsvægt til mælk og smør – forvarmer, pasteuriser og ringkølere, tre Alfa Laval centrifuger, 2 kærne-

ælttere, amerikanske ostekar, resttømningsapparat, olieseparator, vandvarmer, delvis centralvarme. Kraften til maskinerne kom fra en dampmaskine, der blev fyret med kul. Man havde eget værk til elektrisk belysning (jævnstrøm). I et af mejeriets huse var der kraftigt isoleret med boghvedeavner. Der opbevarede man dritler med smør, indtil de blev kørt til jernbanestationen i Kolding.

I 1887 var der 139 leverandører, som det første år leverede 1.500.000 pund mælk svarende til 750.000 kg. I 1910/11 begyndte man at arbejde med ost, men først i 1915/16 begyndte en egentlig produktion af ost, og samtidig gik smørproduktionen ned fra 196.000 kg. i 1910 til 143.000 kg. i 1915. Oste-lageret afkøledes fra ishus, der kunne rumme 400 læs is.

Billedet er taget fra syd o. 1900. Til venstre holder en vogn ved indvejningen, og vognen foran har fået transportspandene på igen, nogle med valle og er nu parat til afgang. Det er mejeribestyrer Boysen med sort vest og nok 1. mejeristen med hvidt forklæde, andre ansatte samt familie. Mejeribestyreren, hans familie og mejerieleverne boede på 1. sal over mejeriet.

Isning og køling af mælkeprodukterne

Allerede i 1700- og 1800-tallet havde man på herregårdene anlagt "kolde rum" et sted i parken. Rummene var dækket med jord og sten undtagen ved trappen ned til den kraftige dør. Om vinteren savede man isblokke i dam eller voldgrav og lagde dem i rummene i højen. Så kunne man opbevare fersk kød, fisk og andre madvarer i de kolde rum til langt hen på foråret.

På herregårds- og senere andelsmejerierne i 1850-erne og helt op til 1950erne brugte man tilsvarende teknik. Der var ofte en kælder under mejeriet, eller man byggede et mindre hus, som man isolerede med f.eks. 60 cm boghvedeskaller. Når frosten satte ind, ledte man vand ind på en græsfenne måske med en mur om, og når vandet var blevet til is, kunne man save eller hakke det til stykker, der så blev kørt til kælder eller kølehus. Havde man en dam eller sø i nærheden, var det vinterarbejde at save isblokke, læsse dem på en hestevogn og få dem bragt hjem til kølebrug.

Bramdrupdam Mejeri havde i de første år eller måske først fra århundredskiftet et ishus, der rummede 400 læs is, hvormed ostelageret køledes. På det tidspunkt var der stadig så meget vand i den store dam, at man har kunnet hente isen der. Vi ved, at Peter de Place huggede is og kørte det ind i det vestligste rum i ladebygningen nord for mejeriet, hvor der var isoleret, og hvor man kunne opbevare smørdritlerne, indtil de blev solgt og afhentet. Fra 1926 afkøledes osten på Bramdrupdam Mejeri ved luft og kølemaskine

Fotografiet er taget af Peter Thastum i 1954 tæt ved Koldings nye bibliotek. I Bramdrupdam huggede Peter de Place is til mejeriet på engen 1910-1924.

Mælk, smør og ost

Det blev først almindeligt at pasteurisere mælken efter 1900, men det var ikke lovbehaftet. Almindelig pasteurisering var opvarmning til 63 gr. i ½ time og højpasteurisering op til 80-85 gr. i ca. et minut. Fra 1925 var der særlig streng kontrol med leverandører af børnemælk. Ved krav om varmebehandling af al mælk i 1957 ophørte salg af børnemælk. Sødmælken centrifugeres, så mælkefedtet kan fjernes. Restproduktet er skummetmælk, der højst må indeholde 0,3 % mælkefedt.

Ved kærning piskes den pasteuriserede og syrnede fløde, hvorved fedtkuglerne samles til smør, mens kærnemælk udskilles som en rest. Kærnemælk er stærk mælkesur p.g.a. bakteriel omdannelse af mælkesukker til mælkesyre. Tilsvarende konsummælksprodukter fremstilles af mælk syrnede med godkendte bakteriekulturer. Kærnemælk skal indeholde mindst 8% fedtfri mælketørstof og mellem 0,3 og 1% mælkefedt.

Fra andelsmejeriernes start og helt til 2. verdenskrig lavede man både smør og ost på de fleste danske mejerier. Det afhang i høj grad af mejeribestyrelserens interesse og dygtighed, hvad mejeriet satsede på. På Bramdrupdam Mejeri var ost fra produktionens start i 1916 mejeriets vigtigste produktion. I mejeribestyrelser Bachs tid udvikledes disse ostetyper: "Steppeost" var en almindelig firkantet skærest ost med huller i. Den var meget populær. En anden rund flad ost var Gouda ost, som blev mere smagfuld under lagring og omstikning. Navne var f. eks. Maribo og Esrom. "Bachsteiner" var en firkantet ost, som var blød og nærmest saftig p.g.a. valleindholdet. Den havde efter sigende en fantastisk god smag og kunne sælges i meget store mængder.

Valle er et biprodukt fra ostefabrikationen, der indeholder vand, protein, fedt, sukker, salte og B-vitamin. Vallen anvendes især til svinefoder, men kan også anvendes til fremstilling af mælkesukker og myseost.

Mælkepulver eller tørmælk fremstilles ved, at vandindholdet i mælken fordampes, så tørstoffet kan gemmes eller forsendes over store afstande.

Reduktaseprøven viste mælkens holdbarhed og placerede den i 1., 2., 3. eller 4. klasse. Man tog en prøve en gang om ugen hos alle producenter. I prøven kom en pille, der farvede mælken. Holdt mæl-

ken på farven, kom den i 1. klasse. Hvis man et helt år havde haft sin mælk i klasse 1, fik man en sølv-ske ved generalforsamlingen! Det var vigtigt, at producenten afkølede mælken. En ansat husmand ”gerbererede”, dvs. bedømte mælkens fedtprocent og stemte leverandørernes daglige leverancer af, for at mejeriet kunne udbetale de korrekte beløb.

Helga Bonefelt hælder den nymalkede mælk gennem sien i transportspanden. Vejen er Paabyvej, og året er 1933.

De første malkemaskiner blev introduceret på gårdene omkring 1935, men først efter 1950 blev de mere almindelige på gårdene.

Personalet, folk på kost og kontrolassistenten

Mejeriet var den største og mest moderne virksomhed i Bramdrupdam i 1890'erne. Foruden mejeribestyreren var der 1-2 mejerister, 1-2 fyrbødere og arbejdsmænd samt landmænd med hestevogne til at hente mælk hos andelshaverne og bringe transportspande retur med skummet mælk. Tilknyttede erhverv var blikkenslagerens og bødkerens. Mejeribestyrerens kone havde de unge mejerister på kost og logi. Det var hendes ansvar, at der blev gjort

rent hver dag, vasket tøj, lavet dagens måltider, købt varer ind til husholdningen osv.

Frida de Place var ung pige på mejeriet i 1933 hos mejeribestyrer Boysens kone Sine. En dag var nøje planlagt: Kl. 6 stod hun op og gjorde morgenbordet parat til mejeristerne, som havde været i gang et par timer og til familien. Så gik kokkepigen ned og passede mejeriets lille butik, og Frida gik i gang med at rede senge og ordne mejeristernes værelser. Så hjalp hun til med middagen, og der var mange til bords, 10-12 var ret almindeligt, afrydning bagefter og måske et lille hvil. Aftensmad med varme retter, pålæg og brød. Der var faste dage, hvor der blev pudset vinduer, sølvtøj, ordnet fodtøj og gangtøj og vasket storvask. Desuden kom så sommertidens bær, der skulle syltes og laves til saft, agurker og asier til syltning og frugt, der skulle gemmes og tilses. Bagning og slagtning. Mejeriet havde et godt stykke engjord til køkkenhave. I mejeribestyrer Bachs tid blev de gamle vognhuse på nordsiden af Paabyvej nedbrudt, og her dyrkede fru Bach bl.a. mange jordbær.

Foruden det daglige folkehold var der nogle enkelte, der kom hver dag og spiste middagsmaden på mejeriet, naturligvis mod betaling. Lærerinde frk. Holm fra Lilleskolen var en af dem. Op gennem 1930 og 1940'erne kunne det lade sig gøre at få et varmt bad hen på eftermiddagen. Bramdrupdam fik først vandværksvand i 1934, og det var besværligt at varme vand op til bad i gruekedlen. Her på mejeriet kun-

Drengen Bent fra viceskoleinspektør Østrups skoleferierejser med en kammerat på kontrolassistentens kasse i 1936.

ne man så komme og få et dejligt varmt bad for 50 øre!

På mejeriet var der også et værelse til kontrolassistenten. Han var ansat af Kontrolforeningen, som begyndte sit virke i 1895. Kontrolforeningen søgte ved hjælp af omhyggeligt udførte prøvemalkninger og fedtbedømmelse 2 gange månedlig at få rede på, om en ko i besætningen udnyttede sit foder optimalt. Forbrug af foderenheder sammenlignedes med den deraf frembragte smørmængde udtrykt ved antal forbrugte foderenheder til 1 pund smør. Foreningen rådgav landmændene om valg af de rette dyr til besætningen og ydede hjælp til regnskabet.

Fra 1940erne til 1960erne var Laurids Laursen kontrolassistent. Han var vellidt rundt omkring på gårde og ejendomme. Han kørte fra sted til sted på cykel og senere i bil, mens leverandørerne skulle sørge for transport af hans kasse med redskaber og materialer til prøveudtagningen. Han var meget interesseret i radio og musik og gav gerne råd og vejledning til andre. Da han havde 25 års jubilæum, skulle alle give et beløb pr. ko, og så blev der holdt en stor fest på kroen for ham.

I 1912 holdt mejeriet 25 års jubilæum. Først var man på udflugt med to "Kolding-dampere" til Snoghøj, hvor man drak kaffe. Om aftenen var alle leverandører og andelshavere med familie inviteret til fest på "Alhambra", hvor 500 deltog!

Den 2. juni 1923 havde mejeribestyrer Boysen 25 års jubilæum, hvor Søren Rønning bød velkommen til de 170 deltagere og overrakte Boysen et guldur.

Udvidelser, ombygninger og nye maskiner

Allerede i 1904 havde man bygget til på mejeriet, således at beboelsen nu var i en ny bygning parallelt med Vejlevej og med udkørsel for hestevogne og biler i underetagen. Der var nu 13 værelser, hvoraf de 4 var for personalet. På den måde kunne pladsen på selve mejeriet udnyttes bedre. En ny skorsten måtte sættes op i 1910. I forbindelse med ombygningen i 1904 købte man to kærneæltre fra firmaet Dan Kedel i Kolding. Før da havde mejeriet en stor trækærne til at lave smør i. Den var lavet af bødkeren i Almind, Peter Lauritsen. Han lavede også smørdritlet og havde en kæmpehøvl til stavene til de store tønder og dritler.

I 1925/26 blev mejeriet ombygget under medvirken af arkitekt J. Jespersen, Fredericia. Der blev lavet ostemejeri i den vestlige del, skummehal i midten og ostelager i den østlige del. Ombygningen kostede ca. 400.000 kr. Der var da 187 leverandører med 1700 køer. Mejeriet havde eget laboratorium, og der afregnedes efter fedtenheder. Personalet bestod i 1930 af 1 mejeribestyrer, 4 mejerister, 3 elever, 1 ekspeditrice, 1 kontrollør, 7 salgskuske og leverandørernes 14 kuske. Mejeriet foretog reduktaseprøve og deltog i tuberkulosebekæmpelsen ved udtagelse af prøver i landmændenes kvægbesætninger.

Mejeriet havde fået ny smørvægt og ostevægt. Desuden fra De Danske Mejeriers Maskinfabrik i Kolding en flødepasteur i 1920, skummetmælkskoget i 1926, forvarmer og Sabro kølemaskine i 1926, Kolding kærne og kedel i 1925 og 1928, 3 ostekar i 1920 og 1926 samt ny dampmaskine og halvautomatisk smørpakkemaskine til 1 pund smør. Der anvendtes 80% fortinnede og 20% aluminiums transportspande. Fra 1926 afkøledes osten ved luft og kølemaskine. Mejeriet fik gentagne gange præmier på udstillinger.

30. juli 1937 havde mejeriet 50 års jubilæum. Mejeriet holdt "åbent hus" fra formiddagen. Foran indkørslen fra Vejlevej var der bygget en kæmpe indgangsportal pyntet med grønne grene, blomster, flag og et stort banner med teksten "Bramdrupdam Andelsmejeri 1887-1937". 14 unge piger i sommerkjoler og fine, små, hvide forklæder var serveringspersonale. Hans Hvid fra Stubdrup digtede en sang til festen.

kogt. Så kunne bonden køre sin kassevogn ind og lukke en luge op, så kartoffelmassen gled ned i vognen. Så hjem til gården, hvor kartoffelmassen blev lagt i et hjørne af stalden og derefter brugt til foder for grisene. Kogeanlægget fungerede i en række år efter krigen.

Mejeriet fyrede med brunkul under og efter 2. verdenskrig, først omkring 1950 kunne man igen få kul. Drengen Anders Andersen på 6-7 år besteg en morgen en kulbunke, som han gled ned af, og han blev meget sort. Mejeristerne tog tøjet af ham, vaskede det og vaskede ham. Han fik mejeristøj på, mens hans eget tørrede!

Boede man nær en gård, havde man ofte den aftale med bonden, at man kunne komme med sin lille spand og hente mælk ved malketid mod en aftalt betaling eller tjenesteydelse. De, der boede ved Vejlevej, gik ned til mejeriet først på formiddagen og købte smør, mælk og ost i det lille udsalg.

Mælkekørsel

Ude i stalden blev den nymalkede mælk siet over i transportspandene, som også blev kaldt mælkejunger. Derefter skulle bonden sørge for, at spandene kom ud på spandebordet ved vejen.

Ændrede vilkår under besættelsen 1940-1945

Fra 1940-45 måtte mejerierne udføre det daglige arbejde med en del indskrænkninger og påbud i produktion og afsætning. Da tyske soldater i 1943-45 var indkvarteret langs Vejlevej, kunne man ofte se, at de kom ud fra mejeriet med tykke skiver ost belagt med smør – og spiste det uden brød! I de sidste krigsår havde mejeriet den ordning, at en bonde kunne køre ind til mejeriet med et læs kartofler, som han så fyldte i en tromle. Mejeristen satte slangen med damp til, så kartoflerne i tromlen blev

De store mejeribygninger præsenterede sig godt sammen med Brugsen og kroen. Mælkevognene kørte ind fra vest til indvejningen og derpå ud gennem huset til Vejlevej. På vestsiden ses kartoffelkogeriet.

Når drengene Peter og Niels Lauritsen fra Sandbjergshavn omkring 1925-30 havde hjulpet med morgenmalkningen, gik de ind til morgenmad. Så lagde de seletøj på hesten, fik spandene sat op på den to-hjulede gig, og så gik det op til landevejen, hvor spandebordet stod. Når spandene var på plads, fik hesten et lille klap, og så gik den selv hjem til gården, og drengene gik ind i skolen! Når de kom hjem om eftermiddagen, skulle de igen tage hesten og hente spandene. Det var søstrenes arbejde at vaske spandene. Når spandene var rene, skulle de sættes udenfor på spanderækken med bunden opad.

Husbestyrerinde Meta de Place skrubber spandemens Niels Jensen, hans mor og svigermor smiler til fotografen.

Nogle af andelshaverne havde mod en fastsat betaling påtaget sig at hente spandene ved spandebordene og køre dem på fladvogne til indvejning på mejeriet. De måtte jævnlig holde i kø ved mejeriet, og de skulle være parate til at få returspandene med skummetmælken på hestevognene. Af og til var der også en seddel med fra en af gårdene, der manglede varer i Brugsforeningen eller købmanden på Vejlevej. Der var ikke blandet betaling ind i det, man handlede jo på bog!

Mælkekørslen skulle passes alle ugens dage til tiden i regn, sol, is og sne. Agnes Klints far havde en mælketur, og under Besættelsen havde han været så heldig at få et sæt "maksimaltøj" lavet af bl.a. cellulid. Det havde han på, da det begyndte at regne i

stride strømme. Tøjet krøb på ham og sad så stramt, at hans kone måtte klippe det af ham, da han kom hjem!

Når det var rigtig koldt, pakkede kuskene aviser eller halm i træskostøvlerne. Og på hestens sko kunne det være nødvendigt at slå brodder i, dvs. jernsøm med et cm bredt hoved. Det gjorde man ved isslag og glatkørt sne. Kunne kusken ikke komme gennem sneen, kunne mælken ikke hentes. Måske kunne bonden så selv få den til mejeriet ved at sætte spandene på en slæde og føre hesten over markerne til mejeriet. Nogle mælkekuske lavede sig et lille "førerhus" af træ med hul foran til at se ud af og et til tømmerne og med en dør bagud til at komme ind og ud af. Når det frøs meget, frøs mælken i spandene også, og da fløden var øverst i spandene, hændte det, at den frosne fløde sad i låget. Det kunne sænke mælkens fedtprocent ved indvejningen.

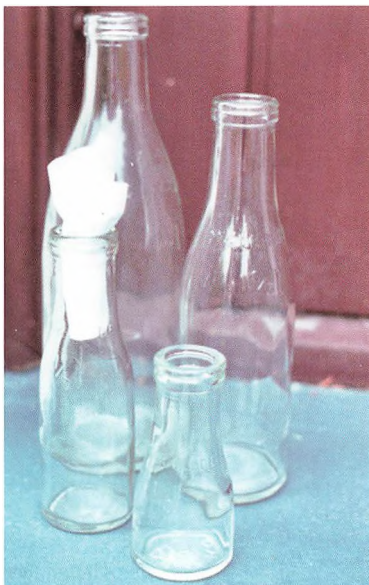
Peter de Place havde en mælketur fra omkring 1912 til 1924. Karl Thomsen fra "Sønderholm" havde en mælketur sidst i 1930'erne til efter krigen. Arndt de Place, søn af Peter, købte sidst i 1920'erne sin første lastbil, og helt op i 1950'erne kørte han mælketur for mejeriet. I 1956 gav han plads for den unge vognmand Vagn Jensen, som i de næste 13 år havde mælkekørsel på alle ugens 7 dage også helligdage for Bramdrup Mejeri, Kolding Mejeri og Nr. Stenderup. Først om morgenen de 3 ture ud efter 40-50 transportspande med aflæsning på rampen, og derefter kom de 3 ture retur til leverandørerne med returmælken, skummetmælk og valle og de tomme junger. I 1956 gav en mælketur for at hente og bringe kr. 24,10 pr. dag. Ejner Elkær fra Alpedal havde i 20 år en mælketur. Sigvald Kejlstrup og Helge Thoning havde 2 mælketure for mejeriet i 1950'erne. Søren Nielsen fra den lille gård bag kroen kørte i 1910 og 1911 mange gange til Kolding med ost for mejeriet. Han fik 2,50 eller 3 kr. pr. tur med hest og vogn. Irving Vistesen kørte vallekørsel fra ostproduktionen i 1971-1973.

Mejeriudsalget

I 1938 åbnede mejeriet et større udsalg på hjørnet af Paabyvej og Vejlevej. Mælken kom over i udsalget i transportspande med haner på. Folk hentede mælk og fløde i en spand eller kande og fik smør fra dritlen, indtil mejeriet fik en pakkemaskine til både "halve" og "hele" pund smør. Udsalget eller ismejeriet blev bestyret af Helga Jørgensen, som blev ale- ne med 2 små børn, Poul og Grethe. Fru Jørgensen

De klare flasker blev brugt i hele landet op til 1970'erne. De brune flasker skulle beskytte mod lyset, men blev overhalet af mælkekartonerne.

Seddel til mælkemanden satte man i en skyllet flaske. I en "ramme" kunne der være 12 literflasker.

havde under krigen en maskine, der kunne piske skum. Det lignede flødeskum, men var fremstillet af mælk og et pulver. Kunderne kom med en skål og fik skummet med hjem til lagkagen i den. Fru Jørgensen havde udsalget til 1963.

I 1963 kom Karen og Viggo Johansen til ismejeriet i Bramdrupdam, hvor beboelse og forretning var i samme hus. Karen passede ismejeriet, og Viggo kørte ud med mælk i den nordlige del af området. Kunderne fik mælkeflaskerne bragt til døren og kunne bestille fløde og smør dagen før med en seddel i den tomme skyllede mælkeflaske. Lørdag formiddag kørte Viggo ud og hentede penge for leverancerne hos kunderne. Men ude i landdistriktet var bønderne i gang med at sælge deres malkebesætning, så der kom nye kunder til mælkemanden. Af og til var der kunder, der skulle ud og rejse, men så var der jo hunden, der skulle have vand og katten mælk. Det klarede Viggo også. Men det hyggeligste var leverancen til skolen. Børnene kunne købe mælkemærker i skolen, og Viggo kom så med rammerne med mælkeflaskerne hver dag. En gang om ugen gik han så en tur i alle klasserne og fik mælkemærkerne. Da han sluttede med at køre mælk ud i 1971, fik han en gave af børnene.

Mælkesalg i Kolding

1894 begyndte Bramdrupdam Mejeri en detailhandel fra vogn i Kolding. Omsætningen det første år var 8.000 kr. I 1911 var omsætningen for dette salg

steget til 179.000 kr., og i 1937 kørte ikke mindre end 7 vogne rundt i Koldings gader med mælk, smør og fløde fra Bramdrupdam Mejeri, og tilsammen havde de en omsætning på 300.000 kr. De "hvide mælkekuske" havde bag kuskens sæde en overbygget kasse, hvor transportspande med tæppehaner stod. Der var sødmælk, kærnemælk, skummetmælk samt fløde og smør. I 1956 ophørte Bramdrupdam Mejeris salg af mælk i Koldings gader.

Mælkeemand Viggo Johansen med sønnen Preben og ingeniør Niemann på Bramdrupvej. Peter Thastum fra Kolding Folkeblad fotograferer, og Niemann taler til Viggo's båndoptager i 1963.

I årene efter krigen leverede Bramdrupdam Andelsmejeri hver dag 6000 kg. sødmælk til Kolding Andelsmejeri, det var årligt 1.500.000 kg. mælk, og det varede indtil 1956. På det tidspunkt havde mejeriet 175 andelshavere, der årligt leverede 5.300.000 kg. mælk, heraf gik 2.500.000 kg. til osteproduktion. Omsætningen var på 2.500.000 kr. I 1955 taltes der fra Kolding Andelsmejeri og Centralmejeriet i Kolding om at købe Bramdrupdam Mejeri ud, men det endte med, at Kolding Andelsmejeri fra 1. oktober 1956 overtog hele salget af mælk til Kolding.

Udbygning og modernisering i 1950erne

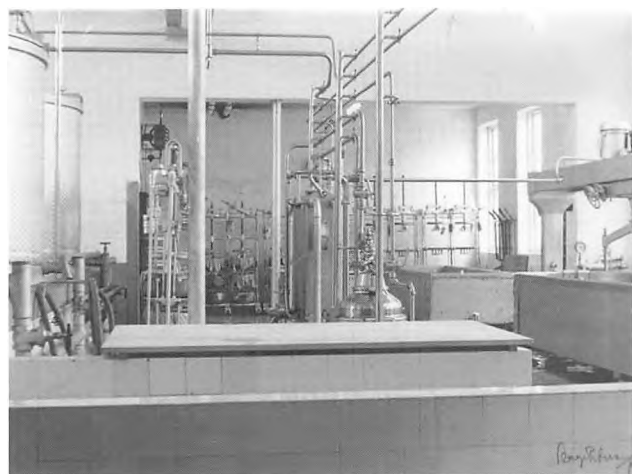
I 1956/57 gennemgik Bramdrupdam Mejeri en større modernisering, bl.a. blev opvarmningsanlægget udskiftet, og der blev lavet tappehal til mælkeflasker, først de klare flasker og senere de brune. Poul Jensen stod for udlevering af flaskemælk i

jernrammer fra begyndelsen af 1960erne og indtil mejeriet lukkede.

Under mejeribygningen langs Paabyvej var der kældre i 2 etager, hvor de færdige oste blev opbevaret og holdt på en konstant kølighed, ca. 4 grader. Mejeriet brugte helt til 1963 kildevandet fra "Bakketoppen" til køling i produktionen og til rengøring.

I 1955/56 blev der bygget nye valletanke i kælderen, dvs. stålet blev svejset og nittet sammen dernede, fordi de store tanke ikke på nogen måde kunne komme færdige ned i kældrene. Oppe i stueplan efter indvejningen var pasteuriseringsapparatet samt det store ostekar til 5000 liter mælk og det lille kar til 2000 l. I forlængelse af kældrene blev der bygget nye kølerum til de færdige oste op mod hjørnet ved Vejlevej. Man kan stadig se "dækket", som var loftet i de nye kølerum. Mejeriet havde fra 1956 en "Benhill" smørpakkemaskine.

Først i 1960erne var man på mejeriet klar over, at det næste nødvendige udstyr til driften var tanke, hvor man kunne have flere tusind liter mælk på køl. De fandt på en forløber for den rigtige køletank. Den dag i 1965, hvor mejeribestyrer Bach pludselig døde, skulle mejeriudvalget have været til møde i Almind til en drøftelse af køletanke, dels hos leverandørerne og dels store tanke på mejeriet samt tankbilsafhentning af mælken. Et par steder i landet var mælketankbilerne begyndt at køre i 1961. De nye tiltag blev gennemført, og mejeriet var igen topmoderne!

Pasteuriseringsen ses midt for, store og lille ostekar til højre.

I kælderen langs Paabyvej, hvor de nye store tanke til valle blev bygget.

Detailhandelen – købmænd, kiosker o.lign. måtte begynde at handle med mælk i 1971, men Brugsforeningen i Bramdrupdam solgte endnu ikke mælk. Det var i den periode, hvor mælken blev leveret i plastikposer. Forbrugeren var nødt til at købe en særlig plastikkande, sætte posen med mælk i den, og klippe posens hjørner af, før man kunne hælde mælk af posen! – Men mælkekartonerne af pap var kommet frem allerede i 1962, og det var dem, der ”vandt”!

Sammenlægninger med andre mejerier

Den første bestyrer på Viuf Mejeri var Jens Petersen fra Raadvad. Han blev i 20 års alderen elev på Bramdrupdam Mejeri i 1887-88 og kom på kursus på Dalum Mejeriskole. Han var mejeribestyrer i Viuf i 45 år fra 1889 til 1934. Hans efterfølger, Marius Andersen, holdt op i 1963, og bestyrelsen besluttede at nedlægge mejeriet, fordi man stod over for store nyanskaffelser. Næsten alle leverandører tog imod tilbuddet om i stedet at levere mælk til Bramdrupdam.

Den 29. september 1966 var Vester Nebel Mejeris sidste funktionsdag efter 55 år. Dagen efter fik 56 af de 70 leverandører hentet deres mælk af den nye tankbil fra Bramdrupdam, 9 leverandører gik til Sønderbys mejerier, og resten satte malkekøerne ud. Vester Nebel Mejeri havde i mange år en stor osteproduktion særlig af Hawartiosten, men den blev ramt af restriktioner i Tyskland, og det var medvirkende til Vester Nebel Mejeris problemer.

En ny vedtægt blev vedtaget ved sammenlægningen.

I 1965/66 kom der planer om sammenslutning af A/S Vejle Mælkekompani, Fredericia og Kolding Andelsmejerier, men først i 1969 gik de tre i reelle forhandlinger. Den 1. januar 1971 var VE-KO-FA en realitet, og med 8 mindre mejerier tilsluttet, deriblandt Bramdrupdam. De fleste ansatte fulgte med til Fredericia, men blev boende i Bramdrupdam.

Mejeriets lukning i 1973

Koholdet på ejendommene gik tilbage, det var næsten ikke muligt at få råd til medhjælp, og man mærkede nok også byernes nærhed. Rationalisering kunne betyde sammenlægning af gårde og mejerier, så også forarbejdning af de mange nye mejeriprodukter kunne blive rentabelt, og maskinerne kunne udnyttes optimalt.

VEKOFA, sammenslutningen af Vejle, Kolding og Fredericia mejerier var et skridt på vejen. Så kom en periode med ”Kløvermælk”, og derefter kom så MD, Mejeriselskabet Danmark, som så senere blev til ”Arla”.

Osteproduktionen fortsatte på Bramdrupdam Mejeri efter fusionen i VEKOFA. Man lavede eksportost, Tilsitter til ”Hawarti” til eksport samt hjemmesalgsost, hvortil der brugtes overskudsmælk. Osteproduktionen fortsatte til 1973, hvorefter mejeriet lukkede.

Bygningerne står endnu og bliver lejet ud til mindre virksomheder. De er i dag ejet af Damgaard Nielsen Finans A/S. Lejlighederne på 1. sal udlejes. I de øvrige bygninger har der været butik med mærketøj, lille trykkeri, plænemaskineservice, malerfirmaer og ”Sliced Fruit”.

Da Bramdrupdam Andelsmejeri lukkede endeligt i 1973, blev inventaret solgt, og landmand Jørgen Dahl i Harte købte det lille ostekar og brugte det til valle. Han havde det ståede på loftet over stalden. I 2002 blev karret nedtaget og solgt til en skrothandler.

Mejeriet kom til at ligge lavt efter Vejlevejs regulering 1970-71. Man ser dækket over ostelageret og den lavtliggende stueetage.

Bestyrelse og mejeribestyrere

Bestyrelsesmedlemmerne blev valgt blandt de tilknyttede leverandører ved den årlige generalforsamling. Et anset medlem blev udset og valgt til formandsposten. Bestyrelsen var økonomisk garant for mejeriets drift og tilpasning til udvikling og nytænkning.

Gårdejer Chr. Christensen fra Rodgaard i Dons var den første formand fra 1886-1898 og blandt initiativtagerne til mejeriets oprettelse. Hans efterfølger var Hans Haar Ravn, Christiansminde i Dons. Han var formand fra 1898 til 1925. Derefter fulgte gårdejer Hans Bygvraa, Mariesminde i Bramdrup fra 1925 til 1950. Gårdejer Thorvald Augustinus var formand fra 1950 til 1962. Den sidste bestyrelsesformand blev gårdejer Richard Madsen fra 1962 til 1973.

Mejeribestyrere og 1. mejerister var de fagligt uddannede, der tegnede mejeriet udadtil. Der har været fem bestyrere:

1887-1891	H. Duer
1891-1898	Niels Nielsen
1898-1942	Christen Boysen
1943-1965	Georg J. Bach
1965-1973	Jens Chr. Mikkelsen

Den første mejeribestyrer var *H. Duer*, som virkede på mejeriet fra 1887-1891. Han må have været en af de første, der fik uddannelse som mejerist. Han blev

den, der fik til opgave at opbygge mejeriet, stå for byggeriet, antage nye mejerister, uddanne elever og få den daglige og årlige drift af virksomheden til at fungere og ikke mindst få nye rutiner indøvet hos landmændene. Han blev på mejeriet i 4 år og søgte derefter til Kolding.

Den anden mejeribestyrer var *Niels Nielsen* (f. 1855 d. 1907). Han kom fra Omme nord for Bramming og giftede sig med Katrine Nielsen fra Lemming. De fik 5 børn. Niels Nielsen var mejeribestyrer her fra 1891-1898. Han fortsatte med at konsolidere mejeriet og begyndte salget af mælk i vogne på Koldings gader i 1894. Han og Katrine købte i 1898 Bramdrupdam Kro, der lå lige over for mejeriet på Vejlevej. Niels Nielsen og Katrine blev kroejere, og mejeriet skulle igen have ny bestyrer.

Den tredje mejeribestyrer blev *Christen Madsen Boysen*. Han var født den 7. september 1871 i Seem. Han begyndte tidligt som elev på Kongeådal Mejeri og derefter på Aarrehus. Han var på Ladelund Mælkeriskole 1889-90. 1. maj 1891 blev han mejeribestyrer på Endrup Mejeri, og 1. juni 1898 begyndte han som mejeribestyrer på Bramdrup Mejeri. Han giftede sig første gang med Nielsine Marie (1868-1910). De fik 6 børn, hvoraf de to ældste drenge Boye og Ole samt den yngste Peter alle senere blev uddannet som mejerister. Boysens barn nr. 5 kom som 2-3-årig slemt til skade ved et skoledekar og døde. De fik senere endnu en søn. En tid efter Mariens død giftede Boysen sig med Sine Jepsen (1881-1956), og de fik 2 børn. Gennem årene var C. Boysen formand for Foredragsforeningen, med i bestyrelsen for Sygeplejeforeningen og i Menighedsrådet i 12 år. Han sluttede som mejeribestyrer i 1941, og han og Sine flyttede til et hus i Kolding. Han levede til 1954 og Sine til 1956. Christen Boysen blev hyllet ved 40-års festen for sin ledelse af mejeriet, som i hans tid havde nået en stor produktion og havde ry for at være en god læreplads. En sang hyldede ham ved festen, hvor andelshavere og venner deltog.

Den unge *Carl Nielsen* blev ansat som mejeribestyrer i 1941, men begyndte ikke i stillingen. Boysens faktiske efterfølger blev mejeribestyrer *Georg J. Bach* f. 28. juni 1911. Han var gift med Lily, og de kom fra Ladelund. Han drev mejeriet frem med dygtighed, særlig i ostefremstillingen. Han havde familie i Thy, og han havde flere gange haft Meta og Niels Jensen og senere Dagny med derop, så de kunne besøge søster Marie, der var gift med Jens Boesen i Hovsør ved Østerild. Under og efter kri-

Fotoet viser mejeribestyrer Bach med dem, der arbejdede på mejeriet o. 1948. Til venstre står karetmager Vilhelm Hammer Petersen, derefter fyrbøderen, førstemejeristen og til højre tre andre ansatte.

gen kunne man også gå til Bach, hvis man skulle have konfirmation el. lign. Så fik man et ekstra kvantum smør, som man naturligvis betalte for. Det kunne også lade sig gøre at købe ostelærred i metermål. Det var af bomuld og ret billigt. Det kunne både bruges til gardiner i køkkenet, til sommerkjoler og til forklæder.

Fru Bach havde en meget fin have ved mejeriet med æbletræer, frugt og grønt. På den anden side af Paa-byvej pressede vandet sig vej ned gennem bakken – ikke bare sivede, men tapløb ned under vejen og hen mod resterne af den store dam. Mejeriet havde nogle træskure der lige ved vejen, men de blev revet ned, og fru Bach satte en mængde jordbærplanter og havde held med dem i flere år.

Georg og Lily Bach fik datteren Inger Marie. Da Bach døde pludseligt i 1965, købte Lily Bach og Inger Marie hus på Hammersvej nr. 15. Fru Bach arbejdede hos firmaet Suurballe i Kolding med at forandre kjoler o.lign. Lily og Georg Bach var gode

venner med "æ lille maler" Johs. Jensen, og lektor Jacobsen på Vejlevej.

Mejeribestyrer *Jens Chr. Mikkelsen* blev ansat i 1965 og sluttede i 1973. Noget af det første, der skulle tages stilling til, da han begyndte i stillingen, var indkøbet af tankvogne, som skulle erstatte vognmændenes afhentning af transportspande. Samtidig skulle bøndernes tanke i malkerummet også være parate til tankvognens opslugning af den kølede mælk. Der var enkelte mindre ejendomme, som fik lov til i en periode at bruge transportspande, som tankvognen så sugede op fra. Mejeribestyrer Jens Chr. Mikkelsen fortsatte arbejdet på mejeriet fra 1971-1973. Derefter uddannede han sig til ejendomsmægler og har i en lang årrække arbejdet på Toftlundkanten.

Dritlen var af bøgetræ og rummede opr. 1/3 tønde, som svarede til 50,75 kilo. De hvide tøndebånd var af pil. Lurmærket DANISH BUTTER.

Mejeristerne

Uddannelsen til mejerist blev, da den blev oprettet sidst i 1800-tallet, en meget værdsat uddannelse. Dalum og Ladelund havde stor søgning.

Hans Vad var født i Vestjylland, på "Vadgården" i Åsted ved Kvong i 1916. Da Hans var 3-4 år, flyttede familien til Horne på "Kirkevadgård", hvor børnene tidligt lærte at hjælpe til. Hans husker, at han skulle trække kreaturer ned til et vandhul, så de kunne drikke. Da han engang skulle tage et spand heste derved, var de så tørstige, at de fór af sted. Ved vandhullet strakte de hals ned til vandet, og Hans, der havde siddet på den ene hest, fik en rutschetur lige ned i vandhullet!

Hans arbejdede hjemme, til han var 17 år, hvor han så kom i plads i Bræstrup. Faderen havde brug for hjælp hjemme, mens Hans ville gerne i mejerilære, så han arbejdede på Horne Mejeri tidligt på dagen og hjemme resten af dagen. Derefter var Hans et halvt år på Tønder Bymejeri og et halvt år på Kolstrup Mejeri i Åbenrå, begge steder som prøvelær-

ling. På Nr. Nebel Mejeri var han 2. års elev, på Spjald Mejeri ved Holstebro "smør-elev", og det sidste år "oste-elev" på Trifoleum i Maribo. Så gik turen til Alslev ved Varde og Guderup på Als. Som prøveelev i Sønderjylland skulle han passe dampmaskinen, sørge for at fyre og renholde samt pudse alt i messing! Man fyrede med kul, træ og halm. Han skulle veje mælk ind og levere fut-mælk (skummetmælk) i udvejningen. Almindelig rengøring udførtes af en arbejder. Det var frygtelig koldt for mælkekuskene under isvintrene under krigen. Mange af dem forede deres tøj med tykke aviser. Mejerieleverne var på kost på mejeriet og havde værelse med centralvarme, hvad ikke mange andre havde. På Trifoleum i Maribo skulle alle de ansatte lette kasketten, når mejeribestyreren kom igennem rummene! Som smør-elev skulle man op og fyre inden kl. 5. Dagen før var fløden sat parat i et kar tilsat syre, og der skulle røres i fløden kl. 21,30. Kl. 5 skulle fløden suges over i kærnen. Når kærnen arbejdede, klumpede smørret. Og sommer- og vintermælk opførte sig forskelligt på grund af fodring og temperatur. Kærnemælken tappedes ud, og kærnen gik nu langsommere, så smørret blev æltet, og her tilsattes salt som regel i størstedelen af smørret. Smørret blev på de store mejerier pakket i dritler. Smør til detailsalg kom fra en form til et halvt pund op på pergamentpapir. Det blev håndpakket.

I 1942-43 var Hans på mejeriskole på Dalum nær Odense, hvor han fik 8 måneders teori. At blive mejerist var en krævende uddannelse, men særlig tiden på Dalum var en hård skole, hvor eksamenskravene var meget strenge, men det var et spændende arbejde og en god faglig uddannelse, man var stolt af. Året efter var Hans mejerist i Søbjerg på Fyn, hvor han lærte Jenny, sin kone, at kende. På Alslev Mejeri var han 1. mejerist, og i 1948 giftede han sig med Jenny, hvorefter de boede og han arbejdede på Ryde Mejeri ved Holstebro. Så gik turen til ansættelse på Bramdrup Mejeri.

Da Hans havde fået stillingen, gik han op og spurgte sognerådsformand Anton Hansen, om han vidste et sted, hvor man kunne leje sig ind eller købe et hus. "Tillykke med stillingen", sagde Anton Hansen, "jeg ved, hvor der ligger et hus til dig", og så gik de ned og så på Paabyvej nr. 16, hvor Hans og Jenny Vad nu har boet i næsten 50 år.

Bramdrup Mejeri var i god vækst, da Hans Vad blev ansat i 1953. Man leverede fra først i 50erne 4 læs mælk til Kolding udover det, mejeriet selv

brugte. På hvert læs var der 60 transportspande à 40 kg mælk, i alt 2400 kg. I 50erne kunne forbrugere købe mælk hos fru Jørgensen i Ismejeriet eller hos landmændene. Men sidst i 50erne kom der mælkeflasker, som så med kapsel på kunne sættes i rammer eller kasser, som mælkeemanden kørte ud med. Der var 3 kuske, Poul, Kaj Rasmussen og Vigggo Johansen. Forbrugerne (som det snart kom til at hedde!) skulle sætte rene flasker ud, så mælkeemanden kunne sætte det sædvanlige antal fulde flasker i stedet. En gang om ugen kom han efter betalingen.

Fra 1956-66 arbejdede Jenny på mejeriet med at skylle flasker. Først var det med flaskerenser og håndkraft, senere kom der en flaskerensemaskine. Derefter fik Jenny rengøringsarbejde på skolen, hvor hun var i 17 år, mens lærer Oksholm var leder.

Bramdrup Mejeri fik problemer i 1960erne. Hans Vad blev fyret i 1967 og havde så 7 års skifteholdsarbejde på Superfos i Fredericia, derpå 3 år på Burcharths Farve- og Lakfabrik og til slut på Holmia til han blev 70, hvorefter han fortsatte med at smøre maskiner om lørdagen, til han var 75 år.

Mejerist *Knud Niemann* er født i Moltrup Sogn i 1939 som nr. 5 af 7 søskende. Hans far var karetmager, og børnene var fra små vant til at hjælpe til med hvad de nu kunne. Knud gik senere med aviser,

hjalp til hos en landmand, men helst ville han over og hjælpe hos vognmanden. Der kunne han feje i værksted og garager og banke rust af lastbilerne. Knud Niemann kan huske lidt fra de sidste krigsår, bl.a. at han mor var god til at bage store franskrød, og at der en dag stod et par tyske soldater og ville købe sådan et velduftende brød for mange penge. Vognmanden skulle levere grus til opbygning af landingsbanerne på den kommende Skrydstrup Flyveplads. Derfor skulle lastvognene være helt i orden og uden rust. Han kom til at bo og få kosten hos vognmanden, det var nemmere, når han i ferier og weekender var med på mælketure fra halvfemtiden om morgenen.

Hvad skulle han være, når han var blevet konfirmeret i 1952? Han syntes, han kendte ret meget til lastbiler, så det måtte blive mekaniker. Så han kørte til Haderslev og fik sig en læreplads hos General Motors! Da han kom hjem og fortalte sin mor det, sagde hun: "Nej, du kan tro nej! Ikke flere sorte drenge her"! 2 større brødre var mekanikere. Faderen sagde: "Du kan blive mejerist, og jeg tror, der en plads på Frørup Mejeri"! Knud fik nu en læreplads på Moltrup-Bjernede-Fønsskov Mejeri, hvor han var 1 år ved indvejningen, 1 år ved smørret og 1 år ved osten. Om vinteren gik han på Teknisk Skole i Haderslev. Så gik turen til FASTERHOLT MEJERI, hvor de fyrede med brunkul. Der var han et år og gik i Teknisk Skole i Brande foruden at træne i fodbold. Efter et halvt år på Nedergård Mejeri kom han ind

De to træforme til venstre er til små fine portionsstykker smør. I midten smørstikkere eller smørskeer og til højre en lille træform til surmælksost.

som soldat i 1959, først 4 måneder i Fredericia som rekrut og så et år i Odense. Og det var herligt! Og hvad så? Et par år mere på Fønsskov og derefter på Mejeriskolen, som han klarede i fin stil.

På Bramdrupdam Mejeri var der en stilling ledig som 1. mejerist hos mejeribestyrer Georg J. Bach, som han fik. Han kom bl.a. til at lave ost, æltet ost ud fra portioner på 2.500 l mælk, en "Bachsteiner" ost. Knud Niemanns kendskab til maskiner var særlig nyttig, når "Benhill" smørpakkemaskinen skulle indstilles. Knud boede på mejeriet og spiste sin middag oppe i fru Lohmanns pensionat. Mejeribestyrer Bach havde tillid til sine medarbejders evner, færdigheder og erfaring, og det var derfor trist, da han pludselig døde i 1965. Derefter blev Jens Chr. Mikkelsen bestyrer.

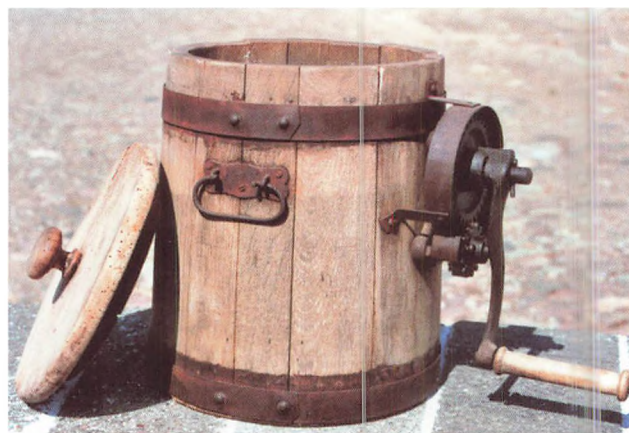
Niemann skulle bl.a. hver dag bestille rammer med mælkeflasker i Kolding til Bramdrup Mejeri, hvor de stod i kølerum, til Viggo Johansen og Kaj Rasmussen kom og kørte ud med salgsvognene til Bramdrup og Harte. Knud Niemann stoppede med mejeristarbejdet 1. april 1971, da han sammen med sin kone Dorthe overtog Bramdrupdam Kro.

Mejerist *Arne Kærgaard Nielsen* (f. 1925) kom her til fra mejeriet "Lillebælt", hvor hans far var mejeribestyrer, og hvor han havde været elev i 2 år. Derefter udstod han sin læretid på Ødis Mejeri i 2½ år. Arnes far var meget dygtig til at lave godt smør. Og da Bertram Knudsen på "Saxildhus" skulle have en ny smørleverandør, der kunne levere det bedste af det bedste, så var det Lillebæltsmejeriet, der fik leverancen.

Arne var 1 år på Bramdrupdam Andelsmejeri hos mejeribestyrer Bach i 1946, hvorefter han var inde som soldat i 1½ år, ½ år som rekrut, ½ år som sergent og ½ år i Nordtyskland. Så var han et år på Skive Mejeri, hvor han fik tilnavnet "Arne Lillebælt". Derefter prøvede han noget helt andet: gik på Handelsskole, dagskole i Kolding, inden han kom på Ladelund Mejeriskole. I 1953-55 var han 1. mejerist på Bramdrupdam Mejeri og giftede sig med Birtha Damkjær fra Skærbæk. De kom til at bo de første år i Niemanns hus på Vejlevej 360.

Når man havde været 1. mejerist et år eller to, begyndte man at søge stilling som mejeribestyrer. Når man blev indbudt til at komme og præsentere sig, måtte både 1. mejeristen og hans kone besøge bestyrelsesmedlemmerne privat og svare på spørgsmål, derefter skulle hvert ansøgerpar stå frem for den samlede bestyrelse og svare på spørgsmål om mejeridrift! Der var ofte 100-150 ansøgere til en stilling. Det blev til flere indstillinger. Men i 1955 blev Arnes far på "Lillebælt" syg, så Arne måtte tage hjem og overtage ledelsen af mejeriet, som blev nedlagt i 1962. Arne havde meget lyst til at overtage bygningerne og producere bløde oste, men inden han kom rigtig i gang med produktionen, havde han fået et tilbud om at blive afdelingsleder på legetøjsfabrikken Bilofix. Det tog han imod, og efter et par år blev han i 3 år driftsleder og derpå direktør i 10 år til 1980, hvor Bilofix lukkede. Da fik han stillingen som kørselsleder på "Pakketrans". og efter 3 år blev han driftsdirektør. Da han blev 76, havde han været driftsdirektør i Pakketrans i 20 år, og lod sig pensionere! De sidste 6 år har han privat taget en særlig interesse op, nemlig biavl!

* Kohaleholderen. *	
Holdbar, bekvem. Griber Hæle- strukon, nedtenfor. Hælestrimlerne.	
Paketer er udtaget i 11 Tande og til Salgs enkeltvis eller samlet.	
Salgsprisen er i Danmark 125 Øre. Forhandlere og Ordresamlere antages. Henvendelse til Driftsbestyrer P. V. P. Berg, Kolding.	

*Håndkærne, som har været i brug i Skodborg, se-
nest o. 1950. Landbomuseet Brødsgård.*

Oversigt over mejeristerne på Bramdrup Mejeri

Jens Petersen fra Råd vad, elev i 1887-1888 blev mejeribestyrer på Viuf Andelsmejeri.
 Mathis Jensen, mejerist o. 1910.
 Christian Korsgaard, mejerist o. 1910.
 Peter Harald Hørlyck, f. 1889, mejerist 1914-25.
 Boye Boysen, f. 1894, mejerist o. 1915-20, blev mejeribestyrer i Kerteminde.
 Ole Boysen, f. 1896, mejerist o. 1915-20, blev mejeribestyrer i Midtjylland.
 Peter Boysen, f. 1907, mejerist o. 1920.
 E. Majdahl var l. mejerist og blev mejeribestyrer på Søbjerg mejeri på Fyn.
 Vilhelm ?, l. mejerist ca. 1928.
 Arthur Frandsen, f. 1900, l. mejerist 1929.
 Aage Rasmussen, mejerist ca. 1930.
 Svend Eriksen, 1940.
 Jensen, mejerist ca. 1941-42.
 Frode Stausholm, l. mejerist ca. 1949-50.
 Arne Kærgaard Nielsen, mejerist 1946-47
 Knud Rasmussen, l. mejerist ca. 1950-53.
 Arne Kærgaard Nielsen, l. mejerist 1952-55.
 Børge Johannesen, mejerist i 1950erne, blev mejeribestyrer i Kragelund, og i Bække.
 Erik Christensen, mejerist ca. 1956.
 Hans Vad, mejerist 1950-1967.
 F. Buch, mejerist 1953.
 Flemming ?, l. mejerist 1952-53.
 Poul ?, mejerist ca. 1961. Rejste til Australien.
 Knud Niemann, l. mejerist, ca. 1963-1971. Blev kroejer i Bramdrupdam.
 Ejnar Madsen, mejerist fra 1971-1973.

I 1940-50erne var det meste af et håndboldhold eller fodboldhold ofte unge mejerister! Der var næsten altid mejerister med i dilettantstykkerne i forsamlingshuset.

Andre ansatte på Bramdrupdam Mejeri

Aksel Hansen, "gartneren", arbejdede på mejeriet 1940-60erne.
 Poul Jensen, arbejdede på mejeriet, bl.a. som flasketapper.
 Jens Petersen fra Lilballe ca. 1960-73.
 Inga Paulsen fra Bakkegård kom nogle timer hver uge og hjalp til med at vende oste o. lign.
 Sofie Møller fra Gl. Stationsvej arbejdede nogle timer hver uge.
 Ellen Petersen fra Paabyvej 6, skyllede flasker i 1960erne for at få penge til studierne.
 Helga "Ovenpå" – boede på l. sal på "Bakkely" og skyllede også flasker.

Mælkeleverancer fra gårde i Bramdrup til andre mejerier

Gårdene øst for skoven i Bramdrup havde indrettet sig således, at Bøgelund og Petersbjerggård leverede til Nr. Bjært Andelsmejeri, indtil gårdene ophørte med kvæghold o. 1960. Hvidsminde havde i en lang årrække leveret særlig kontrolleret mælk til børnemælk til Kolding, men ophørte med det i 1957, da man gik over til at varmebehandle al mælk.

Leverandørerne var delt op i små grupper, f.eks. med 5 i gruppen. De skulle så på skift hente gruppens konvolutter med mælkepenge på mejeriet hver 14. dag, og så aflevere konvolutter til de andre 4.

No 5

Opgørelse fra Mejeriet „Bramdrupdam“.

Til *Landmanden*

Fra den *14* til den *28* 1885

Leveret				Modtaget				Hovedsum	
Uge	Not.	1/2 kg	1 kg	1/2 kg	1 kg	1/2 kg	1 kg	Kr.	Øre
17 Uge	82			436 Pd. Mælk à 3 Ø. Kd.					
				Pd. Valle à O. f. 100 Pd.					
				Pd. Smør à Pd.					
				Pd. Ost à Pd.					3 1/2
18 Uge	82	584	299	436 Pd. Mælk à 3 Ø. Kd.					
		1747	110	Pd. Valle à O. f. 100 Pd.					
				Pd. Smør à Pd.					
				Pd. Ost à Pd.					3 50
Leveret for		4947		Modtaget for		6 1/2			
Overskud		4 1/2							

1. Uge, Middelfald 4/1
2. Uge, do.

Opgørelse fra Mejeriet „Bramdrupdam“.

Til *M. L. Van der Berg*

Fra den *13-10* til den *26-10* 1932

Leveret				Modtaget				Specialsum		Hovedsum	
Uge	Not.	1/2 kg	1 kg	1/2 kg	1 kg	1/2 kg	1 kg	Kr.	Øre	Kr.	Øre
1. Uge	453			170 80 21/2						37 25	
				Pd. Valle à O. f. 100 Pd.						2 10	
				Pd. Smør à Pd.						2 32	
				Pd. Ost à Pd.						2 24	
										3 11	
										3 90	
Leveret for		3146 361		13320 38 1/2		1470 660				50 99	
2. Uge	479			350 80 21/2						26 71	
				Pd. Valle à O. f. 100 Pd.						2 10	
				Pd. Smør à Pd.						2 32	
				Pd. Ost à Pd.						2 20	
										3 22	
Leveret for		3249 415		13367 139 1/2		24250 360				84 89	
Leveret...		32871		Modtaget...		92 88					
Overskud		372 Kr. 87 Øre									

BRAMDRUPDAM ANDELSMEJERI 132.

64 Hr. Johannes Elbæk
Almindelig

7 Afregning fra d. 25.12-7.1-60

BRAMDRUPDAM ANDELSMEJERI

Uge	Leveret 1/2 kg Sødsmælk			Ialt 1/2 kg			Fedt-pct.	Fedt-enheder	Reduktase-tillæg	Middelfald	Pris pr. Fedttenhed	Smør-notering	Kr.	Øre											
1	106	110	106	105	107	101	103	734.35	2863.	184	411	830	700	237.47											
2	100	116	103	76	125	101	76	705.39	2747.	176.	412	830	700	229.93.											
Ialt 1/2 kg Sødsmælk			1439.			Ialt for Sødsmælk						469.40													
Modtaget fra Mejeriet																									
Uge	Skummetmælk			Valle			Smør			Ost			Fløde			Reduktasefradrag			Restance			Ialt			
	1/2 kg	Kr.	Øre	1/2 kg	Kr.	Øre	kg	Kr.	Øre	kg	Kr.	Øre	lit	Kr.	Øre	lit	Kr.	Øre	Kr.	Øre	Kr.	Øre	Kr.	Øre	
1	350	52	50	490	14	70	0	360					7.	40	5										75.40
2	350	52	50	455	13	65	0	365					2.	30											71.10
Ialt udbetalt																								322.90	
1/2 kg Sk.- og Kærnemælk daglig																									
	1	50																							
	2	50																							
Ialt udbetalt																								350	

Udbetaling d. 13 AN. 1960

Reklamationer bedes anført inden 5 Dage.

Tre opgørelser til landmanden fra henholdsvis 1885, 1932 og 1960.

Kalve, kvier og goldkøer befandt sig godt i det bakkede landskab nord for Kokholm i Lilballe.

Malkekoen

Hovedleverandør af råstof til Andelsmejerierne var og er malkekøerne. Sortbroget dansk malkekvæg og jerseykvæg er sammen med det røde malkekvæg de tre mest brugte racer i Danmark.

Fra midten af 1950erne og til nu først i 2000-tallet har bønderne dels avlet sig frem til højtydende mælkekvæg og dels gjort forsøg med kvægets foder. Koen her har et smukt eksteriør, dvs. en harmonisk krop med en lige ryg, stærke ben og desuden et sundt yver. Ejeren var Thorkild Petersen fra "Østervang" i Lilballe. Han kaldte koen her en god "tyremor", dens egenskaber blandet med en tilsvarende god tyrs gav godt afkom. Mælkeydelsen pr. år for denne præmieko lå på 6000 l. mælk med 350 kg. smørfedt. Fotografierne er fra 1990.

I Bramdrupdam er det i 2008 over 30 år siden, at der gik malkekøer på markerne. På Ravnsbjerg har arkitekt Jensen hvert år en flok ungkreaturer gående, som græsser området af. Magda Knudsens søn Pehr har i flere år haft en tyr og nogle ammekøer med kalve gående på "kælkebakken" om sommeren. Man skal til "Sandbjerggård" i Harte hos gårdejer Karl Richard Nissen for at se den nærmeste besætning med malkekøer. Han har en fin besætning på ca. 70 røde køer samt opdræt.

Nedenfor ses en side fra "Lommebog for Landmænd" 1899. Den blev årlig udgivet af Anders Nielsen, Svejstrup Østergård. Han var igangsætter af andelstanken inden for flere af landbrugets grene og optrykte en del af sine tanker netop i de nævnte lommebøger for landmænd.

Kort Anvisning til Mælkens Behandling i Hjemmet indtil den afleveres til Mejeriet.

Ved Statskonsulent J. Nissen Dull.

Da Smørrets Kvalitet i højeste Grad er afhængig af Mælkens Beskaffenhed, saa gælder det om, at denne kommer til Mejeriet i saa god og frisk Tilstand som muligt. For at naa dette Maal, er der, foruden Fodere, særlig to Faktorer, som spille Hovedrollem — nemlig Renlighed og Afkøling.

Renlighedskravet omfatter ikke alene Transportspandene, Mælkespandene o. s. v., men ogsaa den Luft, som Mælken kommer i Berøring med — samt alt, hvorfra der kan tilføres Mælken Urenheder.

Da det som Regel kniber med tilstrækkelige Mængder af kogende Vand til Transportspandenes og Redskabernes grundige Rensning, saa maa det meget anbefales at anvende lædsket Kalk, et baade billigt og fortrinligt Rensningsmiddel, selv i Forbindelse med almindelig kold Brøndvand. (En Afskylning med kogende Vand af de saaledes rensede Kar er meget anbefalelsesværdig.) Efter Rensningen maa Redskaberne, og da navnlig Transportspandene, lægges ud i frisk Luft.

Da Mælken let optager Luft i sig, saa maa Stalden ikke renses under — ej heller umiddelbar før — Malkningen. Af samme Grund maa Transportspandene under Malkningen anbringes i fri Luft, eller — hvis Vejret skulde lægge Hindringer i Vejen — i et Rum i Nærheden af Stalden, hvor Luften er god. Udluftning af Mælken anbefales. Mælkesien maa altid være i Orden.

Naar Malkningen er tilende, maa Mælken saa hurtig som muligt afkøles til en Temperatur af 12° (Røring i Mælken under Afkølingen fremmer denne). Mælken maa opbevares paa et Sted, hvor Luften er frisk og kølig — helst i det frie — om Sommeren paa et skyggefult Sted, under Træer eller i et Skur eller i Laden. Rustne Transportspande bør aldeles ikke anvendes til Mælk.

Det ældste Maal Mælk bør opbevares i den nyeste Transportspand.

Mælk fra forskellige Maal, bør ikke uden tvingende Grund sammenblandes, og da først efter at hvert Maal er afkølet.

Bramdrupdam Brugsforening

Af Helga Steffensen og Edith Jørgensen

Brugsforeningens butik blev den første butik i Bramdrupdam. I gårde og huse havde man indtil da klaret den største del af familiens næringsbehov ved dyrkning af jorden på marker og i haver, med dyre- og fjerkræhold og med en stor erfaring om forbruget året igennem. En gang imellem har man kunnet skaffe sig specielle varer og ting ved bud til byen, ved markeder, eller når bissekræmmeren kom forbi. De fleste havde ikke mange kontante penge at betale med, men kunne måske bytte sig til nogle varer.

I 1897 havde Bramdrupdam Kro ligget ved Vejlevej i næsten 50 år, møllen i 30 og Andelsmejeriet i 10 år. Andelstanken om indflydelse, ansvar og en bedre fortjeneste har været medvirkende til, at også

Brugsforeningstanken tog form både hos "de store" og "de små" bønder, husmænd og håndværkere, husejere og lejere. I Brugen handlede man mest "på bog", når man var medlem af brugsforeningen. En gang om måneden skulle der betales, og mange klarede en del af beløbet ved at levere æg eller korn som betaling.

Beretningen om Brugsforeningen i Bramdrupdam giver et indblik i de økonomiske og lokalemæssige forhold, som bestyrelser og generalforsamlinger har bakset med gennem årene, ligesom man kan følge, hvordan uddelerne blev forpligtet både personligt og på salget. Den gamle forhandlingsprotokol er en kilde til beretningen ligesom gamle og nye fotos og mundtlige og skriftlige erindringer er det.

Den første Brugs i Bramdrupdam lå på Vejlevej 338. Fotoet kan være taget på Brugsens 10-års fødselsdag i 1907, der er dannebrogflag ved granguirlanderne. De fire herrer til venstre er i deres pæne tøj, 2 af dem med hat. Den skæggede gubbe til højre kunne ligne den gamle Hans Rønning. I Brugsens gavl ses lugerne og hejseværket til opbevaringspladsen på loftet.

Den 26. maj 1897 var der indkaldt til et møde på Bramdrupdam Kro med det formål at oprette en brugsforening i Harte, Bramdrup og Almind sogne samt Kolding Nørremark. Det vedtoges at oprette en brugsforening i Bramdrupdam ved navn Bramdrupdam Brugsforening. Til bestyrelse valgtes gårdjerne Hans Hansen, Bramdrup, Chr. Hansen, Sonebjerg, Jens Jensen, Strubdrup, Jes Jessen, Bramdrup og Chr. Christensen, Dons.

Der foreligger intet om, hvor mange der deltog i mødet, eller hvem der har fået ideen til at sammenkalde til det, men det er sandsynligvis den igangværende oprettelse af brugsforeninger rundt omkring, som hos nogle har fostret ideen til også at oprette en brugsforening her.

Ved folketællingen i 1901 var der 568 beboere i hele Nørre Bramdrup Sogn, børn og voksne. En mindre del, måske 168, boede øst for skoven ned mod Strandhuse og fjorden og hen mod Kolding Landsogn. De, der boede derovre, ville nok ikke handle i en brugs i Bramdrupdam, så de, der troede på ideen om en brugs, har satset på de 400 børn og voksne og troet på fremtiden! Måske har de også været klar over, at en butik på Vejlevej kunne være med til at sætte gang i byudviklingen.

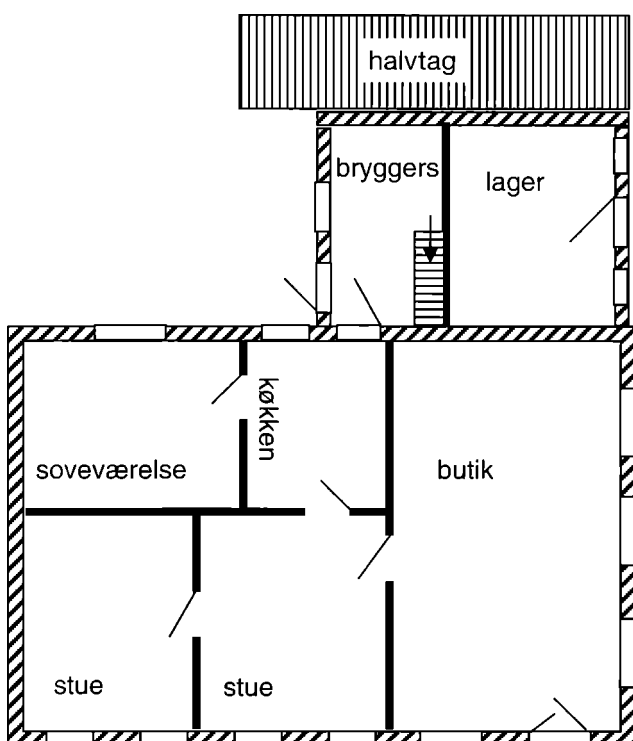
De, der blev valgt til den første bestyrelse, var folk, der kan betegnes som foregangsmænd. Christian Hansen fra Sonebjerg havde været med til at stifte Bramdrupdam Andelsmejeri i 1887, han blev møller i Bramdrup i 1904. Landmændene Chr. Christensen fra Dons, Hans Hansen fra Bramdrup, Jens Jensen fra Stubdrup, Jes Jessen fra Bramdrup, Chr. Rønning fra Bramdrup og lærer Eriksen var alle igangsættere og parate til at tage ansvar for starten af et andelsmejeri, en brugsforening eller et forsamlingshus.

I 1896 blev FDB, Fællesforeningen for Danske Brugsforeninger, stiftet som fælles indkøbscentral for de ca. 800 brugsforeninger. Den ældste af dem var Thisted Brugsforening fra 1866.

I Almind fik de allerede en brugsforening i 1890, dog gik den dårligt i de første år. I Viuf fik de en brugs i 1896, i Nr. Bjert i 1897 og i Dons i 1899. Det nærmeste centrallager var i Kolding, indtil det flyttede i moderne bygninger i Vejen i 1963.

Den 5. juni 1897 vedtog bestyrelsen at købe en byggegrund af kromand Jens Frikke til en pris af 20 øre pr. alen², det fremgår ikke, hvor mange alen², der købtes, men facaden var 26 alen lang svarende til 16,3 m, der vendte ud mod landevejen (Vejlevej 338). Handelen var betinget af, at man fik amtets tilladelse til at lægge rør i vejgrøften. Kromanden forpligtigede sig til at anlægge en vej syd og øst om grunden til Egtvedbanens station.

Bestyrelsen vedtog at søge skriftligt tilbud på opførelse af bygning til brugsforeningen. Det blev overdraget bygmester Hans Johnsen, Vraa, at levere tegning og overslag for en pris af kr. 20. På et møde den 15. juli 1897 blev det vedtaget at sende Chr. Hansen Sonebjerg til vejinspektøren for at fremme tilladelsen til rørlægning og tilladelse til at opføre

Tegningen af husets plan er bygget på erindringer, og måleforholdet er 1:54. Forretningens indretning tør vi ikke give et bud på. Hvad har den lille tønde ved trappen været brugt til? skråtabakssaft? Under halvtaget blev kul, koks, petroleum m.v. opbevaret.

bygninger på grunden. Den 28. juli blev tilbudene på opførelse af bygningen åbnet. Der var indkommet 4 tilbud til priser fra 4.650 til kr. 5.223. Billigste tilbud var fra bygmester Hans Johnsen, Vraa. Dette tilbud blev antaget, men blev senere under byggeriet hævet med kr. 500,00, da man vedtog at tække huset med skifter i stedet for som oprindelig bestemt med tagpap. Den 11. august fik man amtets tilladelse til byggeriet, betingelsen var, at bygningen skulle placeres mindst 10 fod = 3,14 m fra vej-kanten.

Byggeriet kunne nu igangsættes, og en bestyrer (uddeler) til foreningen søgtes. På et møde den 10. september 1897 blev de indkomne ansøgninger, i alt 18 gennemgået, og bestyrelsen vedtog at ansætte Kristen Svendsen, Raadvad på følgende betingelser:

1. Svendsen skal i 1 måned rejse hen på en af bestyrelsen udpeget Brugsforening for at lade sig uddanne.
2. Svendsen skal stille en sikkerhed på 2000 kr.
3. Ansættelsen gælder fra 1. november 1897 til 1. november 1898.
4. Løn vil være som følger: Kolonial, manufaktur- og isenkramvarer 6%, markfrø 4% , foderstof og kunstgødning 2% samt fri bolig og have.
5. Uddeleren skal erstatte tab, som fremkommer ved skødesløshed og uforsigtig omgang med varer og tom returgoods.

Kristian Svendsen (1867-1935) var fra Dalgård i Raadvad og blev ansat som uddeler pr. 1. november 1897. Han fik den ene del af den nybyggede brugs

som bolig. Han skulle betale kr. 125 om året i leje. Indtil da havde han været ungkarl, men han giftede sig i juni 1902 med Rasmine Nielsen (1870-1957) fra Stallerupgård. Sammen var de et stabilt, dygtigt og venligt uddelerpar. De fik ingen børn.

Til at finansiere byggeriet blev der optaget et lån på kr. 1.000. Foreningen modtog fra mejeribestyrer Nielsen kr. 1.500 den 15. september og kr. 3.000. den 1. november, det fremgår ikke, om det er lån eller gave. Bestyrelsen vedtog, at foreningens priser skulle være i overensstemmelse med priserne hos købmændene i Kolding. Butikken åbnede 15. november 1897.

De første 50 år

Man meldte sig ind i Brugsforeningen og fik et medlemskort, som var gratis og gav adgang til en del af fortjenesten, dividenden. Andre kunne godt handle i forretningen. Medlemmerne havde en kontrabog, som var en kundes regnskabsbog over, hvad han købte og betalte i forretningen. Kunderne havde sædvanligvis kredit til månedens udgang, hvor man betalte det hele eller næsten det hele.

Brugsen handlede ikke kun med kolonialvarer. Man kunne købe rengøringsartikler, motorolie, koste, remme, og der kom ønsker om, at man kunne købe kul, koks, gødning og frøcorn m.v. På en ekstraordinær generalforsamling den 29. november 1897 blev bestyrelsen bemyndiget til at indkøbe foderstoffer og markfrø i mindre mængder som forsøg og at udsende bestillingslister til medlemmerne. På

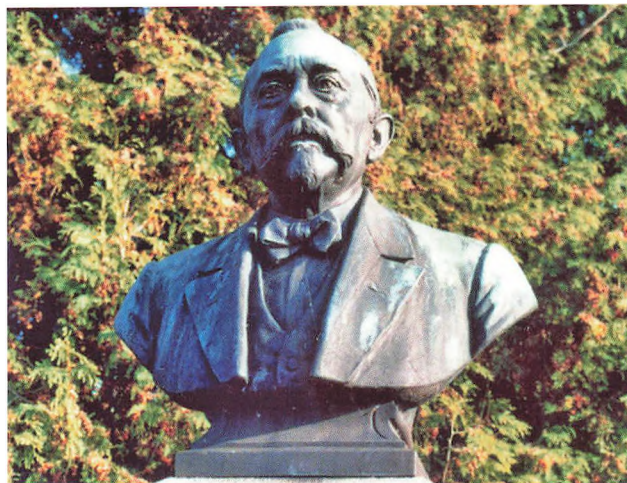

Mine og Kresten Svendsen var et stateligt uddelerpar. De nåede at bo både i den 1. og 2. Brugs, hvorefter de i 1927 opførte Villa Pax på Vejlevej 330 som pensionistbolig.

et bestyrelsesmøde samme efterår blev man enige om, at bestyrelsen kun skulle være på tre mand, og det blev godkendt på generalforsamlingen.

Hjemkørsel af varer fra FDBs lager i Kolding blev overdraget til Søren Sørensen, Bramdrup til en pris af 10 øre pr. 100 pund, dog mindst kr. 1,50. Varer kunne dog også tages hjem med banen (Egtvedbanen), hvis dette var billigere. Søren Sørensen boede på ejendommen Damhus, Vejlevej 309-11. Han havde hest og vogn stående, så han nemt kunne komme ned til Brugsen, når han skulle hente og bringe varer til Kolding. I 1901 må Brugsen købe en fjedervogn til kusken, når han skulle hente varer i Kolding. Før var en trævogn stiv og tung, nu fik hjulene jernfælge, og undervognen blev erstattet af lettere jernkonstruktioner med affjedring. Fjedervognen passede dermed til de forbedrede landeveje, som omkring 1900-tallet var stabile grusveje. Det var smed H. Sørensen, der leverede vognen for kr. 135.

I foråret 1898 rejste formanden Hans Hansen til København til en generalforsamling, som afholdtes for alle landets brugsforeninger. Der står intet om hvad rejsen kostede, men senere blev der udbetalt kr. 18 til rejse og fortæring. Brugsen fulgte også med tiden, for på den ekstraordinære generalforsamling den 28. december 1898 blev det vedtaget at

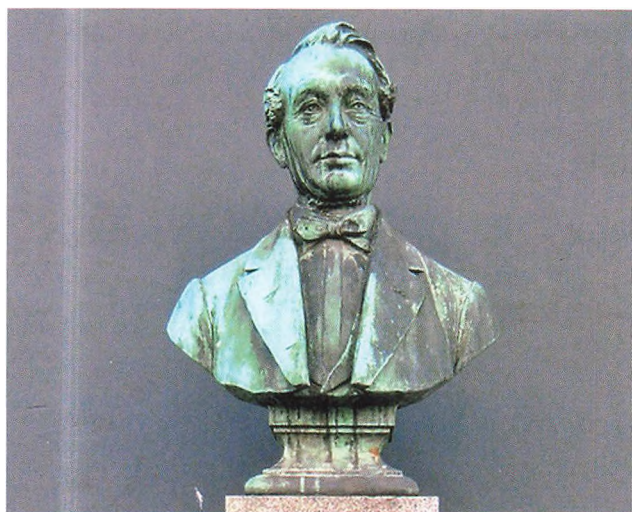
Brugsuddeler Serverin Jørgensen blev manden, der samlede brugsforeningerne i Fællesforeningen af Danske Brugsforeninger, "FDB", i 1896. Severin Jørgensens buste står i et anlæg i Vester Nebel, hvor han var uddeler fra 1875-99.

lade installere et såkaldt moderne telefonapparat i Brugsforeningen. På den måde blev det hurtigere at bestille varer til butikken, og medlemmerne kunne få lov at benytte telefonen mod betaling. Brugsens telefonnummer var fra oprettelsen af centralen nr. 24, det var også nummeret i 1952.

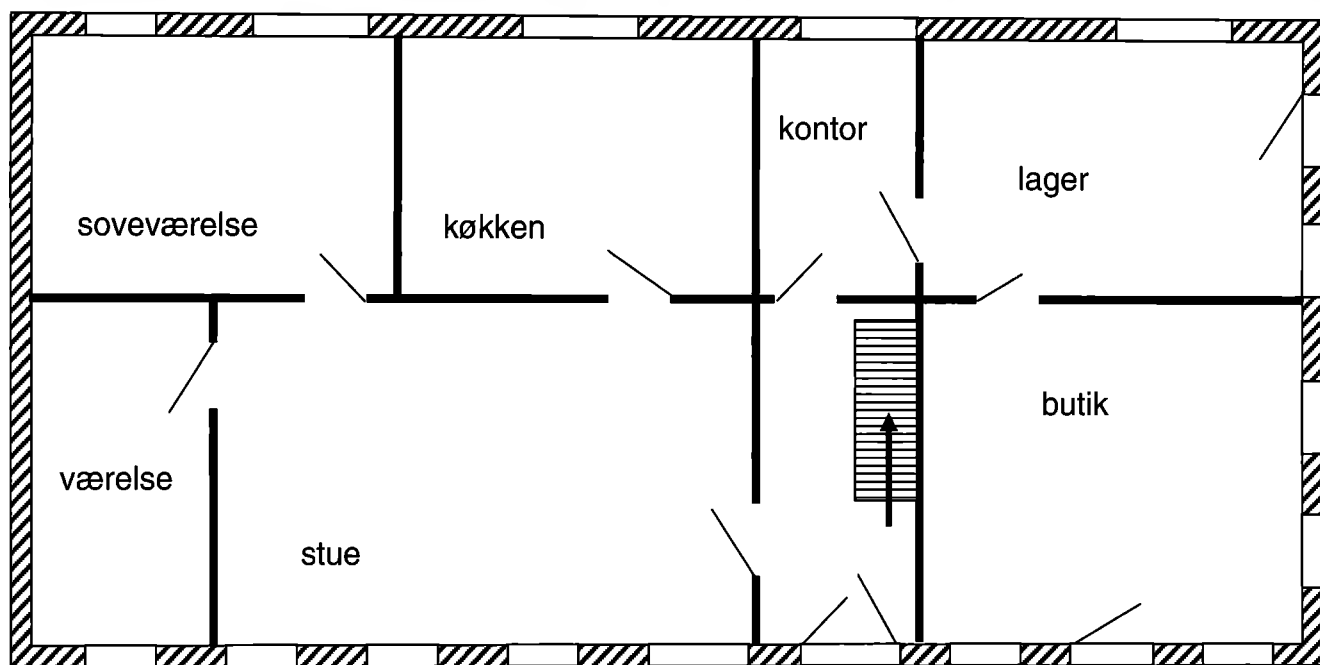
I tiden fra 1898 til 1909 svingede dividenden fra 2% til 8%. Uddeler Svendsen blev ansat år for år. I 1903 blev butikken udvidet af muremester Hans Jakob Hansen. Han blev i 1907 også indvalgt i bestyrelsen og var med også som formand helt til 1936.

På generalforsamlingen den 18. august blev der vedtaget at købe en grund til en ny brugsbygning af gårdejer P. Pedersen. Grunden lå ved siden af mejeriet på nuværende Vejlevej 339. Prisen var 1500 kr. Den 25. august solgtes den gamle brugsforening til Søren Nielsen for kr. 5.000 minus 3% for kontant betaling med overtagelse i maj 1910. Den 18. september blev tilbudene på bygning af den nye Brugsforening åbnet, og laveste tilbud på kr. 10.690 blev antaget. Det var afgivet af muremester H.J. Hansen og tømrermester J.P. Sørensen i fællesskab. Et forslag om at indlægge elektricitet i den nye bygning blev forkastet på generalforsamlingen den 15. februar 1910.

Året efter at den nye Brugs på Vejlevejs vestside var taget i brug, stod pakhuset også færdigt. Fra Brugsbygningen gik kældertrappen ned til pakhusunder-

I 1866, to år efter tragedien ved Dybbøl og tabet af Sønderjylland, fik "høkerpræsten", provst H. Chr. Sonne åbnet Thisted Kjøbstads Arbejderforenings butik, som blev den 1. brugsforening i Danmark. 5 år senere havde Danmark 80 brugsforeninger. Busten står på hovedgaden i Thisted.

Tegningen viser grundplanen for den nye Brugs i 1909. Der var kælder under hele huset og et enkelt værelse på loftet.

Foran Brugsen ses uddeler Svendsen og Mine til højre, den unge pige, en dreng og måske en elev til venstre. Foto fra 1909.

etagen. Der stod et udvalg af redskaber til hus og have, der var kul og tørv i sække, hønseskaller, høstbindegarn o.s.v. Stueetagen lå højt, så det var nemt at holde med en hestevogn eller lastbil uden for og læsse varer af eller få varer med. Inden for portlugerne stod kornvægten. Man kunne bestille såsæd og foderstoffer, og man kunne betale med korn, æg eller betale kontant.

På et møde den 6. juni 1910 vedtoges det at optage et lån som 1. prioritet i bygningen for at kunne finansiere byggeriet. Lånet optoges i Kreditforeningen af Grundejere på Landet i Jylland og skulle optages i 4½% obligationer. 7. februar 1912 optog foreningen endnu et lån på kr. 6.000 hos enkefru Katrine Nielsen af Bramdrupdam. Lånet indgik som 2. prioritet i bygningen og forrentedes med 4½% p.a.

Pakhuset med påskriften "Anno 1910" og tre mænd i hjørnet. Telefonmasten kunne have 50-60 kopper med ledninger. Senere kom elmastere på vejens anden side.

Den 16. april 1916 vedtog bestyrelse og repræsentanter i Brugsforeningen, at der nu skulle installeres elektrisk lys i bygningen. Uddeleren skulle betale lysekroner og armatur i lejligheden, og foreningen skulle afholde de øvrige udgifter ved installationen.

Prisstigninger i forbindelse med 1. Verdenskrig begyndte også at slå igennem, Varelagerets vurderedes nu til 8.000-9.000 kr., og prisen for hjemkørsel af varer steg også for at stoppe ved 40 øre pr. 100 pund i 1920. På dette tidspunkt blev værdien af varelageret opgjort til kr. 12.000. Dividenden lå fra 1910-1916 på ca. 5-6%. Der er ikke i protokollen nævnt noget om rationeringsmærker eller om knaphed på varer som følge af krigen, og der er heller

ingen bemærkninger om krigens gang, skønt det selvfølgelig må have optaget menigmand i høj grad, bl.a. på grund af indkaldelse til den stående sikringsstyrke.

Den 21. juni 1926 mødtes bestyrelse og repræsentanter for at vedtage regler for antagelse af ny uddeler, fordi uddeler Kristen Svendsen ønskede at fratræde sin stilling pr. 1. oktober 1926. Da han fratrædte som uddeler, fik han stilling som Brugsens regnskabsfører til en løn af ½ % af omsætningen.

Der var en dejlig have bag Brugsen mod vest. Mine og Kresten Svendsen ses med et par unge piger. Til højre ses broen, som førte Vejlevej over Troldhedebanen efter 1917.

Den nye uddeler, der skulle antages, skulle stille en kaution på kr. 10.000, heraf skulle kr. 4.000 indbetales kontant til foreningen og forrentes med 5% p.a. Uddeleren lønnedes med 6½% af udsalgsprisen på butiksvare og 4% på frø m.v. Man vedtog at tilbyde kommis Kristian Hansen stillingen fra 1. oktober 1926 og et år frem med 3 måneders opsigelse fra begge parter. Åbningstiden i butikken var 7.00-18.00 om sommeren og 7.30-18.00 i vintertiden. Fredag og lørdag holdtes åbent, som lukkeloven tillod.

Den 1. juli blev der afholdt et møde, hvor Kristian Hansen stillede med den forlangte kaution, og han blev således antaget som uddeler fra 1. oktober 1926 at regne. Det blev vedtaget, at optællingen af varelager skulle ske umiddelbart før 1. oktober. Den 12. juli blev der udarbejdet en kontrakt med 15 paragraffer, som så blev underskrevet af Kristian Hansen, de 3 bestyrelsesmedlemmer, 4 repræsentanter

og 2 vitterlighedsvidner. De 4.000 kr. som skulle falde i kontanter, blev indbetalt i fællesforeningen. På generalforsamlingen 4. marts 1929 fremkom fra bestyrelsen et forslag om forandring af bygningen, og forsamlingen tilkendegav, at en forandring var ønskelig. Bestyrelsen blev bemyndiget til at lade udarbejde planer og beregninger for en evt. ombygning. Det blev også vedtaget, at man skulle gå fra solidarisk ansvar til begrænset ansvar. På en ekstraordinær generalforsamling i oktober 1929 blev der fremlagt 3 byggeplaner, men man vedtog at henlægge byggeplanerne til senere. Måske har uroen på børsmarkedet i New York spillet ind.

En regning

Niels Jensen på "Alfredsminde" havde kontrabog nr. 30 i Bramdrup Brugsforening. I 1931 fik Niels Jensen 13,76 kr. i dividende for året 1930. Hvis dividenden har været 5%, svarer det til et årligt køb på 344,00. Niels Jensens husbestyrerinde, Meta de Place, gjorde følgende indkøb i Brugsen den 02.12.1932:

2 ½ pund mel	58 øre
2 pund Farin	62 øre
2x33	84 øre
¼ Kaffe	95 øre
1 Tilsætning	35 øre
1 Melis	36 øre
Gær	10 øre
1 Barberblade	22 øre
Budpenge	20 øre
700 g Sirup o/34	24 øre
1 Eddike	27 øre
1 Frimærke	25 øre

For hele december måned 1932 har der været indkøb for 51,78 kr. Hvis indkøbene i de mere normale måneder var på ca. 40 kr., passer det meget godt med dividenden på 4-6%, som 1930-31 viste.

Beløbene er opgivet i øre. Vægten er i pund. 1 stk. barberblad må man tro, er en lille pakke med flere blade i. 1 pk. tændstikker er 10 æsker pakket sammen. Lys demerara er tesukker, som brugtes på bagværk. Smørgellærred er et fint slibebånd, der brugtes efter grovslibning af knive. Den mystiske post, som optræder 3 gange som 2x33. Vi mener, det er en bestemt slags skrån, som Niels Jensen var glad for!

I 1932 blev der indkøbt en skrivemaskine og en duplikator til Brugsen. Bestyrelsen vedtog i november 1933, at man skulle lade indlægge vand fra det kommunale vandværk mod at uddeleren skulle betale halvdelen af udgifterne. Før generalforsamlingen den 22. februar 1934 havde bestyrelsen været ude at se på moderne brugers indretning. Generalforsamlingen besluttede, at hele Brugsens stueareal skulle overgå til butikareal, kontor og baglokale, og at der skulle bygges 1. sal med kvist til uddelerfamilien og værelser til de ansatte.

Ombygning af Brugsen blev udbudt i offentlig licitation, og på et bestyrelsesmøde den 18. juni 1934 blev tilbudene åbnet og en række Bramdrup-firmaer fik arbejdet tildelt. Ombygningen kostede 19.344 kr. og blev forevist ved generalforsamlingen den 27. februar 1935.

I 1932 blev der forhandlet med Det Forenede Oliekompagni om oprettelse af en benzinstander ved Brugsen, men først sidst i 1930'erne blev det muligt at købe petroleum og benzin i Brugsen. Standeren stod ved fortovet nord for pakhuset, og en kommis fra Brugsen skulle ud og betjene kunden ved bilen. Sidst i 1930'erne kostede en liter benzin 27 øre. Medlemmerne fik 1 øres rabat pr. liter. Det blev BP benzin fra British Petroleum Co., der blev solgt ved Brugsen. I 1950'erne kunne man også købe knallertbenzin. Efter 2. verdenskrig handlede de fleste bønder direkte med foderstof- og gødningsforeningen, så der var ikke længere brug for Brugsens pakhus, og i 1963 blev det nedrevet. I 1930'erne og 1940'erne var det Hans Lage, der stod for arbejdet i pakhuset.

Fra 1935 op til 1940 ser det ud til, at det går stille og roligt med en jævn omsætningsfremgang. Fra 1936 blev Brugsens generalforsamling afholdt om efteråret, og gårdejer Hans Bygvraa var nu blevet formand efter H. J. Hansen, der havde været formand i 26 år.

På generalforsamlingen den 18. november 1940, der var den første efter den tyske besættelse, kunne der noteres en omsætningsfremgang på kr. 40.000 i forhold til året før, men en del af fremgangen måtte tilskrives prisstigningen på mange varegrupper. Danskerne var pålagt rationering af dagligvarer: tobak, tekstiler, fodtøj, olie og brændsel foruden de restriktioner, der var pålagt landbrug og andre erhverv, som ikke kunne skaffe de sædvanlige råvarer. Rationeringsmærker og købekort forsvandt først i 1950'erne.

Efter ombygningen i 1934/35 fik Brugsen hele stueetagen til butiksareal på nær hoveddør og opgang til uddelerens lejlighed på 1.sal. Personalet havde værelser på kvisten. Til venstre for Brugsen ses marker og hegn. Vognmand Arendt de Place afleverer varer ved pakhuset. Der er kommet en tank med BP-benzin og en tank med knallertbenzin. Året kan være 1958.

I perioden 1940-45 skete der en gradvis tilbagegang i Brugsens omsætning, der må tilskrives den tiltagende vareknaphed på såvel dagligvarer som manufaktur, isenkram og grovvarer. Ved generalforsamlingen i november 1945 var der trods en lidt faldende omsætning et overskud på kr. 13.500 kr.

Efterkrigstiden

I løbet af 1946-47 blev det bestemt, at 50 års jubilæet skulle fejres på behørig vis, og på et bestyrelsesmøde den 9. oktober 1947 vedtog man, at der skulle være festaften for medlemmer den 8. november og for ungdommen den 10. november. Begge aftener med Regnar Pedersens orkester. Det fremgår ikke, hvor mange der deltog i festerne, men man kan nok regne med, at der har været fuldt hus i forsamlingshuset begge aftener.

Ved generalforsamlingen den 15. november 1949 blev der for første gang omtalt, hvor stor omsætningen var på de dividendegivende varer. Den var på kr. 195.000. Dividenden blev sat til 2%, og årets overskud var på ca. 4.000 kr. For første gang omtales også udbringning af varer og indsamling af æg,

det kostede ca. ½ % i varefordyrelse, men skønnedes nødvendigt overfor kunderne i yderområderne. Vognmand de Place udfører kørsel for 50 kr., når det kunne klares på en dag pr. uge. Året efter steg omsætningen med ca. 100.000 kr., dette skyldtes for en del virkningen af den ugentlige varetur. Frk. Katrine Jørgensen, datter af sognefoged Jørgensen var revisor for Brugsen fra 1943 til 1951. Hun var den første kvinde, der arbejdede for Brugsen, ellers var det udelukkende mænd, som deltog i arbejdet.

I 1951 skulle alle voksne i Danmark møde til gennemlysning i en røntgenbus for tegn på tuberkulose. I Bramdrup fandt man to, der havde pletter på lungerne. Den ene var den unge bondekone Helga Lauritsen og den anden den 21-årige kommis Aage Rasmussen fra Brugsen. Begge blev med det samme indlagt på Kolding Sygehus, og efter et par måneder der kom Aage på sanatorium i Silkeborg og Helga ved Faaborg, hvor de var godt et år. Begge blev helbredt.

I 1954 blev telefoninstallationen udbygget, således at der var flere telefoner i Brugsen. I den forbindelse krævede Jydsk Telefon, at foreningen købte obligat-

tioner i JTAS for kr. 2.000. Samme år var omsætningen på ca. kr. 500.000, varelagerets værdi var nu på ca. 50.000-55.000 kr. og den udbetalte dividende på ca. 2%.

I 1954 fik Brugsen et flot kasseapparat, og efterhånden var der ting, som kunderne selv kunne tage og lægge på disken – begyndende selvbetjening!

Man solgte ikke meget vin og spiritus, øl var i kasser med 50 stk. Man vejede hver dag melis fra 100 kg sække over i 1 og 2 kg papirposer, men man begyndte at få hvedemel og Davregryn leveret i 5 kg poser. Der gik mange kasser cerutter med 50 stk. over disken. Rustfri skåle, glasskåle og alm. isenkram samt manufaktur som frottéhåndklæder, forklædestof, nåle, tråd og strikkegarn. De handelsreisende kom tit om formiddagen, så de kunne blive inviteret op til middag hos uddeleren.

Edith Jørgensen var ansat 4 timer hver formiddag i 1957-63, hvor hun ordnede ægregnskab, pakkede til vareturen og stemte alle de små kontrabøger af. I 1950erne var kontrabøgerne i A5 format, med gule og grønne blade og kalkerpapir. Hvis man ville betale, fik man det grønne papir med hjem som kvittering. Brugsen havde alle kontrabøgerne i en reol, og bøgerne blev jævnlige gået igennem. Først i 1960erne gik man bort fra kontrabøgerne og kreditten, da selvbetjeningen blev indført. Fra 1970 modtog Brugsen ikke mere æg fra private til ægpakkeriet. I 1955 blev det besluttet at indkøbe service til 100 kunder til udlejning.

Brugsuddeler Kristian Hansen og Nancy Hansen

Kristian Hansen (1903-1976) kom fra Højen og blev uddannet som kommis i Bramdrupdam Brugsforening. 1/10-1926 overtog Kristian Hansen stillingen som uddeler og havde også stillet den nødvendige kaution på 10.000 kr.

Kristian Hansen havde haft sin søster Sofie til at holde hus for sig, men han og Nancy, der stammede fra Tiufkær og havde været i butikslære i Brugsen, blev glade for hinanden og giftede sig i 1932. Sofie giftede sig med Georg Møller fra Munkenborg.

Nancy var meget proper og dygtig både i forretningen og i privaten. Maren Sørensen fra Damhus kom og lavede mad og bagte hver torsdag. Man havde vandpumpe ude i gården, og alt vand skulle bæres ind til husholdningen. Først i 1934 ved vand-

værkets oprettelse fik Brugsen indlagt vandværksvand.

I 1934 fik bygningen en etage bygget på, så der blev værelser til de ansatte, badeværelse og et par børneværelser. De første år havde Kristian og Nancy have på den østlige side af Egtvedbanen, lejet af Hammer Petersen. Senere anlagde Nancy en stor have vest for Brugsen med frugtbuske, blomster og mange grøntsager.

Kristian og Nancy havde 2 børn, Karen og Jørgen. Karen var født i 1937 og blev som ung uddannet som kommis i brugsen i Egtved. Jørgen var født i 1942 og blev også uddannet i Egtved. Nancy var medlem af Børneværnet og var fra 1961-73 medlem af Menighedsrådet.

Omkring 1960 var brugsuddeler Kristian Hansen brandfoged. Han skulle hvert år indkalde de frivillige brandmænd til øvelse.

Kristian Hansen passede som enhver god uddeler på penge, varer, spild osv. Sognerådsformand Siedelmann skulle købe tørrede svesker til sin kone. Hansen vejede af, og skorstensfejermester Dahl stod og ventede på sin tur. Hansen tog en sveske af vægten og lagde den på igen, og gjorde det at par gange. Så sagde Siedelmann: Bid den over, Kristian!

Sigvard Abildskov fortæller om Kristian Hansen: Ofte var der meget at tale om på bestyrelsesmøderne i 1950-60erne. Hen på aftenen serverede Nancy kaffe og ostemadder. Hen ad kl. 23 blev der banket hårdt i gulvet med en stok fra privaten på 1. sal, hvorefter Kristian Hansen sagde: Nu skal vi stoppe. Vi har en lang dag i morgen!

I 1957 havde Kristian og Nancy sølvbryllup med telt i haven, med Maren Sørensen og Dagny til at lave mad, og unge piger til at servere. Kl. 20 om aftenen var der kaffe for de unge og derefter dans i teltet til Riener Petersens orkester. I 1966 sluttede Kristian Hansen som uddeler. Nancy og Kristian byggede hus på Nytoft 14. Kristian døde i 1976, Nancy i 1996, og deres syge datter få dage efter.

Kommis Gurli Kristensens beretning (1958-1962)

Gurli er født i Tørring i 1938. Hun blev udlært i Brugsen Østerlund ved Horsens og blev efter endt

uddannelse ansat i Bramdrupdam Brugsforening, hvor Kristian Hansen var uddeler.

Gurli boede i et værelse oppe på anden sal. Morgenmaden spiste personalet ved et udtræksbord i køkkenet. Også frokosten spiste man på skift i køkkenet. I den første tid spiste man også middagsmaden hos uddelerens, og det gjorde man i den store spisestue. Senere indtog de ansatte deres måltider i et pensionat, der lå på en sidevej på den østlige side af Vejlevej. Her havde Martha Lohmann, gift med Peter Lohmann og mor til maler Erling Lohmann, til huse, og Gurli husker, at hun lavede dejlig mad!

Gurli deltog i forskellige aktiviteter sammen med de andre unge ansatte i Brugsen og Mejeriet og andre unge fra Bramdrupdam. De fejrede f.eks. pinsen med bal på Bramdrupdam Kro, og efter ballet vandrede de unge gennem Bramdrup Skov og fik morgenmad i Bramdrup Skovrestauration, der nu er friskole. Gurli kan også fortælle om mange sjove oplevelser med Brugsens kunder: En mand kom ind i Brugsen og ville købe nogle pærer. Da den eksperterende kommis opremsede de forskellige slags: "Osram", "Philips" m.v., man havde, svarede manden: "A kjender dem æt, men du kan gi' mig et pund"!

En hyppig kunde havde den kedelige vane altid at komme et stykke tid efter lukketid om lørdagen. For at give ham en lærestreg aftalte de ansatte, at de ville låse døren præcist ved lukketid og så gemme sig alle sammen bag ved disken. De hørte ham da også tage i døren forgæves, men kort tid efter gik bagdøren op, og manden stak hovedet ind og spurgte forundret, hvad de lå og lavede dernede på gulvet!

Gurli havde også en anden oplevelse med en kunde, som vakte megen moro blandt de ansatte. Den foregik dog ikke i Bramdrupdam Brugs, men i en Brugs, hvor Gurli senere blev ansat, men den viser det forskelligartede varesortiment, som brugsforeningerne havde. En overgang havde de et parti sokker, som hed "Slidmands Sokker", hvor der var lovet 6 måneders garanti. En mand kom ind og købte et par af omtalte sokker. Et år efter kom han igen med sokkerne pakket ind i brunt papir og ville gerne have dem byttet, da der var gået hul på dem. Da sokkerne dukkede frem af det brune papir, blev de nærmest "rejst op", da de var nær ved at kunne stå alene, så stive var de af snavs og andet. De blev forsigtigt båret ud i baglokalet og smidt i skralde-

spanden. Manden fik sig et par nye sokker, og de ansatte et billigt grin! Gurli mindes ellers, at hun og andre cyklede meget, bl.a. til Kolding i middagspausen. Hun har også cyklet frem og tilbage på besøg hos sine forældre i Brædstrup. Gurli blev senere gift Jensen og er bosat i Vejle.

Prislister

Fra Kristian Hansens tid har vi to prislistes, den ene fra 1932 (se side 102) og den anden fra 1960 (se side 103).

Prislisten fra 1932

Her er kolonialvarer i store og små portioner, ind imellem kommer vaskemidler, gips og glaubersalt, kakao og chokolade, kiks og syresalt, vognsmørelse, sennep og fernis. Måske er det en gruppering efter, hvor varerne stod? Der er rigtig mange dåsevarer, og lageret af manufakturvarer er stort. Her følger en lille vejledning til nogle af listens produkter:

Glaubersalt = natriumsulfat – mildt afføringsmiddel – tilbageholder vand.

Harpiks, pulveriseret.

Syresalt = blanding af to kaliumsalte, bruges til at fjerne rustpletter med og som bejdse?

Konsistensfedt = smørefedt, fastere end smøreolie, tilført f.eks. grafit svovl.

Remmevoks = fast blok af voks til f.eks. driv remme.

Lysol = desinficerende opløsning af cresoler (imprægneringsstoffer) i sæbevand.

Vandglas = glasholdig masse af vandholdigt natriumsilicat – vandopløseligt.

Rensepasta "Prober Næve".

Balata = mælkesaft fra planter blandet med kautsjuk og guttaperka til isolering af elledninger og til drivremme sammen med bomuldsvæv.

Juleprisliste fra 1960.

Listen er på 4 sider og på forsiden får man lige en erindring om kaffeprisen. Dengang købte man et kvart pund kaffe, men det måtte butikkerne ikke skrive, man skulle skrive 1/8 kg. Listen er delt lidt op i grupper, og den mest interessante er gaveartikler i isenkram. Brugsen ordnede også bestilling af frosne kalkuner, gæs og ænder. Men der er en række ting, en brugs ikke fører i 1960, måske i respekt for en landbokommunes erhverv? Bramdrup Brugs har ingen grøntsager, ikke kød og pålæg, ingen frysevarer, ingen frugt på nær juleappelsiner, intet brød, ikke mælk og mælkeprodukter.

Bramdrupdam Brugsforening

i September 1932.

St. Melis.....	pr. kg	0,36	Aluminiumslakfarve.....	Daase	0,75
Farin.....		0,31	Ovnlak.....		0,35
hg. Melis.....		0,45	Flydende Ovnsværte, støvfri, »Zebo«		0,55
» Krystal.....		0,50	do. do. »Zama«		0,20
Flormelis.....		0,45	do. do. do. »Zebralin«		0,40
lys Demorara Nr. 1.....		0,40	Rensepasta, »Prober Næve«		0,40
» Sirup.....		0,34	Sennep.....	pr. Glas	0,25
mørk ».....		0,38	Vitamom Suppeekstrakt.....		1,10
Flormel »Safir«.....		0,24	Maddulør.....	1/2 Fl.	1,00
do. do. i 10 kg Poser.....		0,25	do.	Glas	0,25
do. do. i 5 ».....		0,25	Soya.....		0,20
do. do. i 2 1/2 ».....		0,26	Fernis, Bech's »Caladonien«.....	1/2 kg	1,80
do. »Opal«, dansk.....		0,23	do. do. do.	1/2 »	1,00
Sigtemel.....		0,23	do. Burchardt »Express«.....	1/2 »	1,80
Margarine »Tre Kroner«.....		1,06	do. do. do.	1/3 »	1,00
do. »33«.....		0,86	do. do. do.	1/2 Fl.	1,25
Fedt.....		1,20	Esbjerg Lakfernis.....	1/2 kg	
Palmin.....		1,00	do. do.	1/3 »	
Kartoffelmel.....		0,25	Gadekoste, 13 Rækker.....	pr. Stk.	0,70
Sagomel.....		0,25	do. 15 —.....		0,80
Sagogryn.....		0,30	do. 13 — bedste.....		1,20
Risgryn, bedste.....		0,40	do. 13 —.....		1,40
Rismel, fin og grov.....		0,28	Balata og Gummiremme til billigste Priser.		
Havregryn, løs Vægt.....		0,34	Af henkogte Varer føres i 1/2 og 1/3 kg Daaser		
Boghvedegryn, fin.....		0,40	forskellig Slags, saasom:		
Kokusmel, fin.....		1,00	Suppeasparges, Slikasparges, Fiskeboller, Pærer,		
Mannegryn.....		0,30	Æbler, Blomster, Abrikoser, Ferskner, blandet		
Byggryn, forskellig finhed.....		0,24	Frukt. — Grisesylte, bayerske Pølser, Frokost-		
Ærter, hele.....		0,40	pølser, og i mindre Daaser: Hummer, Tomat-		
do. flækket.....		0,40	porre, Kødekstrakt, Leverpostej. — Ærter føres		
Grahamsmel.....		0,23	i forskellige Finheder:		
Svedsker Nr. 1.....		1,10	Fine.....	pr. 1/2 Daase	1,30
do. Nr. 2.....		0,65	do.	1/2 »	0,70
tørrede Æbler.....		1,30	Mellemfine.....	1/2 »	1,15
» Ferskner.....		1,40	do.	1/2 »	0,60
» Pærer.....		1,50	Grove.....	1/2 »	0,90
» blandet Frukt.....		1,00	do.	1/2 »	0,55
Salt, fin.....		0,12	Husholdningsærter.....	1/2 »	0,80
do. grov.....		0,08	do.	1/2 »	0,45
Soda, hel.....		0,14	Kunsthonning.....	3 kg Spande	1,65
do. pulveriseret.....		0,14	do.	pr. 1/2 Daase	0,70
Glauerbersalt.....		0,15	do.	1/2 »	0,35
Gibs.....		0,15	Fløde.....	1/2 Fl.	0,22
Harpiks, pulveriseret.....		0,45	do.	smaa »	0,09
Sæbe, brun.....		0,32			
Sæbespaaner, løs Vægt.....		0,70	Nyt Lager af Manufaktur		
Klipfisk, 1/2 og 1/3 kg Pakker.....		0,60	er hjemkommen: Lærred, Uldgarn, Haand-		
Cacao i løs Vægt.....		1,50	klædedrejl, Viskestykker, Strømper, Sokker,		
Chokolade, »Ekstra«.....		3,60	Bomuldstøj, Chirting, Arbejdstøj, Uldtrøjer,		
do. »Tre Stjerner«.....		3,20	Underbenklæder. — Desuden har vi et lille		
do. »Konsum-Knæke«.....		1,00	Udvalg af kulørt Garn i moderne Farver, men		
Overtærkschokolade.....		2,70	skaffer gerne alle Slags paa forlangende.		
Kaffe Nr. 1.....		5,00	Hækle- og Strikkebogen ubleveres gratis.		
do. Nr. 2.....		3,80	Udvalg af Priser i Manufaktur:		
do. Nr. 3.....		2,80	Lagenlærred, ubleg., pr. m.	1,00—1,30—1,70	
Kanel, støt, løs Vægt.....		1,50	do. bleget.....	1,60—1,90	
Kiks Nr. 1 i Ruller.....	pr. Rulle	0,65	do. Hør.....	1,70—1,85	
do. Nr. 2.....		0,55	Twistlærred, alm. Br., ubleg., pr. m.	0,40—0,55	
do. Nr. 3.....		0,20	do.	0,65—0,75	
Isvaffer i Pakker.....	Pakke	0,40	do. — bleget.....	0,75—0,85	
Margarolie.....		0,20	Lærred, Dowlas.....		0,75
Syresalt.....		0,10	do. Medium.....		0,75
Tændstikker »Tordenskjold«.....		0,22	Haandklædedrejl.....	pr. m.	0,80—0,85—1,00
do. »Fyr«.....		0,15	Dynebetræk, blaastribet.....		1,50
			do. rødtribet.....		1,15—1,50
Vognsmørelse.....	pr. Daase	0,50	Uldgarn, graa.....	pr. kg	6,00—7,00
Concistensfedt.....		0,70	do. sort.....		6,00—7,00
Remmevoks.....	Pakke	0,50	do. meleret.....		10,00
Chreolin.....	pr. 1/2 Fl. m. Fl.	0,80	do. hvid.....		10,00
Lysol.....		1,00	Vi har Katalog over:		
Blegvand.....	1/2 »	0,15	Seletøj og Lædefvater, Uhrre, Søvtøj, Under-		
Salmiak-Spiritus.....	1/2 »	0,30	holdningsspil, Isenkram, Duge, Servietter, Flag,		
Maskinolie.....	pr. kg	0,55	Gardiner, Fjer og Dun, færdig Sengetøj og		
Motorolie.....		0,65	Symaskiner, som skaffes paa faa Dage.		
Dynamoolie.....		0,60	Husk F. D. B.s Konfektionsafdeling		
Parafinolie.....	pr. 1/2 Fl.	1,20	Jernbanegade, Kolding.		
do.	1/2 »	0,65	Sidste Udbetaling af Dividende var 7 % +		
Salatolie.....	1/2 »	1,10	3 % i Reservefond, altsaa ialt 10 %.		
do.	1/2 »	0,60			
Amerikansk Olie.....	Glas	0,15			
Vandglas.....	1/2 Fl.	0,35			

JULEPRISLISTE 1960

St. melis	pr. kg	1,24
Flormelig	- -	1,55
Sk. melis	- -	1,55
Farin, mørk	- -	1,45
Tre Kroner margarine	- -	3,00
Svinefedt	- -	2,60
Havregryn, løs vægt	- -	1,40
Davregryn	- pk.	1,72
Solgryn	- -	1,85
Svesker, store	- kg	6,00
Svesker, små	- -	3,00
Cocosmel, fin - grov	- $\frac{1}{4}$ kg	1,25
Safirmel	- $2\frac{1}{2}$ -	3,50
Safirmel	- 5 -	7,00
Gluten flour	- $2\frac{1}{2}$ -	3,55
Gluten flour	- 5 -	7,10
Cacao	- $\frac{1}{4}$ -	4,00
Cacao	1/8 -	2,00
Cacao	1/10 -	1,33
Bordsalt	pr.ds.	0,22
Nescafé, 50 gr.	- -	2,95
Nescafé 200 gr.	- -	11,25
Bihonning 475 gr.	- -	3,75
Ægte honning, udenl. 454 gr.	- -	2,25
Kunsthonning, 900 gr.	pr.ds.	2,00
Bayerske pølser, 8 stk.	- -	1,70
Forloren skinke, 336 gr.	- -	1,95
Smøreost	- -	0,80
Tændstikker	- pk.	0,65
Frokostpapir, 100 bl.	- -	0,85
Rens-let	- -	0,80
Køkkenrulle, Edel	- stk.	1,00
Toiletpapir, alm. - crepe	- rl.	0,46
Badesåbe, 80 %, 3 stk.	- ps.	1,95
Såbespånner, 80 % i pose	- kg	2,18
Nurén	- fl.	1,40
Tvebakker	- ps.	0,85
Franske kartofler	- -	0,85
Hollandske kryddere, 12 stk.	- -	0,65
Saltstænger	pr.ps.	0,40
Peberrod, frisk	- -	0,60

CHOKOLADE

Fine æsker chokolade fra	4,75
Konsum Knæk	pr.pl.	3,50
Overtrækschokolade	- -	2,25
Kogechokolade	- -	2,25
Mælkechokolade	- -	1,25
Rollo m/ 10 stk.	- rl.	1,00

STORT UDVALG I ALLE SLAGS BOLCHER

TOBAKSVAREER

Belinda cigarer i 10 - 50 stk. æsker	<u>pr. stk. 0,90</u>
Fragancia cigarer i 10-50 stk. æsker	<u>pr. stk. 0,90</u>
- cerutter i 5-10-25-50 stk. æsk.	<u>pr. stk. 0,50</u>
- junior i 5 - 10 - 50 stk. æsker	<u>pr. stk. 0,37</u>
Comtesse cigarer i 5-10-25-50 stk. æsk.	<u>pr. stk. 0,63</u>
- cerutter i 10 - 50 stk. æsker	<u>pr. stk. 0,47$\frac{1}{2}$</u>
- cigarillos i 10-20-50 stk. æsk.	<u>pr. stk. 0,37</u>
- Mini i 10 - 50 stk. æsker	<u>pr. stk. 0,30</u>
Usorterede cigarer nr. 102 i cellophan	<u>pr. stk. 0,50</u>
Sortimentsæske med 40 stk.	<u>kr. 18,45</u>

Husk F.D.B.s shagtabak

Lancaster og Royal Oak.

GAVEARTIKLER I ISENKRAM

Vaskemaskiner, flere modeller i "Ferm" og "Haka"	
Tørrecentrifuger	kr. 595,00
Major køleskabe, 125 ltr.	- 795,00
Luma fjernsyn med bord	
Jensen	
Fjernsyn repareres fra dag til dag af egen teknikker.	
Ideal Mixer	kr. 350,00
Handy	- 110,00
El-komfur, Safir	- 635,00
Hugin symaskine	- 585,00
Husholdningsvægte	- 24,50
Barbermaskiner, Philishave	fra - 95,00
Eva brød- og pålægsmaskine, rustfri klinge	- 80,00
Elektrisk brødrister	- 15,50

Strygejern og strygebrætter haves på lager.

Kaffekolber - Ønskepander - Varmeoovne.

Marokko-puder i fine farver.

Desuden har vi en mængde artikler i rustfrit stål, porcelæn og glas.

Udvalg af børnecykler - løbehjul og kælke.

Billedet er fra 17. december 1959 og viser fra venstre Anne Lise Skov Petersen, Henning Christensen, Jørgen Hansen og uddeler Kristian Hansen. Bagved Edith Jørgensen og Esther Lohmann. Der var lavet juleudstilling 14 dage før jul.

Moderniseringer og flytning til Bramdrupdam Centret

I årene frem til 1960 blev der foretaget små moderniseringer i butikken bl.a. med lysstofrør, ny kaffemølle, ny vægt og køledisk m.m. I 1960 var omsætningen på kr. 631.992, og formuen oversteg gælden med ca. kr. 105.000. Salg af frysevarer var ikke så stort endnu, men man var sikre på, at det nok skulle blive bedre efterhånden. Der blev anført, at der i året 1959-60 var solgt kaffe for kr. 51.500.

I 1960-61 blev det klart, at en ombygning og modernisering af Brugsen igen var tiltrængt. Et overslag blev udarbejdet og viste, at det ville beløbe sig til ca. kr. 200.000. På generalforsamlingen i 1961 blev bestyrelsen bemyndiget til at gå videre med sagen. I samme periode erhvervede Brugsen et stykke jord på 335 m² fra Troldhedebanen for kr. 10,00 pr. m². Evt. køb af ny grund til Brugsen blev afvist, da byens udvikling sandsynliggjorde, at den nuværende placering ikke var den ideelle. I perioden 1962-63 blev den planlagte ombygning gennemført, der blev også anskaffet en varebil, og det gamle pakhuss blev nedrevet.

I 1963 var omsætningen på ca. kr. 890.000, og overskuddet på ca. kr. 26.000. Der var afstemning, om man skulle gå over til kontant betaling, og det var der flertal for. I 1965 blev der for første gang valgt en kvinde til bestyrelsen, det var Grethe Venborg.

Brugsen manglende lagerrum og parkeringsmuligheder. Den gamle lagerbygning og benzintanken blev nedlagt og nedbrudt, og i 1961-63 blev butikken ombygget med selvbetjening og kasseapparater. På pakhusets plads kom en række P-pladser.

Brugsen var en god læreplads, men også streng. De ansatte fik gode pladser, når de søgte andre steder hen. Mange blev ved at holde kontakt med hinanden senere hen. Knud Mogensen blev efter sin uddannelse senere uddeler i Aadum ved Tarm. Elmo Paarup blev senere uddeler i Almind, og Harry Svendsen kom til Skagen som uddeler, og Jens Jensen blev uddeler i Thorsted.

Generalforsamlinger holdt man i 1940'erne og 1950'erne i forsamlingshuset, og til kaffebordet fik man flotte lagkager fra bager Klaaborg. Senere blev forsamlingerne holdt på kroen.

I 1966 kom Brugsen ind i ret alvorlige økonomiske problemer, omsætningen var faldende, og omkostningerne stigende, så der måtte ske noget drastisk. Man besluttede så at antage en ny uddeler, og ud af 51 ansøgere faldt valget på den 33-årige uddeler fra Pederstrup, Egon Kruchow Madsen, som skulle tiltræde 1. oktober 1966. Efter et år med Egon K. Madsen som uddeler var omsætningen steget med ca. 20% og var nu på kr. 1.175.000, men økonomien var dog langt fra tilfredsstillende, overskuddet var kun på kr. 5.800.

Fra 1967 og fremover steg omsætningen støt år for år, og allerede i 1969 begyndte man at tale om en eventuel flytning af Brugsen, da der ikke var de store muligheder for udvidelse på den nuværende grund. Der blev diskuteret flere forskellige placeringer, og det stod snart klart, at det nok ville være mest hensigtsmæssigt at bygge et eller andet sted omkring Bramdrup, da byudviklingen ville ske i det område. I 1969 fremkom så de første planer om, at Vejle Amts Boligselskab ville bygge ca. 50 atriumhuse og et butikscenter ved Bramdrup. Man tog kontakt til VAB for evt. lejemål i butikscenret, og ved generalforsamlingen i 1971 udtalte formanden Grethe Venborg, at Brugsen muligvis kunne åbne den nye butik i centret omkring 1. november 1972. Nu var omsætningen i Brugsen steget til ca. 2,8 mill. kr., og nettoresultatet var på ca. 57.000 kr., så der var en vis optimisme at spore efter de skuffende år i begyndelsen af tresserne.

Byggeriet af butikscenret trak ud, og man vedtog, at uddeler og bestyrelse skulle benytte tiden til at se på, hvordan andre butikscentre var indrettet, for på den måde at høste nogen erfaring og evt. undgå fejlslagne beslutninger. I 1971 flyttede uddeleren fra lejligheden i Brugsen til eget hus, dette skete i forståelse med Brugsens bestyrelse, og den tomme lejlighed blev udlejet til anden side.

Nu var man nået frem til Brugsens 75 års jubilæum i 1972, dette blev fejret med en reception på Bramdrupdam Kro den 1. november og med mange gode jubilæumstilbud i butikken. På generalforsamlingen den 30. november blev det oplyst, at foreningen havde 688 medlemmer, omsætningen havde været på kr. 3.440.000, det var en fremgang på ca. 25%, priserne var i perioden steget med 6%, så fremgangen var meget fin. Næstformand Sigv. Abildskov omtalte, hvordan de nye brugsbutikker, som man havde besat, virkede, og formand Grethe Venborg fortalte, at byggeriet af det nye center ville starte til

foråret, så muligheden for at flytte næste forår var realistisk. Jubilæumsgeneralforsamlingen sluttede med dans.

1973 blev et meget travlt år for uddeler, bestyrelse og personale. I løbet af foråret påbegyndtes byggeriet af det nye butikscenret. Der skulle træffes aftale om nyt kolonialanlæg, nye kassesluser og kasseapparater, telefoninstallation, tyverialarm, inventar m.v., alt dette skulle være aftalt med diverse leverandører, således at alt kunne være på plads inden flytningen, som man forventede kunne ske i november 1973. Der blev forhandlet om lejekontrakt med VAB. I lejekontrakten med VAB blev den årlige husleje ansat til kr. 258.000, og dette blev af en enig bestyrelse accepteret på et møde den 25. august 1973. På mødet blev også aftalt at regnskabsåret skulle følge kalenderåret, og generalforsamlingen være i marts måned.

Torsdag den 29. november 1973 åbnede butikken så for kunderne, og der var stor tilstrømning hele dagen, der var også indsat en bus, som kørte i pendulfart fra den gamle Brugs. De mange gode åbnings tilbud fik kunderne til at strømme til, og dagens omsætning blev på kr. 140.000. En god start. Det lykkedes at få den gamle Brugs solgt for kr. 610.000 og med overtagelse 1. februar 1974.

I den første tid efter indflytningen havde man problemer af vej- og bygningsmæssig art. Flere ting var ikke bragt i orden, så der måtte gang på gang rykkes hos VAB. For en sikkerheds skyld undlod man at betale huslejen. Nu havde Brugsen en rimelig økonomi, og på et bestyrelsesmøde i midten af 1975 viste prognosen, at man sandsynligvis i 1978 kunne forvente balance, måske endda et mindre overskud. Et er prognose, noget andet realiteter, for på et møde i april 1976 blev det oplyst, at boligselskabet VAB var gået konkurs, således at centret nu skulle sælges til anden side.

Brugsens økonomi umuliggjorde et køb, så efter henvendelse til FDB blev resultatet, at FDB købte centret, og de forlangte i første omgang en leje, der var så høj, at Brugsen ikke kunne klare det. På et møde i august 1976, hvor direktionen fra FDB og afdelingsdirektøren fra Vejen var til stede, anbefalede de to, at Brugsen skulle indmelde sig som DB butik (altså ejes af FDB). På et spørgsmål fra bestyrelsesmedlem Karl Lorentzen, om Brugsen så ikke selv kunne bestemme, hvornår og hvor man ville afholde sin generalforsamling, var svaret nej. Dette

svar tyggede Karl Lorentzen lidt på, inden han sagde de senere så berømte ord: "A SEJE FANDEME NEJ"! Dette svar udløste stor munterhed hos alle tilstedeværende, og man enedes om ved nye forhandlinger at få en mere tilfredsstillende ordening, så Brugsen kunne fortsætte som selvstændig enhed. Dette lykkedes til sidst, så man kan godt sige, at Karl Lorentzen med sit ordvalg på rette tidspunkt reddede Bramdrupdam Brugsforenings selvstændighed!

På generalforsamlingen i marts 1979 blev det fremhævet, at der var et overskud på kr. 497,00 – ikke stort, men dog et overskud. Huslejen var nu lagt på et fast beløb indtil 1982, så der var optimisme at spore, da omsætningen stadig steg støt, og nybyggeriet i området fortsatte om end i lidt langsommere tempo.

I perioden 1980-81 var omsætningen på kr. 15.015.000 og nettoresultatet på kr. 69.000.

I 1981 blev generalforsamlingen for første gang afholdt i Harte-Bramdrup Hallen og tilslutningen var så stor, at den store hal måtte tages i anvendelse. Fremover er alle generalforsamlinger afholdt i hallen med et deltagerantal på 3-400 personer. I perioden 1981-86 gik udviklingen stille og roligt i den rigtige retning. Brugsen fik Tipsforhandling, i slagterafdelingen blev installeret klima anlæg og ny elektronisk vægt, som automatisk kunne forsyne kødvarerne med nødvendige data. FDB tilbød at købe centret for 8,6 mill. kr. Dette tilbud blev dog anset for at være for dyrt, og blev derfor afvist. Der blev talt om en tilbygning til centret, for at få en større butik og mulighed for at indrette en delikatesseforretning. Ved generalforsamlingen i marts 1986 blev der oplyst, at omsætningen i 1985 var på ca. 21 mill. kr., der blev også i 1985 afdraget kr. 400.000 til FDB, Dette gav en lavere husleje, nu ca. kr. 50.000 pr. år. Fortjenesten efter skat var på ca. kr. 145.000.

I august 1986 startede udvidelsen af butiksarealet, og byggeriet skred planmæssigt frem, så der allerede den 5. november kunne åbnes i de udvidede lokaler. Der var nu etableret en delikatesseforretning, kasselinier var udvidet, så der nu var 4, og disse var forsynet med moderne kasser med scannere til aflæsning af strejkoder, grønt- og slagterafdelingerne havde fået en "ansigtsløftning", så de var på højde med udviklingen. På generalforsamlingen i marts 1988 blev der oplyst, at omsætningen i 1987 havde

været på ca. 27 mill. kr. og nettoresultatet blev på kr. 98.000. Der var ansat 19 personer. Her omtaltes også for første gang de verserende planer for et centerbyggeri i Koldings nordlige område.

I 1989 blev Andelsbankens afdeling i centret lukket, og det blev besluttet, at bankforbindelsen fremover skulle være Aktivbanken, som havde sin afdeling på Bramdrupvej. Igen blev der fremsat tilbud fra FDB om køb af centret, og nu blev prisen fastsat til 9,8 mill. kr. kontant, og på et bestyrelsesmøde den 9. december blev det besluttet at købe centret med overtagelse pr. 1.12.1989.

SuperBrugsen

Ved årsskiftet 1990-91 blev Brugsens navn ændret til SuperBrugsen, dette blev positivt modtaget af medlemmerne, og det afstedkom, at der nu kunne gives tilbud på varer fra TV-reklamerne. Ved generalforsamlingen i marts kunne der noteres en omsætning i 1990 på godt 33 mill. kr. og et overskud på ca. kr. 100.000, og selv om køb af Bramdrupdam Centret gav visse økonomiske problemer var optimismen for fremtiden stor. I oktober 1991 havde Egon K. Madsen været uddeler i 25 år, og i den anledning blev der holdt en reception, og i november en fest for ham.

I 1992 nåede omsætningen for første gang over 40 mill. kr. og resultatet før henlæggelse blev på kr. 536.000, dette til trods for, at renovering af centrets tag på ca. kr. 500.000 var betalt, så det var et fint resultat, der kunne fremlægges på generalforsamlingen i marts 1993.

I maj 1993 gik uddeler Egon K. Madsen på pension efter ca. 27 år på posten. I denne periode var omsætningen steget fra en lille million til nu 40 mill.

Egon Kruchow Madsen blev den tredje uddeler. Han var gårdmandssøn fra Lunderup ved Varde, født i 1933. Han havde tidligt lyst til at få et arbejde med at ekspedere og handle. Han gik ud af skolen som 14-årig og kom straks i lære i Øse Brugsforening i Nordenskov. De næste år gik med praktisk arbejde i Brugsen, hvor han sideløbende tog et korrespondancekursus i Handelsskolen. Han arbejdede som 1. kommis i Gislev, Tommerup og Højen Brugs, senere kom han på Andelsskolen i 1955/56 i Midelfart. Efter en 3-måneders studietur til England fik han sin første stilling som uddeler i Mollerup ved Silkeborg i 1958. Fra 1960-66 var han uddeler i

Pederstrup på Fyn, inden han blev uddeler i Bramdrupdam 1. oktober 1966.

Egon K. Madsen giftede sig med Marie i 1958. De første år i Bramdrupdam boede de i uddelerlejligheden oven over Brugsen, hvor sønnen Palle blev født. I 1971 flyttede familien i eget hus, hvor sønnen Torben blev født. Fra pensioneringen i 1993 til 2007 boede de i deres hus på Løkken, hvorefter de flyttede til Ringe på Fyn.

Bent Skau blev den fjerde uddeler. Han er født 11.02.1965 i Vojens og blev uddannet som salgsassistent i Brugsen i Kollund. Derefter var han 1. assistent i Brugsen i Børkop i 2 år, hvorpå han var ved Bramdrupdam Brugs i 2 perioder à 3 år som 1. assistent. I 1993 blev han ansat som uddeler i Bramdrupdam Brugs.

I 1999-2000 blev der bygget 600 m² til SuperBrugsen i Bramdrupdam, så butiksareal, slagter og delikatesse samt varemodtagelse blev større.

I bestyrelsesmødereferaterne efter 1993 kan man se, at det nye Storcenter med et Bilka omtales adskillige gange. Man var klar over, at det ville betyde en væsentlig konkurrence. Det vedtoges, at denne konkurrence skulle imødegås ved en meget høj service over for kunderne samt ved at sørge for, at varesnes kvalitet var helt i top. Bramdrupdam Brugsforenings 100 års jubilæum i 1997 blev fejret med en stor fest, et jubilæumsskrift og en videofilm om området og Super Brugsen.

I dag kommer kunderne til Brugsen i Bramdrupdam ikke kun fra lokalområdet, men fra en større del af oplandet. Der er mange parkeringspladser, kundevogne til fri afbenyttelse, et bredt vareudvalg og en venlig betjening.

I 2007 var omsætning på godt 54 mill. kr med et overskud på knap 2 mill. kr. Der er 26 ansatte omset til heltidsansatte og planer om en udvidelse og ombygning i 2009 med nyt indgangsparti, nye kasseluser m.v. Med de nye tiltag synes Brugsens fremtid at være sikret et godt stykke ind i det 21. århundrede.

I slutningen af 1994 modtog Brugsen en henvendelse fra Olieselskabet OK om en evt. oprettelse af et tankanlæg ved Brugsen. En tidligere henvendelse fra OK i 1991 havde man anset for urealistisk, men det gjorde man ikke længere. Der blev forhandlet med de forskellige myndigheder, og i midten af 1996 var de nødvendige tilladelser på plads. Det blev et selvbetjeningsanlæg og topmoderne, således at der ikke ved tankning fremkommer benzin- eller oliedampe. I 2006 blev den nye vaskehal opført og taget i brug.

Formænd:

Jes Jessen	1897
Hans Hansen	1898
Jes Jessen	1899
Hans Jensen	1900
H.J. Hansen	1909
H. Bygvraa	1936
Anton Jørgensen	1955
Grethe Venborg	1969
Hans Dam	1994
Vera List	2001

Uddelere

Kristen Svendsen	1897-1926
Kristian Hansen	1926-1966
Egon K. Madsen	1966-1993
Bent Skau	1993-

Indgangspartiet til SuperBrugsen i 2008. Til højre to kommende kunder!

Bebyggelsen ved Vejlevej og dens sideveje

Af medlemmer af Lokalhistorisk Forening for Bramdrupdam

Bosættelsen, som bliver til landsbyen Bramdrup, har nok fundet sted omkring år 1000 e. kr. I vikingetiden fra omkring 800 til omkring 1050 brugte man ordet torp om en udflytterby, en lille landsby eller en enkeltbeliggende gård. Betegnelsen er ældst i det sydlige Jylland, og i det gamle Vejle Amt har man optalt 106 stednavne, der ender på -torp. Torp bliver i middelalderen ofte til -drup, f.eks. som i Vamdrup eller Bramdrup.

Bosætterne slog sig ned på det flade bakkeland, Brammen, der falder brat ned mod tunneldalen, hvor Trolldhestien nu er. Landsbyen eller torpen, der lå på Brammen, kom måske på denne måde til at hedde Brammætorp. Dette navn nævnes på tryk i kong Valdemars Jordebog fra 1231. I de næste århundreder bruges navnene Bramdrup, Brandrup, Branderup og så efterhånden kun Bramdrup.

Gårde og huse i den lille landsby blev bygget tæt ved hinanden, tæt ved en kilde og med nogenlunde ens afstand ud til de jorder, der skulle opdyrkes. Da kristendommen nåede til Bramdrup, har man bygget en lille kirke, antagelig i 1100- eller 1200-tallet. Desværre er der ikke mange tegn tilbage i kirken fra de første århundreder. Men kirkens døbefont er i romansk stil, som er fremme i Danmark o. 1050-1250. Senere fra reformationstiden ved man, at Harte og Bramdrup sogne har haft fælles præst, indtil Bramdrup blev et særskilt sogn i 1993. Bramdrup kirke og sogn har været anneks til Harte pastorat og hørte til Ribe Stift indtil 1923 og derefter til Haderslev Stift, Kolding provsti.

I århundreder ændrede landsbyens beliggenhed sig ikke væsentligt. Ved udskiftningen i 1765 blev Petersbjerggård, Mølgård og Bramdruplundgård udflyttet til øst for skoven, og Havgrenegård blev bygget på Vestermarken. Nogle gårddele fulgte i 1800-tallet, så Vestermarken fik Rodbjerggård, Marieminde, Drejensbjerggård og Rugagergård.

400 m vest for landsbyen lå den store dam. Her var der langt mere færdsel end omme ved landsbyen. Fra sydvest kom vejen fra Ribe, der fra Paaby gik

nord om den store dam og videre mod øst mod Snoghøj. Fra Kolding gik vejen fra Nørregade op ad bakken (senere Gøhlmannsvej) videre mod nord og øst om dammen, ligesom den gamle kongevej mellem Koldinghus og Nygaard, der gik fra Dyrehavegård over Ankershus og sluttede sig til vejforløbet ved den nuværende Bramdrupdam Kro.

Ved den senere Vejlevej var der ikke megen bebyggelse. Omkring 1835 lå der en lille trelænget gård ved den store dam, og øverst på bakken mod syd lå ejendommen Sandbjergghus.

I 1848 opførte Søren Christensen kroen. I 1865 blev møllen opført og dernæst kom 2-3 små ejendomme på Viborgvej, den senere Donsvej. I 1887 blev mejeriet bygget, i 1897 Brugsen og husene op mod Bramdrupvej. Gennem de næste halvtreds år blev Vejlevej og sidevejene bebygget.

De, der boede nær kirken i det gamle Bramdrup, blev kaldt "bramdruppere", og de, der boede ved "Den store Dam", blev kaldt "damboere". Ved udbygningen af parcelhusområderne i 1960'erne og 1970'erne smeltede den gamle "gårdby" og den nye "vej- og stationsby" sammen og blev til Bramdrupdam.

I de seneste år har vi samlet mange oplysninger om matriklerne på Vejlevej og dens sideveje. Disse oplysninger er samlet på den CD, som er indlagt i denne bog. Her kan man læse om, hvem der boede på de lige og de ulige numre på vejene. Af og til står der i parentes (se nærmere). Det betyder, at der er skrevet en beretning om personen eller firmaet. Beretningen kan læses på Kolding Stadsarkiv fra foråret 2009. Har du tilføjelser eller ændringer, hører vi gerne om dem. På Stadsarkivet findes også fotomappen med skolefotos fra 1887 til o. 1960 og diletant- og folkedansermappen.

Arbejdet med dette afsnit, som foreligger på CD'en, er udført af Knud Bødker, Dagny de Place, Verner Møller, Edith Jørgensen, Ole Borch, Niels Andersen og Helga Steffensen, Lokalhistorisk Forening for Bramdrupdam.

Litteratur

Generelt

P. Eliassen: Kolding fra Middelalder til Nutid, 1910.
 Jørgen Duus, Steffen Duus: Håndværk, da det var håndens værk, bind 1 og 2, 2002.
 Ole Hyldtoft, Helle Askgård og N.F. Christensen: Det industrielle Danmark 1840-1914, 1981.
 Ole Højrup: Landbokvinden, 1972.
 Dansk Socialhistorie 1-7, 1979-82.
 Aksel Steensberg: Dagligliv i Danmark I-VIII, 1964.
 ”Trap: Danmark”, 5 udgave, Vejle Amt, 1964.
 Henrik Ussing: ”Om Bebyggelserne og stednavne på Thorp”, Danske Studier 1916-17.
 Vejle Amts Stednavne, udgivet af Stednavneudvalget og Vejle Amts Historiske Samfund, 1944.

Landsbyens jorder

Jørgen Jensen: Danmarks oldtid I-VI, 2004.
 Peter Korsgaard: Kort som kilde, 2006.
 Lone Nyholm, Karin S. Filtenborg og Annette Christiansen: ”Kolding Ådal og landet omkring den”, Kolding Kommune, 1985.
 Bjørn Westerbeek Dahl: Kortets historie i Vejle Amt, 1993.

Færdsel, veje og jernbaner.

Ib V. Andersen: Kolding-Egtved Jernbane 1898-1930, 1965.
 Jørgen Burchardt og Mette Schønberg: Lige ud af landevejen, 2006.
 Bjørn Westerbeek Dahl: ”Alfarvej”, Skalk nr. 3, 1993.
 Karl Erik Frandsen: Okser på Vandring, 1964.
 Axel Johansen: ”Kongevejen Kolding-Nygaard”, Vejle Amts Årbog 1944.
 Helge Kjerside, F. Christensen: Trolldhedebanen, 2002.
 Kontrakt om Anlægget af en Jernbane fra Kolding til Egtved. 1896. Landsarkivet i Viborg, TTPb 16A.21.
 Rasmus Mortensen: ”Landeveje i Ribe Amt”, Vejle Amts Årbog 1933.
 Trolldhede-Kolding-Vejlen Jernbane gennem 25 år, 1917-1943, ved redaktør H.C. Larsen, 1942.

Vejvedtægter for Harte-Bramdrup Kommune, Vejle Amt 1962.

Alex Wittendorff: Alvej og Kongevej, 1973.

Møllen

Anne Marie Lebech-Sørensen: Vindmøller og vandmøller i Danmark I og II. 2001 og 2004.

Kolding Folkeblad 13/4 og 14/4 1916, 16/4 1942, 31/3-1943.

Kolding og Omegns Elektricitetsværk 1898-1998. ”100 år fuld af energi”. Information fra TRE-FOR. MØLLEN, udgivet af ”Dansk Møllerforening”, udkommer 6 gange i året.

Andelsmejeriet

Claus Bjørn (red.): Dansk Mejeribrug 1882-2000. ”Danske Mejerier”, bind I-IV. Håndbog for Mejeribrug i Danmark 1918.

Hjedding Andelsmejeri, 1882-1905.

Johannes H. Lind: ”Livet på Mejersminde 1875-76”. Koldingbogen 1982.

”Landbohistoriske billeder” med tekst af A. O. Rasmussen og akvareller af Rasmus Christiansen. Landbrugets Informationskontor 1978.

Erland Porsmose, Claus Bjørn: Landbrugets historie kort fortalt, 1999.

Brugsforeningen

Bramdrupdam Brugsforening gennem 100 år. Jubilæumsskrift 1897-1997.

Preben Dollerup: Brugsforeningerne 1866-1896, 1896. Fællesforeningen af Danske Brugsforeninger FDB. 1896-1946, 1896-1996, 1996.

Det danske Forlag 1996.

L. A. Godsk: Brugsforeningsbevægelsens grundprincipper 1940.

Sigurd Mørk: Vester Nebel Brugsforening 1874-1974, 1974.

Louise Karlskov Skyggebjerg: ”Undersøgelse af arbejdsliv i supermarkederne fra 1950erne til 2001”, Arbejdermuseet 2001-02.

Arkivalier m.v.

Kort over Bramdrup By og Sogn opmålt i 1773 af I. N. Berg, kopieret, verificeret og augeret samt ind-delt 1791 af S. L. Bie, landinspektør i Ribe Stift. (Kort- og Matrikelstyrelsen).

Harte-Bramdrup Sognekommune: Sognerådsprotokoller 1842-1970. (Kolding Stadsarkiv)

Koldinghus Amtsarkiv: "De almindelige lande- og kjøreveje". Fortegnelse over reparation af stenbroer og indgrøftede veje 1636-1795. (Landsarkivet for Nørrejylland)

Gårdejer Hans Rønnings krønike, 1912. Privateje. Kopi på Kolding Stadsarkiv.

Graver Jes Jensens bog om Bramdrup og omegn 1958. Ikke trykt. Kopi på Kolding Stadsarkiv.

Oplysninger fra Landbomuseet på "Brødsgård".

Fotos m.v.

Sort/hvide fotografier stammer fra Kolding Stadsarkiv.

Kortskitser og detaljer er udarbejdet af Knud Bødker og Anders Aaboer.

Øvrige fotos er taget af Ole Borck, Knud Bødker og Helga Steffensen.

Maleri af kroen og Vejlevej ca. 1868. Ukendt kunstner.

Akvarel "Nørregyde" af Dusinus H-P. ca. 1950.

Toldkop med stempler

Mølleren tog et strøget mål korn med sin toldkop fra bondens sække. Før i tiden var det lønnen for at male en skæppe korn. Mølleren kunne nemt få det ry, at han "toldede" for meget! Toldkoppen er fra 1888, den er af kobber og har kobbersmedelaugets og Christian d. 5.s stempler (til højre).

Danske mål før og nu

1 favn = 3 alen = 6 fod

1 favn = 1.882 meter.

1 fod = 31,4 cm.

1 alen = 2 fod = 24 tommer = 0,628 m.

1 tomme = 1/12 fod = 2,615 cm.

1 mil = 4 fjerdingvej = 24.000 fod = 7,532 km.

1 raster vej = 4 fjerdingvej, den vejlængde man kunne gå, før man holdt hvil.

1 tønde land var et gammelt markmål = 14000 kvadratalen = 5516,2 m² 0 0,5516 ha.

ha = hektar 1 ha = 100 ar = 10000 m² = 1,813 tønde land.

Skæppe var et gammelt dansk markmål.

1 s.land = 1/2 tønde land = 689,5 m².

Album var et gammelt dansk flademål 1 a. = 1/96 tønde land = 57,5 m².

1 fjerding = 1/4 af forskellige måleenheder.

1/4 tønde korn = 34,74 l. 1/4 tønde øl = 32,8 l. 1/4 tønde smør = 28 kg.

1 fjerdingkar = gl. dansk korn og flademål. 1/4 skæppe korn, 1/4 skæppe land, hhv. 4,348 liter og 172,38 m².

1 skippund = gl. masseenhed, der benyttedes som største handelsvægtenhed.

1 dansk s. = 20 lispund = 160 kg.

1 tønde = gl. nordisk rummål 1 korn-, kul-, tjære og øltønne var i Danmark hhv. 139,1, 170,0 115,9 og 131,4 liter.

1 skæppe = gammelt nordisk hul-mål for tørre varer som korn og lign.

I Danmark er 1 s. = 1/8 tønne = 17,4 dm³ = 17,4 l.

1 toldkop var 1/18 af en skæppe, næsten 1 l.

1 pægl = gl. dansk og norsk betegnelse for flydende varer.

1 pægl = 1/ pot = 0,241 liter. 1 pot = 4 pægle = 0,965 liter.

Plan for udgivelse af bøgerne "Før og nu i Bramdrupdam" 1-2-3

Bind 1

Landsbyens jorder
Færdsel, veje og jernbaner
Møllen, elektricitetsværket, mejeriet og Brugsen
Bebyggelsen ved Vejlevej og dens sideveje i 1900-
årene (med tilhørende CD)

Bind 2

Landsby, kirke, kro og forsamlingshus, gårdene,
landbruget og skoven.

Bind 3

Skolerne, sundhed, sygdomme og sociale forhold
Harte-Nr. Bramdrup Kommune og Sogneråd
Kommunesammenlægninger
Handlende, håndværkere og virksomheder (med til-
hørende CD)

Før

og nu

i Bramdrupdam